

İGNATIUS MOURADGEA D'OHSSON
(MURADCAN TOSUNYAN)

Ailesi hakkında kayıtlar, «Nizâm-ı Cedîd»e dâir Lâyihası ve
Osmanlı İmparatorluğundaki Siyâsî Hayatı.

Kemal Beydilli

Çalışma hakkında birkaç söz :

Daha ziyade «Osmanlı İmparatorluğunun Genel Tablosu»¹ ün-
vanlı büyük eseri ile tanınan D'Ohsson, kendisi, ailesi ve hattâ eser-

1 Mouradgea D'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Othoman, Divisé en deux Parties, Dont l'une Comprend la Législation Mahométane; L'autre, l'Histoire de l'Empire Othoman*, Paris 1787-1820, 3 cilt (büyük boy dört kitap halinde); Birinci cildin Almanca tercümesi : *Allgemeine Schilderung des ottomanisches Reiches*, Mütr. Christian Daniel Beck, 2 cilt, Leipzig 1788-1993; Fransızca küçük boy ikinci basımı : *Tableau Général de l'Empire Othoman*, Paris 1788-1834, 7 cilt. Son üç cilt müellifin oğlu Abraham Constantin D'Ohsson tarafından yayınlanmıştır. D'Ohsson'dan Zerhan Yüksel tarafından yapılan küçük bir tercüme (*XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler*, Tercüman 1001 Temel 3, İstanbul, tarihsiz), «Eser ve Yazar hakkında» yanlışlıklarla başlamaktadır : Meselâ, yayınlanan kitabın; «D'Ohsson'un *Tableau Général de l'Empire Ottoman* adlı dev eserinin dördüncü cildinin önemli bir kısmını teşkil ettiği» söylenirken (s. 7), bir sahife ileride, «burada aynen tercümesini verdiğimiz dördüncü cilt» denilerek ifadelerde tenâkûza düşülmekte, diğer bir sahifede ise, «büyük boy baskısı 2 cilttir» denilerek yanlışlıklara devam edilmektedir. (s. 9). Eserin hangi baskısının hangi cildinden ve ne derecelerde bir tercüme olduğu belli olmayan ve D'Ohsson hakkında da kısıtlı; yanında gayet sathî ve yanlış bilgiler veren ve her hangi bir değeri olmayan bu tercüme-yayına, burada yalnızca gayr-ı ciddîliğini belirtmek amacı ile değinmiş bulunmaktayız. D'Ohsson'un aynı zamanda bir basım şaheseri olan (Albert H. Lybyer, *The Government of the ottoman Empire in the Time Suleiman the Magnificent*, Cambridge 1913, Repr. New York 1966, s. 320-321) birinci tâb'ını esas alarak yapılacak itinalı ve tâm bir tercüme ile Türkçe'ye kazandırılması -bu nitelikteki diğer bütün eserler gibi- hâlâ temenniye şâyandır.

leri hakkında çok az şey bilinen; bazı eski, yetersiz ve çoğunlukla yanlış bir takım ansiklopedik kayıtlar dışında² hakkında fazla bilgi bulunmayan ve müstakil bir çalışmaya konu teşkil etmemiş olan, üzerinde durulmaya değer ilgi çekici bir şahsiyettir.

Bu çalışmamızda D'Ohsson'a dâir dağınık bir vaziyette bulunan kayıtlar muhtelif kaynaklardan toplanarak bir araya getirilmiş ve kendisinin faaliyetleri ve kişiliği, kaynakların verdiği bilgiler dışında herhangi bir yoruma tâbi tutulmadan aksettirilmeye çalışılmıştır. D'Ohsson hakkında, ansiklopediler dışında bir takım bilgiler ihtiva eden bazı Ermenice kaynaklardan da faydalanma yoluna gidilmiştir³. Buralardaki bilgilerin de fevkâlade muhtasar ve yer yer yanlış ve yetersiz olduğu görülmüştür. Bu durumda D'Ohsson hakkındaki bu çalışmamızın esas ağırlığını Osmanlı Arşiv belgelerinin teşkil etmiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz⁴. Bu anlamıyla çalışmamızın, kaynak yönünden karşılaşılan bütün güçlüklerle ve bunların muhtemel eksikliklerine rağmen, D'Ohsson hakkında yapılmış ve genel olarak birinci elden kaynaklara dayanan ilk ve özgün çalışma olduğu kanaatini taşımaktayız.

2 D'Ohsson hakkında bilgi veren ansiklopediler içinde, verdiği bilgilerin kısalığına rağmen en eski ve sıhhatli malûmat şüphesiz, *İsveç Meşhûr Adamlar Ansiklopedisi*'nde bulunmaktadır: *Biographiskt Lexicon öfver Mänkunnige Svenska Män*, Ipsala 1844, X, 206-208, (BLS) şeklinde kısaltılarak gösterilecektir. Aynı ansiklopedinin Stockholm 1917-1969 baskısı ise BLS² olarak kısaltılmıştır). D'Ohsson'a dâir daha kısa ansiklopedik kayıtlar için bkz. Michaud Källor, *Biographie Universelle ancienne et moderne*, Paris, tarihsiz, XXX, 332-335; G. Vapereau, *Dictionnaire Universelle des Littératures*, Paris 1844, I, 150; Ch. Dezobry, Th. Bachelet, M.E. Darsy, *Dictionnaire Général de Biographie et d'Histoire*, Paris 1888, II, 1966.

3 Hovhannes Hisaryan, «Mouradzea D'Ohsson», *Panaser*, İstanbul 1851, I, 14-16. Genel olarak Hisaryan'ın verdiği bilgilere dayanan: H.K. Mirmıryan, *Ermeni Zenginleri Tarihi* 1400-1900, İstanbul 1909 ve yine aynı yazarın, *Eski Simaların Gölgeleri 1635-1900*, İstanbul 1908. Ermenice kaynakları tedârik ederek gerekli pasajların tercümesini yapmış bulunan Tarih Bölümü öğrencilerinden. Bn. Silvert Kayar'a teşekkür ederim.

4 Başbakanlık Arşivi'nin (BA), içinde konumuz ile ilgili malzeme tesbit edilen şu müstakil defter ve tasniflerinden istifade edilmiştir: *Hatt-ı Hümayûn* (HH), *Cevdet Hariciye* (CH), *All Emiri* (AE), *Nâme-i Hümayûn Defterleri* (ND), *Ecnebi Defterleri* (ED), *Mühimme Defterleri* (MD), *Muhtelif ve Mütenevvi Defterler*: *Tercümdân-ı Dâvel Defteri* (TDD), *İbnülemin Hariciye* (JEH) ve *Topkapı Sarayı Arşivi* (TSA).

I — AİLESİ HAKKINDA KAYITLAR

D'Ohsson, İstanbul'da (Pera/Beyoğlu) doğan ve yaşayan Osmanlı Ermeni reayasından Johannes Mouradzea'nın büyük oğlu olup, yine İstanbul'da 31 Temmuz 1740 tarihinde dünyaya gelmiştir. Annesi 1794 Mart'ında hayata gözlerini kapayan Claire Pagy'dir⁵. Babası Johannes Mouradzea'nın adı arşiv kayıtlarımızda «Oannes veled-i Muradca» (اوانس ولو مرادجه) şeklinde geçmekte olup, Muradca isminin sonunda, zamanla düşmüş bir (n) harfinin bulunduğu ve aslının *Muradcan* (Մուրադճան) olduğu tesbit edilmiş bulunmaktadır⁶. Babası hakkında arşiv kayıtlarında görülen «veled-i Muradca» kaydına nazaran, D'Ohsson büyük babasının adıyla anılmaktaydı. Ayrıca kendisinden yalnızca «Muradca nâm» (مرادجه نام)⁷ olarak bahsedilmekte olduğundan, küçük ismi olan Ignatius'un (aydınlık, ışık saçan) da kullanılmamış olduğu anlaşılmaktadır.

Mouradzea veya Muradzea ismi arşiv kayıtlarında çeşitli şekillerde yazılmıştır. Tesbit ettiğimiz imlâ farkları şöyledir: «مورادجه»⁸, «مرادجه»⁹, «مرادجه»¹⁰, «مرادجه»¹¹, «مرادجه»¹². Bu isim bazen aynı vesika üzerinde dahi değişik şekillerde yazılmaktadır: «مرادجه ve مرادجه»¹³, «مرادجه ve مرادجه»¹⁴. Bu çeşnilik içinde biz, daha fazla karışıklığa yol açmamak için, kelimeyi D'Ohsson'un kendisinin de kullandığı Fransızca yaygın imlâsı ile yazmayı tercih ettik.

5 BSL¹, X, 206; D'Ohsson'a ve ailesine ait biyografik notlar hakkında Stockholm, İsveç Şövalyeler Evi (Svenska Ridderhuset) kayıt kütüğü için Maks von Wüttemberg tarafından hazırlanmış *Şecere*. Fotokopisi için bkz. EK-I. Bu belgeyi temin eden Bay Ragnar Nyberg'e (Finlandiya) teşekkür ederim.

6 H.K. Mirmıryan, *Ermeni Zenginleri Tarihi*, s. 77.

7 BA, ED, nr. 50/2, s. 64.

8 BA, ED, nr. 50/2, s. 36, 48.

9 BA, ED, nr. 49/1, s. 70; nr. 50/2, s. 101.

10 BA, ED, nr. 50/2, s. 91.

11 BA, ED, nr. 50/2, s. 85, 112; BA, HH, nr. 15634; BA, CH, nr. 5875.

12 BA, HH, nr. 10874.

13 BA, ED, nr. 50/2, s. 64.

14 BA, HH, nr. 14467.

15 BA, HH, nr. 9773.

16 BA, HH, nr. 13330.

Babası Johannes Mouradgea *Tosun* lakabı ile anılmaktaydı¹⁷. Bu yüzden Ignatius Mouradgea'nın diğer bir adı da *Tosunyan* idi¹⁸. Bu lakab, kendisine ileride İsveç asalet payesi verilmesi üzerine, asaletle işaretlenmiş ve böylece *D'Ohsson* (دروسون) kelimesi meydana gelmiştir. Bu kelimenin yabancı telâffüzlü olması ve D'Ohsson'nun Ermeni câmiasından uzak bir hayat sürmesi, Avrupa'da kendisinin zaman zaman Rum asıllı sanılmasına da yol açmıştır¹⁹.

1721 Şubat'ında İstanbul'da doğan Johannes Mouradgea, İzmir'de yeni açılan İsveç Konsolosluğunun ilk tercümanlarındandır²⁰. Bu konsolosluk 1148 senesi Safer ayının evâhîrinde (13-21.VII.1735) kurulmuş ve «Berât-ı Alifân» ile konsolos tayinine kadar İsveç Kralı tevâbi'inden *Cakson* adında biri, buraya konsolos vekili olarak tayin edilmiştir²¹. Konsolosluga 1151 senesi Cumâde'l-ülâ evâsıtında (27. VIII - 6.IX.1738) Berâtla bir konsolos tayin edildiğinden, yanına bir tercüman verilmesi gerekmiş ve «Oannes veled-i Muradca» tercüman olarak tayin edilmiştir²². Kendisine Tercümanlık Berâtı 1151 Zilhicce'sinin evâhîrinde (31.III - 9.IV.1738) I. Mahmud Berâtı ile verilmiştir²³. Bu berâtta, «tercümanlık hizmetinde olanlar ve oğulları ve iki nefer hizmetkârı haraç ve avârız ve kaza tebdil akcası vesâir rusûm ve tekâlif-i örfiyye teklifi ile rencide olunmamak» hususları kaydedilmiş bulunuyordu ve kendisinin de bu imtiyazlardan istifade

17 Zinkelsen'in verdiği bilgiye göre *D'Ohsson* babasına verilmiş bir lakab (un Sobriquet) olup, Ermenice'de *şışman* (der Dicke) anlamına gelmekteydi. (W. Zinkelsen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, (GOR), VII, Gotha 1863, s. 73, n. 1) Zinkelsen, kelimenin manasını doğru vermekle beraber, menşei hakkında yanlışlığa düşmektedir. «İsveç Meşhur Adamlar Ansiklopedisi»nde ise bu kelimenin D'Ohsson'nun babasının değil, *amcasının* ismi olduğu kaydedilmektedir. (...att med sitt namn fa förena sin farbrors namn D'Ohsson) BLS, X, 207. *Şecere*'de ise dayısının (*avunculi sui*) ismi olduğu kayıtlıdır. Bkz. *Şecere*, EK-I

18 Hovhannes Hisaryan, «*Mouradgea D'Ohsson*», *Panaser*, I, 14; H.K. Mırmıryan, *Ermeni Zengileri*, s. 79; H.K. Mırmıryan, *Eski Simaların Gülgeleri*, s. 23; Y. Çarık, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul 1953, s. 139, n. 2.

19 H.K. Mırmıryan, *Eski Simalar*, s. 23; *Ermeni Zengileri*, s. 79.

20 BLS, X, 206; *Şecere*, Bkz. EK-I

21 BA, ED, nr. 49/1, s. 123.

22 BA, ED, nr. 49/1, s. 36.

23 BA, ED, nr. 49/1, s. 44 ve 47.

ettiği anlaşılmaktadır²⁴. Bu tercümanlık berâtı, padişahların ölüm ve yenilerinin tahta çıkmaları münâsebetiyle; 1155 senesi Zilhicce'sinin evâsıtında (5.15.II.1743), 1168 senesi Şevval'inin onsekizinde (27.VII.1755) ve 1172 senesi Ramazan'ının onikisinde (16.VIII.1759) yenilenmiştir²⁵. Bu hizmette kırk seneye yakın kalmış bulunan Johannes Mouradgea, 1191 senesi Zilka'de'sinin ikisinde (1.XII.1777) «terk-i hizmet» etmiş ve yerine «Rafael veled-i Bağdesar» (رفائل ووليد بغدادسار) tercüman olarak atanmıştır²⁶. Johannes Mouradgea 5 Mart 1787 tarihinde İzmir'de ölmüştür²⁷.

Babasının İzmir konsolosluğundaki bu uzun hizmeti D'Ohsson'nun da aynı mesleğe girmesini kolaylaştırmış olmalıdır. Nitekim D'Ohsson 1763 senesinde henüz 23 yaşında bir genç iken İstanbul'daki İsveç Elçiliğinde tercümanlık hizmetine girmiş²⁸ ve 1768 de burada Baştercümanlığa yükselmiştir²⁹.

24 BA, ED, nr. 50/2, s. 5. Tercümanlık berâtlarına güzel bir örnek olarak, İsveç elçiliğinde müstahdem biri için 1784 tarihinde I. Abdülhamid tuğrası ile hazırlanmış büyük boy ve çok iyi muhafaza edilmiş bir tercümanlık berâtı incelenenbilir. Bkz. BA, OH, nr. 1936. Ayrıca İsveç elçiliğinde ve çeşitli yerlerdeki konsolosluklarda istihdam edilen tercümanların listesi için bkz. BA, HH, nr. 9779-C.

25 Berât sûretleri ve diğer kayıtlar için bkz. BA, ED, nr. 49/1, s. 36, 44 ve 47. Fotokopileri için bkz. EK-II.

26 BA, ED, nr. 49/1, s. 58.

27 *Şecere*, Bkz. EK-I.

28 İstanbul'daki İsveç elçiliğinde D'Ohsson'nun da alınmasıyla yedi nefer tercüman istihdam edilmiş oluyordu ki, «*hâdd-i itidâli*» dört nefer tercüman idi. Bkz. BA, ED, nr. 49/1, s. 15.

29 BLS, X, 206. D'Ohsson'nun yakınlarından bazılarının da İstanbul'daki İsveç elçiliği nezdinde ve diğer bazı yerlerdeki konsolosluklarda çalıştıkları anlaşılmaktadır: Bunlardan biri, 1191(1777), 1195(1780) ve 1208(1793) tarihli kayıtlarda adı geçen «*Joseb veled-i Muradca*» (يوسف ووليد مورادجه) dir. (BA, ED, nr. 50/2, s. 36, 48, 85). Diğerleri ise, 1211(1796) senesi kayıtlarında adı geçen ve aynı sene tercüman hizmetkârı olarak tayin edildiği anlaşılan «*Oannes veled-i Muradca*» (اوانس ووليد مرادجه) olup, bunların D'Ohsson ile olan akrabalıklarının derecesini kesin olarak tesbit etmek mümkün olmamıştır. *Oannes veled-i Muradca*'nın ismi ve künye benzerliğinden ötürü D'Ohsson'nun babası olabileceği düşünülürse de, kendisinin 1787 de vefât etmiş olduğu bilinmektedir. Bu zât, 1211(1796) senesinde, kayıttaki yol emrinde görüldüğü gibi «*tercüman hizmetkârı*» olarak, Sayda'dan Bağdad'a ve oradan da İstanbul'a gidip gelmiştir. (BA, ED, nr. 50/2, s. 92; nr. 51, s. 81). Künyeleri D'Ohsson ile yakın bir ak-

Katolik bir Ermeni olan D'Ohsson, İstanbul/Pera'da eskiden beri mevcut olan Avrupa ile yakın irtibattan ve özellikle Fransiskan ve Dominikan papaslar tarafından sürdürülen Batı eğitim tarzından ve buradaki aydın zümrelerin sağladığı imkânlardan yararlanmış ve babası tarafından da çok iyi bir eğitim görmesine ihtimam gösterilmiştir³⁰. İmparatorlukta, Avrupalı tarzı benimsemiş ve mükemmel bir Batı eğitimi görmüş Ermenilerin öncülerinden sayılan D'Ohsson³¹, tercümanlık hizmeti yanında, Avrupalı araştırmacılığı ile Doğu dillerini ve tarihini yakından incelemeye başlamıştır³². İslâm dünyasının tarih ve medeniyetine karşı büyük bir ilgi duyan D'Ohsson, bu konuda orijinal malzemeler ve birinci elden kaynaklarla çalışmış ve meslekî mesâî dışında kalan zamanını³³, özellikle Osmanlı kaynak ve kroniklerinin incelenmesine hasretmiştir³⁴. Belirli bir olgunluğa eriştiğinde bilhassa II. Selim devri ile ilgili bir tarih yazmayı plânlayan D'Ohsson, bu arzusundan İsveç Elçisi Ulric de Celsing'in³⁵ telkinleri ile vaz geçmiş ve yine Celsing'in tavsiyesi

rabalığa işaret eden, *Anton veled-i Oannes, Lorenço veled-i Oannes ve Joseb veled-i Oannes* gibi tercüman ve tercüman hizmetkârlarının D'Ohsson'un kardeşleri olması lâzımdır. Bunlardan ilki İstanbul'da İsveç Elçisi yanındaki tercümanlardan birinin, diğeri ise Boğazhisarı Konsolos Vekili nezdindeki tercümanın hizmetkârı olup, sonuncusu Mora'da Koron İskeleyi'nde konsolos yanında tercümandır. (BA. ED, nr. 50/2, s. 51, 63; BA. OR, nr. 3469).

30 Hovhannes Hisaryan, *aynı mak*, s. 14-15; H.K. Mirmiryân, *Eski Simalar*, s. 36.

31 H.K. Mirmiryân, *Eski Simalar*, s. 25.

32 H. Hisaryan, *aynı mak*, s. 14-15; H.K. Mirmiryân, *Eski Simalar*, s. 26.

33 H. Hisaryan, *aynı mak*, s. 14-15; H.K. Mirmiryân, *Eski Simalar*, s. 26.

34 BLS¹, X, 206.

35 Ulric de Celsing (1731-1805), 19 Şubat 1750 tarihinde Orta Elçi olarak tayin edilen (BA. ND, nr. VIII, s. 301-302; Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman, *Mür'it-tevârih*, (Yay. Münir Aktepe), I, İstanbul 1976, s. 158) ve uzun yıllar İstanbul'da vazife görüp 10 Haziran 1771 de yaş haddinden emekliye ayrılan ağabey'i Gustav de Celsing (1723-1789) yerine elçi tayin edilmiştir. (Bkz. 13 Haziran 1772 tarihli İsveç Kralı mektubu : BA. ND, nr. VIII, s. 572-573; K.V. Zetterstéen, *Türkische, tatarische und persische Urkunden im Schwedischen Reichsarchiv*, Uppsala 1945, s. 12-13, 49; İ.M. D'Ohsson, *Tableau Général*, III, Paris 1820, s. 457) 1782 yılına kadar orta elçilik görevini sürdürmüş olan Ulric, bu tarihte Saksonya Hersek'i nezdine atanmıştır. (BA. ND, nr. IX, s. 137). Çoğunlukla yalnızca soyadları ile anılan bu kardeşler ve yine *Gustav Celsing* adını taşıyan ve XII. Şari ile birlikte Bender'e gelen; 1709 da Türkçe öğrenmek üzere İstanbul'a giden, 1711 Eylülünde Nevşehirli İbrahim Paşa aleyhinde düzenlediği

üzerine Osmanlı İmparatorluğunun bütünü sergileyecek ve ilerideki büyük eserinin çerçevesini oluşturacak olan konulara yönelmiştir³⁶. Bunun üzerine D'Ohsson mesâîsini en büyük çalışması olan meşhur eseri için gerekli malzemeleri toplamaya teksif etmiştir. Yirmi iki sene boyunca malzeme toplayan³⁷ ve Osmanlı ülemâ ve ricâlınden özellikle iki kişinin, devletin hukûkî ve teşkilâtı ile ilgili konularda kendisine yardımcı olduğunu zikreden D'Ohsson³⁸, 1784 de Fransa'ya gittiğinde bu malzemelerini de beraberinde götürecektir ve eserini bastıracaktır.

D'Ohsson bu arada mesleğinde de önemli ilerlemeler göstermiştir: 1775 de kendisine İsveç Kralı tarafından Kraliyet Sekreteri (*Kâtibü's-sır ve mahrem-i esrâr-ı Kral-ı İsveç*)³⁹ ünvanı verilmiş olan D'Ohsson, 1780 de İsveç asilleri arasına sokulmuş ve Şövalye payesini almıştır. 1783 tarihli Osmanlı-İsveç Ticâret ve Dostluk Anlaşması'nın meydana getirilmesindeki katkılarından ötürü, kendisine 11 Temmuz 1783 de İsveç Kraliyet Hanedanı adını taşıyan *Waso* nişanı tevcih edilmiştir. 11 Ocak 1787 de *D'Ohsson* adıyla anılma hakkını elde etmiştir. Nihayet 1801 de *İsveç Şövalyeler Evi*'ne

gikâyetnâmeyi Yeniçerileri aşarak o sırada câmi'e girmek üzere olan III. Ahmed'e veren, babaları (1679-1743) ile karıştırmamak lâzımdır. (Bkz. A.N. Kurat-K.V. Zetterstéen, *Türkische Urkunden*, Uppsala-Leipzig 1938, s. 3) Ulric de Celsing'in Türkçe-Arapça-Farsça yazmalarından oluşan zengin kütüphanesi Uppsala Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (Walther Björkman, *Die schwedisch-türkischen Beziehungen bis 1800*, *Festschrift Georg Jacob zum 70. Geburtstag*. Yay. Th. Menzel, Leipzig 1932, s. 22).

36 BLS¹, X, 206.

37 BLS¹, X, 206; İ.M. D'Ohsson, *Tableau Général*, I, Paris 1787, s. 117

38 İ.M. D'Ohsson, *Tableau Général*, I, II. D'Ohsson, kendisine Osmanlı ülemâ ve ricâlınden yardımcı bulunanların isimlerini zikretmemektedir. Bu sebepten bunların kimler oldukları hakkında birşey söylemek mümkün olamamaktadır. Ancak, Uskûdar'da bir medresede müderris olan ve bir Haseki'yi öldürdükten sonra kaçıp İsveç elçisinin konağına gizlenen ve elçinin de kendisini korumağa çalıştığını anladığımız Müderris Şerifzâde'nin; eğer bir tesadüf eseri değil ise, özellikle İsveç elçisinin konağında korunma ve gizlenme imkânı bulmuş olmasını, muhtemelen D'Ohsson ile olan ilmi teşriki mesâîsinden gelen bir ilişki ve tanışıklığın işareti olarak düşünmek mümkündür. Bkz. BA. HH, nr. 9634.

39 D'Ohsson 1788 senesinde Reisülküttâb'a yazdığı mektupta kendisinden bu şekilde bahsetmektedir : K.V. Zetterstéen, *Türkische, tatarische*, s. 76. Krş. s. 11.

(Svenska Ridderhuset) bu göhretle resmen tescilli yapılmıştır⁴⁰. Böylece «*Muradca nâm Beyzâde*»⁴¹ «*D'Ohsson*»⁴² olarak Osmanlı kayıtlarında da isim değiştirmiş olmaktadır.

D'Ohsson'nun bu parlak yükselişinde, babasının İsveç konsolosluğundaki uzun hizmet yılları ve kendi üstün meziyetleri kadar, aile ve çevre ilişkilerinin de önemli bir rol oynadığı açıktır: D'Ohsson 1774 de, Osmanlı Sarayı ile de iş yaptığı söylenen zengin ve büyük Ermeni sarraflarından Abraham Kuleli ve Rose Murat'ın kızları Eva ile evlenmiştir. 1782 de kaybettiği bu ilk eşinden, ileride kendisi gibi diplomat olacak ve şarkiyyât sahasında isim yapacak olan Abraham Constantin adında bir oğlu⁴³, Sofie ve Claire Lucie isimlerinde iki kızı dünyaya gelmiştir. 4 Ocak 1775 tarihinde İstanbul'da doğan Sofie, 15 Nisan 1791 tarihinde ve çok genç bir yaşta Paris'te ölmüştür. 5 Ocak 1776 tarihinde İstanbul'da doğan ikinci kızı Claire Lucie ise 28 Nisan 1789 tarihinde, İstanbul'daki İsveç elçilerinden Nils

40 BLS¹, X, 207; *Şecere*, Bkz. EK-I.

41 BA. ED, nr. 50/2, s. 64.

42 BA. ED, nr. 50/2, s. 101, 112.

43 Abraham Constantin D'Ohsson 26 Kasım 1779 da İstanbul'da doğmuştur. Öğrenimine küçük yaşta İstanbul'da başlamış ve çeşitli Şark dillerini öğrenmiştir. 1791 de Paris'e giderek tahsiline devam etmiş, ancak Fransa'daki karışıklıklar yüzünden Viyana'ya geçmiş ve burada Maria Theresia Harb Akademisi'ne devam ettikten sonra İsveç'e giderek, Upsala Akademisi'nde öğrenimini sürdürmüştür. Mart 1799 da İsveç hariciyesinin kâtiplik imtihanını vermiştir. A. Constantin 1801 de babası ile birlikte Paris'e yerleşmiştir. 1805 de Madrid, 1810/13 arası Paris İsveç elçiliklerinde sekreterlik yapmıştır. 1813 de Katolik mezhebinden ayrılarak Protestan olmuştur. 1833 de Lovisa Sidonia ile evlenmiştir. İsveç Kralı tarafından Kont ünvanı verilmiş olan A. Constantin 1835 de Berlin'e İsveç elçisi olarak atanmıştır.

A. Constantin diplomatik mesleği yanında ilmi faaliyetlerini de büyük bir başarı ile sürdürmüştür. Kendisi birçok tanınmış ilim akademilerine üye olarak kabul edilmiştir. (*Journal Asiatique* üyeliği için bkz. JA, I, Paris 1822, s. 54). 1807 de babasının ölümüyle neğri yarım kalan *Tableau Général*'in diğer ciltlerinin yayımlanmasını sağlamıştır. 1828 de Paris'te *Des peuples de Caucase ou Voyage d'Abou-I-Cassin* adlı eserini yayınlamıştır. 1835 de ise Haag'da *Histoire Mongols depuis Tchinguïs-Khan jusq'ua Timour* adlı ma'ruf eserini neşretmiştir. A. Constantin'nin bu eseri Mustafa Rahmi tarafından tercüme edilerek *Moğol Tarihi* adıyla basılmış ve 1340/42 tarihinde İstanbul'da neşredilmiştir. Ancak bu tercüme yayında mütercim, A. Constantin'i babası ile karıştırmış ve kitabın yazarını: *مورزا دوهسون* olarak göstermiştir.

Gustav Panin ile evlenmiştir. Bu evlilik D'Ohsson'nun İsveç ile olan yakın ilişkilerini daha da takviye etmiş olmalıdır. D'Ohsson, ikinci izdivacını 1789 da Marie Antoinette Amelie Beilliard adlı bir Fransız ile yapmıştır⁴⁴. Bu evliliğin de kendisinin Fransa ile olan sıkı ilişkilerine büyük bir rahatlık ve faydalar sağladığı şüphesizdir.

Katolik bir Ermeni olduğuna değindiğimiz D'Ohsson, Osmanlı tebeası olan diğer Katolik Ermeniler hakkında ileri sürülen, servetlerini yurt dışına kaçırdıkları⁴⁵ isnâdını te'yid edencesine, servetini Fransa'ya taşımış ve parasını Fransız bankalarına yatırmıştır⁴⁶. Fransa'da 1789 da patlayan büyük ihtilâl, kendisini bu cihetten çok müşkül bir duruma sokmuştur. Buradaki herşeyini kaybeden D'Ohsson, maddî sıkıntılar içine düşmüştür⁴⁷. Kendisinin ileride göreceğimiz gibi, Fransız ihtilâl hükümetleri taraftarı kesilmesi ve İstanbul'daki «*Jakobin Taîfesi*» ile sıkı ilişkiler içinde bulunmasında ve bunlara Bâbiâî nezdinde siyâsî destek sağlamaya çalışmasında bu husus önemli bir rol oynamış olmalıdır. D'Ohsson'nun İstanbul'da Fransız politikasını tervec etmeye çalışması, kendisine Fransa'da kaybettiklerini tekrar kazanma imkânı vermiş olmalıdır. Zaten bu faaliyetleri karşılığında Fransız hükümetinden paralar almakta olduğunu da ileride göreceğiz.

Yukarıda zikredildiği gibi D'Ohsson 1784 de Fransa'ya gitmeye karar vermiştir. Bu kararın hangi sebebe dayandığını bilmemekle beraber, büyük eseri için senelerdir topladığı malzemeleri de beraberinde götürmesi, seyahatinin bu eserin te'lif ve basımı için olduğu neticesini vermektedir. Nitekim D'Ohsson eserinin ilk cildini üç sene sonra, 1787 de Paris'de bastırmıştır. D'Ohsson, İstanbul'dan 9 Mart 1784 tarihinde ayrılmıştır⁴⁸. Kendisinin İstanbul'dan, o esnada bir müddet için memleketine dönen İsveç Elçisi Gerhard

44 BLS¹, X, 208.

45 Ahmet Vâsîf, *Mehâsinü'l-âsâr hakâikü'l-ahbâr*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, TY, nr. 1406, v. 79-b.

46 BA. HH, nr. 7766. Mırmıryan, *Ermeni Zenginleri*, s. 78; *Eski Sımlar*, s. 27; BLS¹, X, 207.

47 H.K. Mırmıryan, *Ermeni Zenginleri*, s. 78; *Eski Sımlar*, s. 27; BLS¹, X, 207.

48 I.M. D'Ohsson, *Tableau Général*, I, ii.

Johann von Heidenstam⁴⁹ ile birlikte yola çıkmış olduğu, her ikisi adına tanzim edilmiş olan «Yol Emri»nden anlaşılmaktadır⁵⁰. Bu seyahat vesilesi ile D'Ohsson'a Sadriazam Halil Hamid Paşa tarafından bir «Tavsiyenâme» de verilmiştir. İsveç Başvekili Comte de Creutz'a (قوت و كروتس) hitaben yazılan bu tavsiyenâmede, D'Ohsson'un tercümanlık hizmetindeki başarıları methedilmekte ve Bâbiâli'nin; İspanya ile sürdürülen görüşmelerin memnûniyet verici bir şekilde sonuçlanmasını⁵¹, D'Ohsson'un hararetle çalışma ve gayretlerine borçlu olduğu ifade edilmekte ve kendisinin İsveç ve Osmanlı Devleti arasındaki dostâne münâsebetlere büyük katkılar sağladığının İsveç hükûmetine iş'arı Başvekiliden ricâ edilmekteydi⁵².

D'Ohsson 1784-1792 yılları arasında Avrupa'da kalmıştır. Çoğunlukla Fransa'da kalan D'Ohsson, Paris'de Male Dupan ve bir Fransız rahibinin yardımlarıyla, beraberinde getirdiği malzemeleri tasnif etmiş⁵³, çalışmalarını bazen Venedik'teki St. Lazar Mehitarıyan Manastırında sürdürmüş ve burada H. Mikael Çamçıyan ve H. Gugus Inciciyan gibi zâtlardan istifade etmiştir⁵⁴.

D'Ohsson'un 1788 senesi içinde İsveç'de olduğunu tesbit etmekteyiz. Burada hükûmet yetkilileri ve bizzât Kral III. Gustav ile

49 Heidenstam (1747-1803), 1779 dan itibaren derûhde ettiği elçilik görevini 1791 senesine kadar sürdürmüş olup, 1793 tarihine kadar İstanbul'da kalmıştır. Hakkında fazla bilgi için bkz. BLS², VIII, 226-231.

50 Heidenstam ve D'Ohsson adına tertip edilen yol emri sûretleri için bkz. BA. ED, nr. 50/2, s. 64; BA. AE, (I. Abdülhamid), nr. 14840. Bu vesikanın fotokopisi için bkz. EK-III. Heidenstam'ın ayrılışı üzerine sefâret işleri Baş Kâtip Karlos Gustav Olerburg tarafından yürütülmüştür. BA. ND, nr. IX, s. 278, 293-294.

51 İspanya, Osmanlı İmparatorluğunda diğer Avrupa devletlerinin elde etmiş oldukları ticârî haklara (Kapitulasyonlar) sahip olmak için uzun bir mücâdele vermek zorunda kalmıştır. 1781 de bu amaçla İstanbul'a gelen Don Juan de Boulligny, nihayet Fransız ve Sicilyateyn elçilerinin, fakat özellikle İsveç'i temsilen D'Ohsson'un desteğini kazanmış olarak (Bkz. s. 22) 14 Eylül 1782 tarihinde 21 maddelik bir Dostluk ve Ticâret Anlaşması yapmaya muvaffak olmuştur. Zinkeisen, GOR, VI, Gotha 1859, s. 365-366.

52 K.V. Zetterstéen, Türkische, tatarische, s. 51. Bu tavsiyenâmenin Fransızca tercümesi 19 Şubat 1784 tarihli olarak Divân-ı Hümâyûn tercümanlarından Alexander Maurocordato tarafından yapılmıştır.

53 H.K. Mirmıryan, Eski Simalar, s. 26.

54 H.K. Mirmıryan, Eski Simalar, s. 26; Ermeni Zenginleri, s. 78.

görüşmelerde bulunan D'Ohsson, İsveç'den ayrıldıktan dört ay sonra Reisülküttâb Râşid Efendi'ye, «Kâtibü's-sır ve mahrem-i esrâr-ı Kral-ı İsveç» ünvanıyla imzaladığı önemli bir mektub göndermiştir. Bu mektupta D'Ohsson, daha önce Osmanlı Devleti'nde ifâ etmiş olduğu hizmetlerle dostluğunu izhâr eden ve şu anda İsveç hizmetine giren G.J.von Brentano'nun⁵⁵, bu sefer kralın emriyle ve harb hususunda istişârelerde bulunmak üzere Ordu-yu Hümâyûn'a gönderilmiş olduğunu bildirmekteydi. Kral ile yapmış olduğu görüşmede Osmanlı Devleti'ne verilen kıymetin söz konusu edildiğini ifade eden D'Ohsson, kralın Osmanlı Devleti'ne yardımcı ve Rus filosunun Akdeniz'e çıkmasına mâni olabilmek için, İsveç'in nâkden desteklenmesini gerekli gördüğünü ve İsveç'in içinde bulunduğu mâlî müzâyakası sebebiyle Bâbiâli'ye lâıyık vechile faydalı ve yardımcı olamamanın üzüntüsünü duyduğunu yazmaktadır. İsveç'in Osmanlı Devleti'ne yardım edebilmesini, ancak bu devletin herhangi bir «Subvention» ile desteklenmesi halinde mümkün olabileceği görüşünde mutabık kalındığından, D'Ohsson bu konuyu, siyâsî kıyâsetine güvendiği ve mes'eleyi lâıyıkıyla istishâb edeceğine inandığı Reis Efendi'ye açmış bulunmakta ve kendisinden İsveç'in nâkden desteklenmesinin tahakkukuna gayret sarfetmesini ricâ etmekteydi. Mektup, D'Ohsson'un Fransa'daki işlerini bitirdikten sonra, hemen İstanbul'a döneceğini ifade etmesiyle son bulmaktaydı⁵⁶.

D'Ohsson'un bu teşebbüsü, ileride değinileceği gibi, iki devlet arasında 12 Temmuz 1789 tarihinde bir ittifâk yapılmasına ve İsveç'in Rusya'ya karşı sürdürülen savaşta «mâlen ikdâr» edilmesine yol açacak gelişmelerin başlangıcını teşkil etmiştir.

II — NİZÂM-I CEDİD'E DÂİR LÂYİHASI

Uzun müddet Fransa'da kalan D'Ohsson, ihtilâl sarsıntılarının çalışmalarını engellemesi yüzünden Viyana'ya geçmiş ve 1792 senesi sonlarına doğru İstanbul'a geri dönmüştür⁵⁷. D'Ohsson Viyana'da, o

55 Brentano mes'elesi için bkz. s. 15 ve dipnot 85.

56 K.V. Zetterstéen, Türkische, tatarische, s. 76-77.

57 D'Ohsson'un ailesi beraberinde olmaksızın İstanbul'a gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. 15 Ekim 1792 tarihinde Bâbiâli'ye baş vuran D'Ohsson, İstanbul'a gelecek olan aile efrâdına yolda her türlü kolaylığın ve korunmanın gös-

sıralarda sefaret vazifesiyle bu şehirde ikamet eden Ebu Bekir Râ-tıb Efendi, Reisülküttâb'a yazdığı bir mektupta D'Ohsson'dan büyük bir sitâyîş ile bahsetmekte ve kendisini devletin fevkalâde gayretini güden bir kişi olarak tanıtmaktaydı⁵⁷.

1784 de İstanbul'dan ayrılırken, kendisine o ana kadar büyük bir teveccüh gösterildiğini ve i'tibar edildiğini ifade eden D'Ohsson⁵⁸, 1792 de tekrar İstanbul'a vardığında daha büyük bir iltifat ve teveccühe mazhar olmuştur. Bizzât III. Selim kendisine «fevkelhâd ik-râm olunmasını» Sadriazam Melek Mehmet Paşa'ya kendi hâtı ile tenbih etmiş bulunmaktaydı⁵⁹. Kendisine gösterilen bu i'tibar, beraberinde İsveç Başvekilinden «tavsiyenâme»⁶⁰ ve Sadriazam'a bir mektup⁶¹ getirmiş olmasından çok, o sıralarda başlayan «nizâm-ı Cedîd» ile ilgili faaliyetlerde kendisinin bilgi ve ilişkilerinden istifade edilmek istenmesinden doğmaktaydı.

Sadriazam bu konu ile ilgili olarak III. Selim'e takdim ettiği takrirde, D'Ohsson'dan büyük bir sitâyîş ile bahsetmektedir: Kendisinin ifadesiyle D'Ohsson, devletin gayretini güden, sadık ve hayırhâh bir kimsedir. Hattâ, devletin şan ve şevketini Avrupa'da tanıtmak üzere beş on sene gece gündüz çalışarak bir tarih dahi tertib etmiştir. Kendisi Avrupa'nın bütün nizâm, sanâyî ve ahvâline vâkıf olup, Avrupa devletlerinin harb fennindeki maharetlerini, aldıkları tedbirleri ve harb hilelerini tamamen bilmektedir. Özellikle bu esnada İstanbul'a dönmüş olması büyük bir şanstır. Reisülküttâb Râşid Efendi'ye yaptığı ziyâret esnasında kendisine Reis Efendi tarafından, «Fünûn-ı harbe müteallik ve nizâm ve idâre-i askere dâir» bazı şeyler sorulmuş olup, ayrıca bu husus üzerinde tekrar durulmak üzere Reis Efendi kendisini evine da'vet etmiş ve istişârede bulunmuştur. Bu görüşmede D'Ohsson, «Nizâm-ı asker ve levâzım-ı

terlîmesini ricâ etmiş ve kendisinin bu isteği yerine getirilmiştir. BA. OH, nr. 3468. Fotokopisi için bkz. EK-IV.

57-a BA. HH, nr. 52516-C.

58 I.M. D'Ohsson, *Tableau Général*, I, ij.

59 BA. HH, nr. 15634. Takrir üzerindeki Hatt-ı Hümayûn sûreti: «Benim Vezirim. Bu Muradca'ya (مرادجه) fevke'l-hâd ikram oluna. Takrir verdikde arz edesin ve gemi yapar mi'mâr-mühendis tedârikinin tarîkını Reis Efendi su'âl eyesün».

60 BA. HH, nr. 5875.

61 BA. HH, nr. 10674.

harbe dâir» aklına gelenleri kaleme alıp takdim edeceğini ifade etmiştir. Sadriazam bu takririnde D'Ohsson'nun, «Fıkûh-ı Şerîf'den Mülteka'yı tercüme etmiş olduğundan»⁶² bahisle, kendisinin kaleme alacağı kâğıtta derc edeceği bazı maddeleri, «Şer'-i Şerîfe dahî tatbik eyleyeceğini» ve işin şer'î cihetindeki zorlukları ortadan kaldıracığını ve daha sonra diğer hususlarda da mütalaa beyânında bulunacağını belirtmiş olduğunu yazmakta ve D'Ohsson'nun kaleme alacağı hususların kendisine takdîmi akabinde hemen arz edileceğini bildirmekteydi⁶³.

Bu durumda D'Ohsson'dan, yukarıda söz konusu olan hususlarla ilgili düşüncelerini kaleme alıp takdim etmesinin arzulanmış ve resmen istenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Böylece, kendisinden «Nizâm-ı Cedîd»e dâir resmen bir «Lâyiha» istenip istenmediği hakkında serd edilen bazı tereddüdlerin de ortadan kalkması gerekmektedir⁶⁴.

İlk hamiedeki bu gelişmelerden: 1) D'Ohsson'nun İsveç Başvekilinden getirdiği mektubun tercüme edilerek Padişah'a sunulduğu, 2) ve aynı zamanda yapılacak reformların şer'î zorluklarını ortadan kaldırmak üzere vâki olan ifadelerinin Reis Efendi tarafından kaleme alınıp Padişah'a takdim edilmiş olduğu, 3) nihâyet «Nizâm-ı asker ve levâzım-ı harbe dâir» görüşlerini kaleme alacağı ve takdim ettiğinde tercüme edilerek hemen arz olunacağı noktaları açığa çık-mış bulunmaktadır⁶⁵.

D'Ohsson'a, III. Selim'in kesin emri üzerine fevkalâde ikrâm ve iltifât edilmekteydi⁶⁶. Kendisi İstanbul'a dönmüş olmakla beraber

62 D'Ohsson eserinde Mülteka'nın tamamını vermiş olduğunu söylemektedir. I.M. D'Ohsson, *Tableau Général*, I, ij. «Nous donnons ce code en entier, parce qu'il embrasse avec la doctrine et le culte, une infinité de lois morales, civiles et politiques». Kezâ, eserin Almanca tercümesi, I, 4. Bu tercümenin Mülteka'nın Türkçe şerhlerinden yapılmış olduğuna dâir bkz. Ö.L. Barkan, «Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât ve Müesseselerinin şer'îliği mes'alesi», İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. XI, s. 3-4, İstanbul 1945, s. 210. D'Ohsson'nun kullandığı diğer en önemli kaynaklardan biri de Nesefî Ömer Efendi'nin *Âkâid* adlı eseridir. H.K. Mirmuryan, *Eski Simalar*, s. 27.

63 BA. HH, nr. 15634. Sadriazam Melek Mehmet Paşa'nın takrirî.

64 Bkz. Cemal Tukin, «Osmanlı Devleti ve Yabancı Bilginler», *Necâti Lu-gal Armağanı*, Ankara 1969, s. 713.

65 BA. HH, nr. 14467. III. Selim'e Sadriazam tarafından sunulan takrir.

66 BA. HH, nr. 10674.

hâlâ «Frenk kıyâfetinde» dolaşmaya devam etmekteydi. Bâbîâlî kendisini bu hususta serbest bırakmıştır: Frenk kıyâfetinde dolaşmayı tercih edecek olursa, kendisine beraberinde getirdiğine değineceğimiz Mühendis İngiliz Beyzâdesine kıyasen 1500 Kuruş aylık tayin edilmesi veya tercüman statüsünü tercih ederse, «Ta'ayinât-bahâ» verilmesi emsâl teşkil edeceğinden, yine bir miktar aylık tertib olunmasına, ancak «aralık aralık atıyye-i Hümayûn» ile taltifine karar verilmiştir⁶⁷.

D'Ohsson'nun işin şer'î cihetiyle ilgili sözlerine dâir Reis Efendi eliyle kaleme alınan ve Sadriazam vasıtasıyla takdim edilen tahririn, III. Selim tarafından beğenildiği ve D'Ohsson'nun diğer mülahazalarını da kaleme almasını istediği anlaşılmaktadır⁶⁸.

D'Ohsson'nun yapılacak reformların şer'î cihetiyle ilgili olarak kaleme aldığı hususlar tercüme edilerek 1207 Cumâde'l-ülâsının yirmi sekizinde (9.I.1793) III. Selim'e takdim edilmiştir⁶⁹. Bu, D'Ohsson tarafından «Nizâm-ı asker ve levâzım-ı harbe dâir» ve «Lâyiha olarak hazırlayacağı nizâmlara bir mukaddeme olmak sûretinde» kaleme alınmış bulunuyordu⁷⁰. Bu tercüme ile birlikte III. Selim'e, D'Ohsson'nun 1787 de neşretmeye başladığı «târih şeklinde musavver kitabının iki cildi» de takdim edilmiştir. D'Ohsson tarafından Pâdişâh'a sunulmak üzere hediye edilen bu kitapların diğer ciltlerinin de Paris'de basılmak üzere olduğu ve bunların da neşri akabinde takdim edileceği, tercüme varacağı üzerindeki telhîsden anlaşılmaktadır. Yine buradaki kayda göre, eserin gravürlerle dolu olan ikinci cildindeki «tasvirler»in altlarındaki Fransızca açıklamalar, Pâdişâh için tercüme ve «mahallerine işâret» olunmuştur⁷¹.

67 BA. HH, nr. 14467.

68 BA. HH, nr. 14467. Aynı tahrir üzerindeki Hatt-ı Hümayûn sûreti: «Benim Vezirim. Muradca (مرادجه) mülahazasını kaleme alup arz eylesün. Tahririni pek beğendim. Mühendis ve mi'mâr ve ofiyâl celbeylemesini tenbih edesiz. Bakalun isbât-ı müddeâ eylesün. İkrâmda kusur eylemiyesiz. Haklarına riâyât olunurs».

69 BA. HH, nr. 13309 : «Muradca (مرادجه) bendelerinin takdim edeceği evrâkın mukaddemesi tercemesidir». 27 Cumâde'l-ülâ 1207/9 Ocak 1793.

70 BA. HH, nr. 13309. Takdim edilen tercüme üzerindeki telhîs sûreti.

71 BA. HH, nr. 13309. Takdim edilen tercüme üzerindeki telhîs sûreti.

III. Selim, bu kitaplardan çok memnun olmuş, hattâ «musannifini Hakk Te'âlâ İslâm ile müşerref eyleye» temennisiyle, D'Ohsson'a «iki bin rub'iyye atıyye» verilmesini emretmiştir⁷².

D'Ohsson'nun işin şer'î cihetiyle ilgili olarak kaleme aldığı ve esas lâyihasına bir mukaddeme olduğuna değindiğimiz, ağır bir dille yazılmış olan notlarına gelince, bunları şu dört noktada toplayabiliriz :

1) İnsanlar yaptıkları işler ve aldıkları tedbirlerde âciz ve yetersiz kalabilirler. Bir devletin kanun ve nizâmları da zamanla bozulup hükümlerini kaybedebilir. Devlet düzenindeki bozukluklar ancak hadiselerin tecrübeleriyle olgunlaşmış devlet adamlarının gayretleri ile düzeltilebilir. Bu bozuklukların zamanla birikmesi, oluşacak zararın artmasına ve büyümesine yol açar. Bunların geçiktirilmeden ortadan kaldırılmasına bakmak lâzımdır. Böyle bir durumda, devlet bünyesinde bir «Nizâm-ı Cedîd» icrâ edilecekse, buna iyice düşündükten sonra karar verilmelidir. Bir def'a karar verdikten sonra da, artık hâlâ eski düzene i'tibâr etmek doğru olmaz. Yapılacak işler önce iyice tesbit edilmeli, sonra da en iyi şekilde yapılması çareleri aranmalı ve icrâatta tereddüde yer verilmemelidir.

2) Eski devrin Fıkıh âlimleri ve kanun koyucuları, başkalarının eserlerinden ve icrââtından istifade etmişlerdir. Bunlar başka bir devlete faydalı olan bir düzenlemeyi ibretle müşâhade etmişler ve aynı düzenlemeyi kendi devletlerinde de uygulamaktan kaçınmamışlardır. Eski Roma'nın bütün devletler ve milletler üzerinde üstünlük kurup, muzaffer olması, diğer milletlerin «fünân ve ma'ârifini» dikkatle incelemesinden ve «silâh i'mâlini» iktibas etmesinden

72 BA. HH, nr. 13309. Takdim edilen tercüme üzerindeki Hatt-ı Hümayûn sûreti: «Kitâbların meclislerinden hazz edüp eğlendim. Musannifini Hakk Te'âlâ İslâm ile müşerref eyleye. Darbhânedan iki bin rub'iyye alup tarafımdan atıyye veresin. Mi'mâr-mühendis göndermekte ihmâl etmesün». Ayrıca bkz. Cemal Tükin, aynı mak. s. 713-714. Pâdişâh'ın D'Ohsson'a atıyye olarak insan ettiği ve bir çok önemli devlet memurlarının bir senelik gelirlerini çok aşan bu meblağın maliyedeki işlemlerinin hemen o gün yapılmaya başlandığını, tanzim edilen evrâkın üzerindeki tarihlerden anlamaktayız. Buna göre D'Ohsson'a iki bin rub'iyye karşılığı, olarak beş bin kuruş verildiği görülmektedir. BA. CH, nr. 5875 : Defterdâr Efendi'ye telhîs sûreti : 27 Cumâde'l-ülâ 1207/9 Ocak 1793 ve telhîs mucebince tezkiresinin kayd edildiğine dâir leffi : 29 Cumâde'l-ülâ 1207/11 Ocak 1793. Fotokopileri için bkz. EK-V.

neş'et etmiştir. Alemde bulunan herşey Allah'ın irâdesine bağlıdır. Ancak, Allah insanoğluna idrâk-ı cüz'îye de ihsan etmiştir. Mülk ve devletin muhafazasını ve tebeanın korunmasını ise hükümdârlara tevdi etmiştir. İnsanın kendi nefsinin koruma hususunda kusur etmemesi bir Allah emridir.

3) «*Millet-i beyzâ-yı İslâmiyye*» Çin hududlarından Septe Boğazi'na kadar uzanan büyük bir vüs'at içindedir. Aynı zamanda Halife olan hükümdârlar 1200 seneden beri el attıkları her işte Allah'ın yardımıyla başarılı olmuşlardır. Bunlar, o devirlerde devlet nizamının kanunlarını ve harb fennini diğer devletlerden almayı şer'îât hükümlerine aykırı addetmemişler ve gereken herşeyi yapmaktan kaçınmamışlardır. Aynı şekilde bu devrin ricâli ve ülemâsının da gerekli «*nizâm*» ve «*fenleri*»⁷³ iktibâs etmekte şer'î-i şerife mugayir bir nokta görmemelidirler.

4) Devletin kurucusu olan I. Osman ve Fatih, Yavuz, Kanûni ve IV. Murad gibi büyük pâdişâhlar önemli işler başarmış ve tarihte müstesnâ bir yer işgâl etmişlerdir. III. Selim'in de devlet nizamının müceddidi olarak, kendinden evvelkilerinden daha büyük hizmetler vereceği ve bunu, «*îmâl-i seyf-i siyâset*» etmeden ve «*icrâ-yı ahkâm-ı adl ü dâd*» ile başaracağı şüphesizdir. Devlet nizamının yenilenmesine dâir halk arasında görülen «*fâsîd fikirler*», şer'î mes'elelerin derci ve «*aklî delîllerin*» beyânı ile ortadan kaldırılabilmir. «*İmâmü'l-mümîn*» olan zât, zamanın şartlarına göre mülk ve devletin muhafazasını, tebeanın korunması ve «*ümmed-i Muhammedin*» asûde bir hayat sürmesi için, devlet politikasında ve devletin nizamında gereken değişiklikleri yapmakla mükelleftir. Dolayısıyla, hükümdâr olan kimse bu hususlarda her türlü tedbiri almakla yükümlüdür. Padişah'ın kararlılığı ve ricâlin sadakat ve gayreti ile yapılacak islahatta muvaffak olunacağına tam olarak güven duyulmaktadır⁷⁴.

73 Fen/Fünûn kelimesinin o zamanlar yeni ve modern teknik bilgiler anlamında kullanıldığına dâir bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 174.

74 BA. HH. 13309 : *Murađca* (مرادجه) bendelerinin takdim edeceği evrâkın mukaddemesi tercemesidir. 27 Cumâde'l-ülâ 1207/9 Ocak 1793. Yer yer çürümekle olan bu vesikanın kısmi ve küçük bir fotoğrafı için bkz. Tukin, *aynı mak.* Ekler. Tam metni çalışmamızın nihayetinde verilmiştir. EK-VI. Bu vesikadan yapılmış bir kaç satırlık iktibaslar için bkz. Cemal Tukin, *aynı mak.*

D'Ohsson'nun esas lâyihası olarak mütalaa edilen mülâhazalarına geçmeden evvel, kendisine duyulan ilginin bir diğer sebebini teşkil eden ve III. Selim'in D'Ohsson ile ilgili olarak kendisine takdim edilen hemen her takrirda yer alan hatlarıyla da dikkatimizi çeken, mi'mâr ve mühendis gibi teknik eleman tedârîki mes'alesine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Başlatılan askerî reformlarla ilgili olarak geniş bir eleman sıkıntısı çekildiği bir vâkıdır. Teknik eleman ihtiyacı özellikle gemi yapımında kullanılacak «*mi'mâr-mühendis*»lerin te'mininde kendini hissettirmekteydi. Bu gibilerin tedârîki hususunda III. Selim, Reisül-küttâb Râşid Efendi'ye yazılı ve şifâhî olarak gerekli talimatı vermiş bulunuyordu⁷⁵. Râşid Efendi, İstanbul'daki yabancı devlet elçilerine müracaâta, mi'mâr ve mühendis te'mini cihetinde teşebbüslerde bulunmuştur. Bu sırada İstanbul'a gelen D'Ohsson, Viyana'dan beraberinde iki İngiliz «*Mi'mâr-Mühendisini*» de birlikte getirmiştir⁷⁶. Bu İngilizlerden birinin «*Fünûn-ı Bahriyye*»de, diğerinin ise, «*İdâre-i Askeriyye*»de mâhir olduğu duyulmuş olduğundan; bunlardan fânûn-ı bahriyye'de uzmanlığı olduğu söylenen İngiliz'in gemi yapımında ve idâresinde usta olduğu tesbit edilmiş ve imtihana tâbi tutularak hizmete alınmıştır. Bu arada Tuna Sahilleri'nde inşâ edilen gemiler için hendese ve mi'mârîde uzmanlığı olan iki İngiliz de hizmete sokulmuştur⁷⁷.

Bu konuda D'Ohsson'nun ilişkilerinden ve yardımlarından istifade edildiği ve İsveç Devleti'nden gerekli teknik eleman ve uzman zâbitlerin te'mini cihetine gidildiği anlaşılmakta olup; bazı İsveçli uzmanların, Tersane'de kullanılmak üzere celb edildiği ve bazı «*üstâd ahengerlerin*»⁷⁸, «*top atmak ve sefine ve havuz yapmak fenlerinde mâhir mi'mâr ve mühendislerin*»⁷⁹, D'Ohsson'nun çalışmaları

s. 714; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, «*Nizâm-ı Cedid*», Ankara 1946, s. 41. Karal bu mukaddemeyi yanlış olarak esas lâyiha olarak takdim etmektedir.

75 BA. HH, nr. 15370. Sadriazam tarafından III. Selim'e sunulan takrir.

76 BA. HH, nr. 15370.

77 BA. HH, nr. 15370.

78 BA. HH, nr. 13978 : «İsveç Maslâhatgüzârı dâ'îllerinin mûmzâ ve memhûr takrirleri tercemesidir».

79 BA. HH, nr. 13031. Sadriazam tarafından III. Selim'e sunulan takrir.

sayesinde Osmanlı Devleti'ne sevk edildiği görülmektedir⁸⁰, D'Ohsson ayrıca İsveç'ten celb olunan bu, «*mühendis, sefine inşâ eder mi'mâr ve top döker topçu, piyâde cenk ta'limi hocası*» gibi «*Ofiçyâllerin sûret-i î'mâl ve istihdâmılarına dâir birkaç bendli bir kâğıt*» da kaleme almış bulunmaktaydı. Kendisinin bu konuda yazdıklarını III. Selim de beğenmiş ve aynen tatbikini emretmiştir⁸¹. Hizmete alınan İsveçli uzmanlar faydalı çalışmalarda bulunmuşlardır. Bunlar özellikle müstâhkem meykiilerin tahkiminde, Topçu Ocağı'nın ve Donanma'nın islâhında istihdâm edilmişlerdir. Bu arada İsveçli Binbaşı *Fredrik Ludvig Af Klinteberg* tarafından İstanbul tersanesinde bir havuz, Rodos'ta ise 74 toplu bir «*Korvet*»⁸² inşâ edilmiştir. Havuz'un plânlanan zamanda bitirilmesi memnûniyet yaratmış ve kullanıma açılışı münâsebetiyle düzenlenen tören ise, İsveç'e karşı duyulan yakınlığın dile getirilmesine vesile teşkil etmiştir⁸³.

İsveç'ten teknik eleman ve uzman zâbit tedârikiyle istifade etmek zaten daha öncelerden başlamış bulunmaktaydı: 1787 de başlayan Rus-Avusturya-Osmanlı savaşları esnasında bunun örneklerini görmek mümkündür. Özellikle iki devlet arasında 11 Temmuz 1789 tarihinde meydana gelen ittifâk anlaşması⁸⁴ bu gibi dayanışmayı daha da kaçınılmaz bir hale getirmiştir. Bu sırada gelenlerin içinde önemli bir isim olarak, yukarıda adı geçen *Brentano*'yu zikretmek lâzımdır. III. Selim'e, Nizâm-ı Cedîd'e dâir lâyiha verenler arasında adı D'Ohsson ile birlikte geçen iki yabancidan biri olan bu zât, D'Ohsson ve İsveç Elçisi Heidenstam'ın delâletiyle 1789 da ikinci def'a olarak İstanbul'a gelmiştir⁸⁵.

80 BA. HH, nr. 16142-A : «20 Şubat (1795) tarihinde İsveç Elçisi داسب (Per Olof D'Asp) ve müsteşarları Muradca (مرادجه)'ya tevârüd eden tahrîrâtın hülâsa-i tercemesidir».

81 BA. AE. (III. Selim), nr. 24249. Sadriazam tarafından III. Selim'e sunula tahrîr ve bâlâsındaki Hatt-ı Hümayûn sûreti.

82 BA. HH, nr. 7796. Bu önemli vesikaya ileride değinilecektir. Bkz. s. 42-43.

83 Walther Björkman, *aymı mak*, s. 23.

84 Bkz. s. 24 ve dipnot, 108.

85 Brentano'nun ismi ve tâbiyyeti çeşitli yerlerde değişik şekillerde verilmektedir. E.Z. Karal, kendisini Fransız subayı olarak tanıtmakta ve ismini *Bertrano* (*Selim III'ün Hatt-ı Hümayûnları*, s. 36) veya *Bertrant* şeklinde vermektedir. (*Osmanlı Tarihi*, V, Ankara 1970, s. 62). Cevat Eren, *Selim III'ün Biyografisi* adlı çalışmasında (İstanbul 1964, s. 29) kendisinden Osmanlı or-

D'Ohsson, «*Nizâm-ı asker ve levâzım-ı harbe dâir*» kaleme almayı va'd ettiğini gördüğümüz asıl lâyihasını, aradan yaklaşık bir yıl geçtikten sonra takdîm edebilmiştir. «*Fünûn-ı Harbiyye Ta'lim-hânesine dâir tertib olunan lâyihanın tercemesidir*» başlığını taşıyan bu lâyiha, mufassal bir şekilde kaleme alınmış olup, genel olarak D'Ohsson'nun kurulumunu gerekli gördüğü «*Fünûn-ı Harbiyye*»

dusunda hizmet gören Fransız asıllı *Bertranaud* olarak bahsetmektedir. Tayyib Gökbulğın, bu zâtı «Türk Ordusunda hizmet gören Fransız zâbiti *Bertrano*» olarak zikretmektedir. («*Nizâm-ı Cedîd*» maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, IX, İstanbul 1964, s. 310). Cemal Tükin ise, kendisini İsveç Beyzâdesi *Baron Brentano* olarak kaydetmekte ve *Cevdet Tarihi*'nde (İstanbul 1309, VI, 42) bu zâtın isminin *Brensato* (برنتانو) şeklinde geçmekte olduğuna işaret etmektedir. (Cemal Tükin, *aymı mak*, s. 712). III. Selim'e Nizâm-ı Cedîd hakkında bir lâyiha verdiğine dâir mevcut bulunan kayıtlardan dolayı, dikkatleri üzerine çeken bu şahıs hakkında bu gibi çelişkili ifadeler karşısında, burada kendisine ait bazı doğru bilgileri vermek kaçınılmaz olmaktadır : Tam isim *Georg Joseph Friedrich Baron von Brentano* olan bu zât Alman asıllı olup, 1746 da Regensburg'da doğmuştur. Ölümü 1798 de yine aynı şehirdedir. 1772 den itibaren Fransa'nın hizmetine giren Brentano, 1784 de Fransa tarafından uzman subay olarak İstanbul'a gönderilmiştir. Brentano, burada Serhâd kalelerinin tahkimi ve Piyâde askerlerinin islâhı konularında hizmet görmüştür. D'Ohsson'nun Reisülküttâb Râşid Efendi'ye gönderdiği mektupta bahsedildiği gibi, 1788 Aralık ayında Albay rütbesi ile İsveç hizmetine girmiş olarak, 22 Ocak 1789 tarihinde Per Olof D'Asp ile birlikte fevkalade temsilci olarak tekrar İstanbul'a gönderilmiştir. Brentano 1795 senesi ortalarına kadar İstanbul'da bulunmuş (*BA. ED*, nr. 50/2, s. 89. Kendisi için çıkartılan *Yol Emri* sûreti) ve III. Selim'e kendisini ismen sordurtacak kadar yakından tanıttırıştır. (*BA. HH*, nr. 1720 : Sadriazam tarafından sunulan tahrîr üzerindeki Hatt-ı Hümayûn). Baron von Brentano'nun tarihçilerimiz tarafından bazen İsveçli bazen de Fransız olarak zikredilmesi, kendisinin bu her iki devletin de hizmetinde bulunmuş olmasından doğmuş olmalıdır. Ancak bu karşıklığın kullanılan kaynaklardan tam olarak istifade edilmemesinden meydana geldiği de anlaşılmaktadır : *Cevdet Tarihi*'nde kendisinden bir yerde her ne kadar Fransız subayı *Brensato* olarak bahsedilmekteyse de (VI, 42. Muhtemelen bir baskı hatasıdır), bu kendisinin Fransız subayı olarak geldiği döneme ait bir kayıt olup (*Cevdet Tarihi*, VI, 43), bir başka yerde kendisinden İsveç Beyzâdesi olarak çok daha geniş bir şekilde bahsedilmektedir ve adı *Brentano* (برنتانو) olarak yeterli bir açıklıkla verilmektedir. (6 Eylül 1790 tarihli Fransızca olarak haleme alınıp Bâbü'lî'ye sunulan bir «tahrîr»de Baron Brentano'nun açık ismi ve imzâsını görmek mümkündür. Bkz. *BA. HH*, nr. 7768-B). Ayrıca yine burada kendisinin daha önce de İstanbul'da bulunduğu ve 1789 Mayıs'ı başlarında tekrar İstanbul'a varacağı, İsveç Elçisi Heidenstam tarafından bildirilmektedir. (*Cevdet Tarihi*, IV, 214-215) Brentano ifade edildiği

mektebi ile ilgili modern tasviyelerini ihtivâ etmektedir⁸⁶. Bu haliyle D'Ohsson'nun lâyihası Nizâm-ı Cedîd'e dâir verilen diğer lâyihalar-dan ayrılmaktadır. Lâyiha tercümesi üzerinde D'Ohsson'nun adı zikredilmemiş olmakla beraber, biz bunun kendisinden beklenen lâ-yiha olduğunu, gerek muhtevâsından gerekse bu konu ile ilgili di-ğer vesikaların delâletinden kesin olarak anlamaktayız. Bu lâyiha-nun şimdiye kadar keşfedilmemiş ve bulunmamış olması da -tabii eğer arşivlerimizde ciddi bir şekilde aranmışsa- herhalde bunun tek başına tanınmasının mümkün olmamasından doğmuş olmalıdır.

D'Ohsson lâyihasına, «*askerin tertib ve ta'limi*» konusunun ta-şındığı öneme değinerek başlamakta ve mes'eleyi iki noktada yoğun-laştırmaktadır: 1) Avrupa'dan yeterli sayıda «*Ofiçyâl*» te'min edil-mesi, 2) «*Fünûn-ı Harbiyye'ye mahsûs bir Ta'limhâne*» kurulması. Avrupa'da yeterli sayıda uzman getirilmesi konusu ise, bilfiil ordu hizmetinde görev alacak subaylar ve kurulacak olan mektepte, «*Fü-nûn-ı Harbiyye'nin ilmâ ve amelisini*» öğretecek olan mu'allimler ol-mak üzere iki şekilde mütalaa edilmekteydi. Bu noktaların vurgulan-masından sonra D'Ohsson, esas konu olarak telâkki ettiği, askerî eğitim üzerinde durmaya başlar : Kendisine göre muharebelerde asl olan, askerin sayısal çokluğu değildir. Galibiyet için esas şart, harb ilmine ve san'âtına vukûf ve askerin düzenli bir şekilde sevk ve idâre edilmesidir. Bir devletin esas kuvveti, bu sahada göstereceği başarı ile ölçülmektedir. Bu sebepten, Avrupa devletlerinde askerî okul-ların nizâmlarına fevkâlede ihtimam gösterilmektedir ve buralarda ihtiyaçları devlet eliyle karşılanan üç beş yüzer talebe, en yeni bil-gilerle ve en iyi şekilde yetiştirilmektedir.

D'Ohsson'a göre, Osmanlı Devleti bu konuda daha önceleri bir takım teşebbüslerde bulunmuş, bilhassa «*Hamid Halil Paşa*»nın sa-

gibi 1789 Mayıs'ında İstanbul'a varmış olmalıdır. (BA. OH, nr. 4804 ve 5672 : «*Dragon Kloneil Baron de Brentano*» ya ta'yinât-bahâ ve hâne kirası olmak üzere yapılan harcamalar). Brentano hakkında arşivlerimizde mevcut kayıtlar toplanmış olup, vermiş olduğu lâyihanın bulunması halinde kendisi ile ilgili bir çalışmanın kaleme alınabileceğini ummaktayız. Hakkında kısa biyografik bilgi için bkz. BLS², I, 220-226.

86 BA. HH, nr. 9783 : «*Fünûn-ı Harbiyye Ta'limhânesine dâir tertib olunan lâyihanın tercümesidir*». 25 Safer 1208/1 Ocak 1974.

daretinde bu alanda büyük gayretler sarfedilmiştir⁸⁷. Ancak bunun semeresi görülmemiştir. Bu başarısızlık, talebenin isti'dâd ve kabili-yetsizliğinden değil, «*Ta'limhâne'nin usûl-ı nizâmîyyesine etrafıca dikkat olunmamasından*» meydana gelmişti.

İslâm Dünyası'nın vaktiyle kaydettiği yüksek medeniyeti, Ast-ronomi ve riyâziyye sahasındaki üstünlüğünü dile getiren ve *Harun Reşid'in Karlman'a* hediye ettiği çalar saati buna örnek olarak gös-teren D'Ohsson; Sultan *Orhan* devrinde kurulduğunu söylediği *Ye-niçeri Ocağı'nın*⁸⁸ disiplin ve düzeninden bahisle, eslâfın ahlâfın eser-lerini devam ettirmediğini ve Avrupa'da kaydedilen gelişmelerden faydalanılmadığını ve böylece bu günkü duruma gelindiğini ifade etmektedir. «*Millet-i beyazâ-yı Osmanîyye*»nin eski şan ve şöhretini yeniden kazanması ancak, «*ta'allüm-ı Fünûn*» hususunda gösterilecek gayrette gören D'Ohsson; bu hususta kaydedilecek gayret ile kısa zamanda «*hem ilm ü ma'rifet ve hem de nizâm ü râbta cihetiyle*» bütün milletlere fâik olunacağından şüphe etmemektedir.

Netice olarak bu hususların tahakkukunu, *Fünûn-ı Harbiyye'ye* mahsûs bir mektebin açılmasına bağlı gören D'Ohsson; zamanla bu-rada yetiyecek elemanlar sayesinde yabancı subay ve mu'allimlere ihtiyaç duyulmayacak bir hale gelineceğini ve ordunun her sınıf ve kademesi için gerekli her ihtiyaca rahatlıkla cevâb verebilecek ele-manların yetiştirilebileceğini ifade etmektedir.

Bu açıklamalardan sonra D'Ohsson, «*Ta'limhâne-i mezkûrun tanzimi*» hakkında yapılması gerekli olan hususların serdine başla-maktadır. D'Ohsson, bu konuda 17 madde sıralamaktadır. Bunlar genel olarak kurulacak olan mektebin, yeri yapısı, düzeni; alınacak talebenin cinsi, miktarı ve yaşı; okutulacak dersler, lisan eğitimi, ge-rekli âlet ve edevâtın te'mini; kitap tedâriki ve lüzümlü olanların te'lîf ve tercümesi, yapılacak imtihanlar, hocalara verilecek maâş-lar gibi konularda tek tek sıralanmıştır⁸⁹.

87 I.M. D'Ohsson, *Tableau Général*, II, Paris 1790, s. 167; İ.H. Uzunçarşılı «*Sadrızam Halil Hamid Paşa*», *Türkiyat Mecmûası*, V, İstanbul 1936, s. 223-234; Stanford J. Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sult-an Selim III. 1789-1807*, Cambridge 1971, s. 145; A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1982, s. 203.

88 D'Ohsson eserinde de Yeniçeri Ocağı'nın Orhan devrinde kurulduğunu kaydetmektedir. Bkz. *Tableau Général*, III, Paris 1820, s. 392.

89 BA. HH, nr. 9783. Lâyihanın tam metni için bkz. EK-VII.

1794 senesinin ilk günlerinde verdiği bu lâyiha ile D'Ohsson'nun, bir «*Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye*» kurulmasını elzem gördüğü açıkca anlaşılmaktadır. Kendisinin açılmasını gerekli gördüğü bu mekteb ise, 1795 de kurulan ve daha sonraları «*Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Şâhâne*» olarak anılacak olan, «*Mühendishâne-i Fünûn-ı Berriyye-i Hümâyûn*» dan başkası değildir⁹⁰.

Bu mekteb hakkında D'Ohsson'nun 17 madde halinde sıraladığı ve yapılmasını tavsiye ettiği hususlarla, 1795 de mektebin kurulmasıyla hazırlanan «*Kanunnâme*» de yer alan noktalar arasında bazı önemli benzerlikleri tesbit etmek, D'Ohsson'nun bu konu ile ilgili tavsiyelerine ne dereceye kadar riâyet edilmiş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bunları şöylece sıralayabiliriz :

1) D'Ohsson, çeşitli sebeplerden ötürü kurulacak mekteb için en münâsib yer olarak Kâğıdhâne'nin sol sahilini göstermektedir. Nitekim Mühendishâne bu yere en yakın bir mahalde ve *Hasköy*'de kurulmuştur⁹¹. Binâ ayrıca yine D'Ohsson'nun işaret ettiği gibi kârgir olarak inşa edilmiştir.

2) D'Ohsson, mektebin mevcudunu kırk Müslüman ve onbeş Rum olarak tavsiye etmektedir. Kurulan mektebe ise sadece Müslümanlardan kırk kişi alınmıştır. Böylece Mektebin mevcudu hakkındaki tavsiyesine de büyük ölçüde uyulmuştur.

3) Kurulan mektepte okutulacak dersler D'Ohsson'nun ön görüşleriyle aynıdır. Talebe için bir kütübhâne kurulması, gerekli bazı risâlelerin te'lif ve bazılarının da mu'teber müelliflerin eserlerinden tercüme edilmesi fikrine de aynen uyulmuştur⁹².

4) Yabancı dil eğitimi ve böyle bir dil olarak Fransızca'nın seçilmesi, D'Ohsson'nun tavsiye ettiği bir husus olduğu kadar, çağın kaçınılmaz bir gereği olarak da telâkki edilmiş olmalıdır.

90 Mehmed Es'ad, *Mir'ât-ı Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn*, İstanbul 1312/1895.

91 BA. HH, nr. 8394 : Mühendishâne'nin inşa edilecek mahalli hakkında III. Selim'e sunulan taktır.

92 BA. HH, nr. 9783-B : Yeni açılacak mühendishâne için İlsana aşinâ Rumlar'a hesap, hendese, kale inşası, sefâin i'mâli, fünûn-harbiyye'ye müteallik kitapların tercüme ettirilmesi hakkında taktır.

5) Mekteb için gerekli âlet ve edevâtın ve kitapların devlet tarafından te'min edilmesi de yine D'Ohsson'nun tavsiyeleri ile uygunluk halindedir. Zaten bu hususta başka bir tedbir getirilmiş olması da düşünülemez.

6) D'Ohsson'nun hoca kadrosu olarak teklif ettiği, «*bir Baş-Mu'allim*» ve «*dört mu'allim*» ile diğer Türkçe ve Fransızca hocaları ile ilgili tavsiyeleri aynen kabul edilen hususlar arasındadır.

7) Mektepteki hocalara verilmesini tavsiye ettiği senelik maâş tutarlarında da yine büyük bir uygunluk mevcuttur. D'Ohsson'nun da öngördüğü gibi bu hocalara senelik maâşları yanında «*aynî ta'yî-nât*» verilmesi hususu da mektebin «*Kanunnâmesi*» nde yer almıştır.

8) Talebe için gerekli kâğıt-kalem ve benzeri malzemelerin mektep idâresi tarafından meccânen karşılanması hususuna da aynen riâyet edilmiştir.

9) Mektebin tedrisâtı esnasında zamanla meydana çıkacak olan eksikliklerin tesbiti ve gerekli görülecek düzenlemelerin yapılarak, bunların sonradan «*Mektebin Kanunnâmesi'ne zeyl ve ilâve*» edilmesi hususundaki tavsiyeleri de «*Kanunnâme*» de aynen tekrarlanarak yer almıştır⁹³.

III — SİYASİ FAALİYETLERİ

D'Ohsson daha önce zikredildiği gibi 1763 de İstanbul'daki İsveç elçiliğinde tercümanlığa başlamış ve 1768 de Baştercümanlığa yükselmiştir. D'Ohsson'nun bu vazifesi icâbı birçok mes'eleler sebebiyle Bâbüâli nezdinde faaliyet gösterdiği ve özellikle Baştercüman sıfatı ile adını sıkça duyurmaya başladığını görmekteyiz. Kendisinin Osmanlı devlet adamlarıyla yakın ve iyi ilişkiler içinde olduğunu da tesbit etmekteyiz.

1768 de başlayan Osmanlı-Rus savaşında İsveç'in İstanbul'da takib ettiği politikanın başarıya ulaşmasında D'Ohsson'nun payı büyük olmuştur: Osmanlı Devleti, iki devlet arasındaki 1740 da yapı-

93 BA. HH, nr. 17240 : «*Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn Kanunnâmesi sûretî*»; kezâ, Mehmed Es'ad, *aynı eser*, s. 14-29.

mış fakat zamanla unutulmuş bulunan ittifâk anlaşmasını gündeme getirerek, İsveç'in kendi yanında Rus savaşına iştirâk etmesi gerektiği fikrine kapıldığında (1769), İsveç Elçisi Gustav de Celsing kendisine verilen talimât dahilinde Bâbüâli'nin bu tip taleplerini geri çevirmeye çalışmış ve bunu yaparken de iki devlet arasındaki dostluğun zarar görmemesine ve Osmanlı Devleti'nin İsveç'e karşı duyduğu güvenin sarsılmamasına büyük bir özen göstermek mecburiyetinde kalmıştı. Celsing, bu hassas konuda Osmanlı devlet adamlarıyla iyi ilişkilerini bildiği Baştercümanı D'Ohsson'nu vazifelendirmişti. Osmanlı-Rus harbi boyunca 1740 ittifâkının canlandırılması konusunda yanaşılmamış olmasına rağmen, Osmanlı-İsveç münâsebetlerinde dostâne bir havanın hâkim olmasına, zaman zaman bizzât Sadriazamların kendisinin fikir ve tavsiyelerinden istifade etmeye çalıştıkları D'Ohsson'nun zekâ ve diplomatik maharetinin payı büyük olmuştur⁹⁴. Nitekim, 15 Eylül 1769 tarihinde D'Ohsson ile bir görüşme yapan Reisülküttâb İsmail Efendi, İsveç'ten «*nos bons amis*» olarak bahsetmekteydi⁹⁵. 17 Ekim 1769 tarihinde D'Ohsson'u tekrar kabul eden Reis Efendi, kendisiyle Rus filusunun Akdeniz'e gireceği söylentileri ve genel siyâsî durum ile ilgili olarak etraflı bir görüşmede bulunmuştur⁹⁶.

1770 Çeşme hadisesinden sonra Osmanlı Donanmasının yeniden inşâası ile ilgili en sağlam bilgiler yine D'Ohsson kanalıyla alınmaktaydı. Zirâ kendisi Tersane Emîni'ni şahsen tanımakta ve onunla bu konuda görüşmekteydi. D'Ohsson ayrıca İsveç'ten alınacak bazı harb malzemeleri, top ve gemiler hakkında da aracılık yapmaktaydı⁹⁷. D'Ohsson Mart 1780 de, Kırım krizi dolayısıyla donanma hazırlıklarına büyük önem veren Reisülküttâb Halil Hamid Efendi ile yakın ve dostâne ilişkiler içindedir. D'Ohsson, Osmanlı donanmasının savaşa hazırlanmasının ve takviyesinin hareretli bir teşvikçisidir. Bu konuda ve Rusların Kırım'daki tahkimât ve harb hazırlıklarıyla ilgili hususlarda Kethüda Ömer Efendi ile de görüşmelerde

94 Andreas Bode, *Die Flottenpolitik Katharinas II. und die Konflikte mit Schweden und der Türkei (1768-1792)*, Wiesbaden 1979, s. 69 ve Gustav Celsing'in bu konuda Başvekîl Fredrik Friesendorf'a 4 Nisan 1769 tarihli mektubu, A. Bode, *aynı eser*, s. 226-228.

95 A. Bode, *aynı eser*, s. 73.

96 A. Bode, *aynı eser*, s. 75.

97 A. Bode, *aynı eser*, s. 93, 170-171.

bulunan D'Ohsson, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz ve Akdeniz'i müdafaa edebilmesi için her yönden çok iyi hazırlanmış en az 60-70 «*Hatt-ı Harb*» gemisine sahip olması gerektiğini ifade etmekteydi⁹⁸.

Rusya'nın donanmasını Akdeniz'e yollayarak 1770 deki hadiseleri tekrarlaması büyük bir endişe kaynağı olduğundan, Osmanlı Devleti Baltık çıkışı olan «*Sunt Boğazı*»nı kontrol eden İsveç ile yakın ilişkiler içinde bulunmaya değer vermekte ve aynı hassasiyet İsveç tarafından da gösterilmekteydi⁹⁹. Bu durumda Akdeniz girişinde söz sahibi olan ve büyük bir donanmaya sahip bulunan İspanya'nın Osmanlı-İsveç mihverine dahil edilmesi önem kazanmaktaydı. Bu dakik nokta özellikle İsveç tarafından kavranmakta ve İspanya'nın Osmanlı Devleti ile siyâsî ve ticârî münâsebetler tesis etme teşebbüsleri desteklenmekteydi. Hattâ, D'Ohsson İstanbul'a yollanmış bulunan İspanya Elçisi Joan de Boulogny'ye (جوان بولوني), «*tercümanlık bahânesiyle terfîk*» edilmiş ve Bâbüâli'de yürütülen görüşmelerde D'Ohsson, Halil Hamid Paşa'nın kendisine verdiği «*Tavsiyenâme*»de de dile getirdiği gibi önemli bir rol oynamıştır¹⁰⁰. İspanya ile Osmanlı Devleti arasında dostluk ve ticâret anlaşması böylece meydana gelmiş ve İspanya'nın Rusya'ya karşı elde tutulmasında başarı kazanılmıştır.

D'Ohsson ayrıca Portekiz'in de Osmanlı Devleti ile bir dostluk ve ticâret anlaşması yapması hususunda aracılık yapmış ve Portekiz adına bu konu ile ilgili olarak Bâbüâli nezdinde teşebbüslerde bulunmuştur¹⁰¹.

8 Ocak 1784 tarihinde Kırım'ın Rusya'ya bırakılması¹⁰² Osmanlı devlet adamlarının büyük acılar içinde karar vermek zorunda kaldıkları bir olay olmuştur. Bu durum bizzât Sadriazam Halil Hamid Paşa tarafından D'Ohsson'a açıklanmıştır. Sadriazam 1784 Şubat'ında D'Ohsson'u da'vet ederek son durumu görüşmüş ve Osmanlı

98 A. Bode, *aynı eser*, s. 101-102.

99 BA. CH, nr. 4420 : Reisülküttâb Seyyid Mehmed Hayri Efendi'nin takriri.

100 Bkz. s. 7.

101 BA. HH, nr. 12404 : Sadriazam tarafından I. Abdülhamid'e sunulan takrir.

102 Ahmet Vâsıf, *aynı eser*, Yay. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978, s. 58 vd; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV-I, Ankara 1956, s. 494.

Devleti'nde yapmak istediği ve bütün imparatorluğa yeniden şekil verecek genişlikteki projesi ile ilgili bazı önemli açıklamalarda bulunmuştur: D'Ohsson'nun ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla, Sadriazam zirâfî sahada yapılacak geniş islahat ile üretimin arttırılmasını, dolayısıyla millî gelirin yükseltilmesini plânlamakta, idâredeki her türlü kötülük ve aksaklıkların ortadan kaldırılması için bir dizi geniş tedbirler getirmeği düşünmekteydi. Özellikle ordunun kuvvetlendirilmesine ayrı bir önem veren Sadriazam, bu iş için Fransa'dan zâbit, topçu ve mühendis gibi uzmanlar getirtilmesi işine Fransız Elçisi kanalıyla teşebbüs etmiş bulunuyordu. Donanmanın islahı konusunda ise, gemi yapımındaki ehliyetleri Bâbülfice müsellemler olan İsveçli mi'mâr ve mühendislerin celbini arzulamakta ve bu konuda dost İsveç Kralı'nın yardımlarına güvenmekteydi. Karadeniz'i bütün devletlerin gemilerine açmaya düşünen Halîl Hamid Paşa, böylece bu denizde Rusya'nın tek taraflı üstünlüğüne bir son verebileceğini hesaplamaktaydı¹⁰³.

Daha önce gösterdiği üstün hizmetlerden ötürü İsveç Kralı tarafından Kraliyet Sekreteri ünvanı verilmiş bulunan D'Ohsson, bu arada İsveç asilleri arasına da katılmış olduğundan i'tibârî bir kat daha artmış bulunuyordu.

D'Ohsson, 1784 Mart'ında daha önce zikredildiği gibi Fransa'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmış ve 1792 senesinde tekrar geriye dönmüştür. Kendisinin 1792 den sonra özellikle iki mes'ele üzerinde faaliyet gösterdiği göze çarpmaktadır: Bunlardan biri İsveç'in Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu ittifâka dayanarak «para» talebinde bulunması ile ilgili olup, diğeri İstanbul'daki Fransız ihtilâl taraftarları (*Jakobinler*) ile olan yakın ilişkileridir.

A — İSVEÇ'İN PARA TALEBİ İLE İLGİLİ FAALİYETLERİ

İsveç Başvekilinin tavsiyenâmesini hamilen¹⁰⁴ İstanbul'a gelen D'Ohsson, ayrıca Sadriazam'a da Başvekil'den bir mektup getirmiş bulunuyordu¹⁰⁵. D'Ohsson'nun getirdiği mektup hemen tercüme

103 A. Bode, *aynı eser*, s. 109-110.

104 BA. HH, nr. 5875.

105 BA. HH, nr. 15370.

verilmişti. Ancak bu arada kendisinin İsveç Kralı tarafından, iki devlete de faydalı olacak bazı hususların müzâkeresine me'mûr edilmiş olduğu rivâyeten söylenmeye başladığından, Reis Efendi bu hususu da tahkik etmekteydi¹⁰⁶. Neticede durum şu şekilde tesbit edilmiştir: İsveç, Osmanlı-Rus münâsebetlerinin gösterdiği gelişmeyi yakından izlemektedir. Bu devletin 1792 Yaş Anlaşması'na rağmen Bâbülfice hakkındaki niyetlerini değiştirdiğini sanmamakta ve Rusya'nın İsveç ile olan münâsebetlerinden de pek emin bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti ve İsveç'in Rusya'ya karşı müşterek bir tutum içinde olmalarında büyük faydalar görülmekte ve İsveç'in harp hazırlıklarının takviyesi için Osmanlı Devleti'nin 1789 ittifâkıyla vermeği taahhüd ettiği, ancak çok büyük bir kısmını hâlâ ödemediği nakdî yardım ile ilgili bakıyye taksitlerin ödemesi elzem görülmekteydi. D'Ohsson bu husus için İsveç Kralı tarafından «*hassaten me'mûr*» edilmiş bulunuyordu¹⁰⁷.

İsveç ve Osmanlı Devleti arasındaki söz konusu edilen ve görüşmelerine I. Abdülhamid devrinde başlanan ittifâk 11 Temmuz 1789 tarihinde imzalanmıştı¹⁰⁸. Bu ittifâk mucebince Osmanlı Devleti İsveç'e, 1789 da harb ilân ettiği Rusya'ya karşı başarılı bir mücadeleye verebilmesi için, savaş süresince senede iki bin «*kese*»¹⁰⁹ ödeyerek, «*mâlen ikdâr*» etmeği taahhüd etmiştir. Tamamı «*yirmi bin kese*» olacak olan bu para yardımının bakıyye kalacak kısmı, barışın tesisinden sonra te'diye edilecekti. Buna karşılık İsveç, tek ta-

106 BA. HH, nr. 15370.

107 BA. HH, nr. 13978 : «İsveç Maslahatgüzârî dâ'îlerinin numzâ ve memhûr taktîrî tercemesidir».

108 I. Abdülhamid'in son senelerinden beri devam eden görüşmelerin takib ettiği seyr hakkında bkz. BA. HH, nr. 8640 : Sadriazam tarafından III. Selim'e sunulan taktîr. Anlaşma metni için bkz. BA. HH, nr. 12454; BA. ND, nr. IX, 241; A.N. Kurat-K.V. Zetterstéen, *aynı eser*, s. 24-27. Almanca tercümesi, s. 52-57; *Muahedât Mecmuası*, I, İstanbul 1294, s. 160; G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, II, Paris 1900, s. 1-3; Kezâ, *Cevdet Tarihi*, IV, 296-298; Zinkeisen, *GOR VI*, 729; A. Bode, *aynı eser*, s. 125; Gümeç Karamuk, *Ahmed Azmi Efendis Gesandtschaft als Zeugnis des osmanischen Machtverfalls und der beginnenden Reformära unter Selim III*, Frankfurt/M 1975, s. 186 vd.; J.S. Shaw, *aynı eser*, s. 37; K.V. Zetterstéen, «*Die türkische Urkunden in Schweden*», *Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 590. Burada ittifâk tarihinin 12 Temmuz 1789 olarak gösterilmesi yanlıştır.

109 1 Milyon Taler.

raflı olarak Rusya ile barış yapmamayı ve Osmanlı Devleti'nin eline geçen topraklarının iâdesi sağlanmadan silahlarını terk etmemegi tekeffül etmekteydi. Osmanlı Devleti bu anlaşmaya karşı taraf riâyet ettiği müddedce uyacağını kesince belirtmiş bulunuyordu¹¹⁰. Rusya'ya karşı yapılan bu ittifâk 31 Ocak 1790 tarihinde akdedilen Osmanlı-Prusya ittifâkı ile de takviye edilmiş ve Rusya ağır bir taziyek altında tutulmuştur¹¹¹. Osmanlı Prusya ittifâkı kısa zamanda semeresini vermiş ve Avusturya barışa zorlanarak, mütâreke yapılması gerçekleştirilmiştir¹¹². Bu gelişme Rusya'yı telâşlandırdığından, kaybettiği bir müttefike karşılık düşmanlarından biri ile hemen bir anlaşma yapmak zorunda olduğunu görmüş ve neticede 14 Ağustos 1790 tarihinde *Verela*'da İsveç ile tavizkâr bir barış yapmaya muvaffak olmuştur¹¹³.

Ancak İsveç'in, Osmanlı Devleti ile olan ittifâkına ve bu ittifâkın açık şartlarına rağmen tek taraflı olarak ve hattâ haber vermeksizin Rusya ile anlaşma harpten çekilmesi, Bâbüâlf'nin haklı tepkilerine yol açmış bulunuyordu. Barış haberi Eylül'de İstanbul'a vardığında durum İsveç Elçiliğinden sorulmuş, fakat bu havadis Baron von Brentano'nun 6 Eylül'de verdiği bir tahriri ile tezkîb edilmişti¹¹⁴. Ancak bir müddet sonra haberin doğruluğu anlaşıldığı gibi, bizzât Brentano'nun 27 Eylül'de verdiği başka bir tahrir ile bu haber te'yîd de edilmiştir¹¹⁵. Brentano, hükümetinin bu beklenmedik kararını haklı göstermeye çalışmış, İsveç'in Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını gözetten bir anlaşma yaptığını; hattâ Kırım'ın iâdesi hususunda israr edildiğini, ancak başarılı olunamadığını ifade etmiş-

110 Anlaşma metninin «*Hatime*» kısmı.

111 Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifâkı. Meydana gelişi-Tahlili-Tatbiki*, İstanbul 1981 (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doçentlik Tezi).

112 Yergöğü Mütârekesi : 8 Eylül 1790. Fazla bilgi için bkz. Kemal Beydilli, *aynı eser*, s. 91 vd.

113 *BA. HH*, nr. 1402 : *Verela* Anlaşmasının tercümesi. Ayrıca bkz. A. Bode, *aynı eser*, s. 128; W. Björkman, *aynı mak.* s. 23; Zinkeisen, *GOR*, VI, 798; *Cevdet Tarihi*, V, 73.

114 *BA. HH*, nr. 7772 : Baron von Brentano'nun tahriri.

115 Brentano'nun, İsveç'in hangi sebeplerden ötürü barış yapmak zorunda kaldığına ve Rusya ile yapılan barış anlaşmasının şartlarına dair verdiği muvafak tahrir ve yapılan barış anlaşmasının metni için bkz. Ahmed Câvid, *Hadika-i Vekâyif*, İst. Üni. Ktb. TY. nr. 6037, v. 118 b-126 b.

tir¹¹⁶. İsveç'in Rusya ile aniden barış yapmasına yol açan en önemli sebep olarak, içinde bulunduğu mâlî durumu göstermiş olmakla beraber; Prusya Elçisi, İsveç'e, barış akdinden üç gün evvel para yardımıyla bulunulduğunu ve İngiltere'nin de yardımda bulunmak üzere olduğunu ifade etmesi, serd edilen bahanelerin mesnedsiz olduğunu göstermekteydi¹¹⁷.

Osmanlı Devleti bu durumda, İsveç'e 11 Temmuz 1789 ittifâk anlaşması gereğince verilecek paraların ödenmemesi kararını haklı olarak almıştır. Herşeye rağmen İsveç'in aradaki mevcut ittifâka aykırı bir şekilde münferiden Rusya ile barış yapması ve harpten çekilmesi Bâbüâlf'de hayret ve üzüntüye mucib olmuştur¹¹⁸. Böylece Osmanlı Devleti, harb içindeki bütün sıkıntılara rağmen İsveç'e «*iki bin kese*» ödemiş olmaktadır.

Osmanlı-Rus savaşının bundan sonra gösterdiği gelişmelerde Prusya'nın önemli bir şekilde katkılarda bulunduğu bilinmektedir. Prusya Kralı, Rusya ile sürdürülecek mücadelenin daha başarılı olabilmesi için bir takım tavsiyelerde bulunduğu 1791 senesinin ilk aylarında, İsveç'in tekrar müttefik olarak kazanılmasındaki faydaları dile getirmiş ve bunun gerçekleştirilmesini özellikle ve resmen istemiştir¹¹⁹. Bu hususta İstanbul'daki elçisini de vazifelendiren ve İsveç Kralı ile de irtibata geçen II. Friedrich Wilhelm, 1789 ittifâkının öngördüğü nakdî yardım ile ilgili maddenin işletilmesi ve bu anlaşma ile belirlenmiş bakiyye meblağın ödenmesine başlanmasıyla, İsveç ittifâkının canlandırılmasına büyük bir etkinlikle çalışmıştır. Bâbüâlf, bu konuda İsveç temsilcileri olan Heidenstam ve Brentano ile temasa geçtiğinde, İsveç'in de bu konuda arzulu olduğunu görmüştür¹²⁰. Bunun üzerine mes'ele bir «*meşveret meclisi*»nde görüşülerek, İsveç ile daha önce yapılmış bulunan ittifâk anlaşmasının

116 A. Câvid, *aynı yer*.

117 *BA. HH*, nr. 6231-B : Prusya elçisi Knobelsdorf'un verdiği tahrir; kezâ, A. Câvid, *aynı eser*, v. 106 a.

118 *Cevdet Tarihi*, V, 62 vd.

119 *TSA*, nr. E-2888/3; *BA. İEH*, nr. 1451 : Prusya Kralı II. Friedrich Wilhelm'in III. Selim'e gönderdiği mektup sûretleri. Ayrıca bkz. Kemal Beydilli, *aynı eser*, s. 142 vd.; G. Karamuk, *aynı eser*, s. 202; Zinkeisen, *GOR*, VI, 811.

119a *BA. CH*, nr. 1415 : Bu konu ile ilgili mükâleme mazbatası.

«fesh olunmamış gibi» addolunarak yürürlüğe konulmasına karar verilmiştir¹²⁰.

Durumun bu şekilde kesinlik kazanması üzerine, İsveç ile ittifâkın hangi şartlar dahilinde yeniden canlandırılmakta olduğu, maddeler halinde ve bir «Sened» şeklinde düzenlenerek Prusya elçisi Knobelsdorf'a teslim edilmiştir¹²¹. Buna göre: 1) İsveç, Rusya ile yaptığı barışı feshederek tekrar Rusya ile harb etmeye başlayacak olursa, Osmanlı Devleti daha önce İsveç ile yaptığı ittifâk anlaşmasını fesh etmemiş gibi geçerli ve yürürlükte sayacaktır. 2) İsveç 1791 senesi içinde Rusya'ya karşı harekete geçecektir. 3) Osmanlı Devleti Rusya ile barış yapmadıkça, İsveç herhangi bir bahâne ve özür ile savaşı terk etmeyecektir. 4) 1789 ittifâk anlaşmasına istinâden bakiyye kalan on sekiz bin kesenin dört bin kesesi; ilk iki bini ittifâkın tecdidi akabinde, diğer iki bini ise bunu takib eden bir sene içinde ödenmek üzere te'diye edilecek ve geriye kalan on dört bin kese senelik taksitler halinde İsveç'e teslim edilecektir.

Osmanlı Devleti böyle bir senedi vermiş olmakla beraber, ilk anda ödemek zorunda kaldığı iki bin keseyi, içinde bulunduğu mâlî sıkıntılar yüzünden tedârik edememiştir. Ayrıca bu senede rağmen İsveç'in savaşa iştirâk edeceğinden de pek emin değildi ve bu kaygu Prusya tarafından da paylaşılmaktaydı¹²². Neticede İsveç'in tekrar bir ittifâk dahiline çekilmesi mümkün olmamış ve Osmanlı Devleti Rus savaşını bu devletin herhangi bir katkısı olmadan bitirmek zorunda kalmıştır¹²³.

İşte D'Ohsson'un «*hasseten me'mûr*» edilmiş olduğu konu, macerasına kısaca değindiğimiz 11 Temmuz 1789 Osmanlı-İsveç ittifâkından bakiyye kalan on sekiz bin kesenin Osmanlı Devletinden alınması ile ilgiliydi. İsveç'in hangi hakka dayanarak böyle çok büyük bir meblağı, Cevdet Paşa'nın ta'birıyla «*utanmadan*»¹²⁴ taleb etmekte olduğu suâlini sormak lâzımdır. Zirâ, açıkça görüldüğü üzere, İsveç, yapılan ittifâkın şartlarına riâyet etmemiş ve 1789 da iki bin

120 BA. CH, nr. 7845/1 : Kaymakam Paşa'nın sunduğu tahrir sûretî. Kezâ, Ahmed Efendi (III. Selim'in sır kâtibi), *Râzâmâ, TSA*, D-10749, v. 2-b.

121 BA. HH, nr. 15972 : Prusya Elçisi Knobelsdorf'a verilen «Sened» sûretî.

122 Zinkeisen, GOR, VI, 815.

123 Kemal Beydilli, *aynı eser*, s. 152 vd.

124 *Cevdet Tarihi*, V, 74.

kese almış olduğu halde savaşı tek tarafı olarak ve Osmanlı Devleti'ne haber vermeden terk etmiş, anlaşmada yer alan ve para yardımına mesned teşkil eden yükümlülüklerini yerine getirmemiştir. Bu durumda Osmanlı Devleti ittifâk anlaşmasını haklı olarak fesh etmiş ve bakiyye meblağı ödemekten de vaz geçmiştir.

III. Selim, İsveç'in 1789 da Rusya ile savaşarak Osmanlı Devleti'ne yardımcı olduğunu şükran ile yâdetmekle beraber, ittifâk anlaşmasının Kral III. Gustav ile yapıldığı ve şu anda bu kralın hayatta olmadığı¹²⁵ ve yapılan «*mu'âhedenin cümle devletler içinde ilga olunmuş addolunduğu*», dolayısıyla hukûkî bir mesnedi kalmadığı görüşündeydi. Prusya'nın tavassutu ile 1791 de tekrar tecdidi cihetine gidilmek istenen itifâk, bu konuda verilen «Sened»e rağmen gerçekleşmemişti. Kendisi İsveç'in daha önceki yardımlarına minnetdâr olmakla beraber, ancak iki devlet arasında yeni ve sağlam bir ittifâkın vücade getirilmesi halinde her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu ifade etmekteydi¹²⁶.

Bu mes'ele Bâbüâlf'de müzâkere olunduğunda, çeşitli mülâhazalar ileri sürülmüş ancak kesin bir karara varılamamıştır¹²⁷. O sıralarda Rusya'nın Lehistan işlerinde söz sahibi olması ve bu ülkenin ikinci def'a olarak paylaşılmaya başlanması yüzünden¹²⁸, tedirginlik hâd safhaya ulaşmış bulunuyordu. D'Ohsson bu hususu ve bunun neticesi olarak cür'et bulacak olan Rusya'nın ilerideki düşmanca tutumunun doğuracağı tehlikeleri, elçisi adına verdiği bir tahrir ve ayrıca kendi adına şifâhî olarak dile getirmiştir¹²⁹. Bu bakımdan

125 İsveç Kralı III. Gustav, 16/17 Mart 1792 geçesinde bir maskeli baloda asiller tarafından tertiplenen bir sufkast neticesinde vurulmuş ve 29 Mart'ta ölmüştür. Bu hadise üzerine İsveç tahtına ölen kralın 14 yaşındaki oğlu geçirilmiş ve IV. Gustav adıyla kral ilan edilmiştir. Küçük kralın amcası Herzog Karl von Södermanland ise nâibliğe getirilmiştir. Bu zât 1809 da ölecek olan genç kralın yerine XIII. Karl adıyla İsveç tahtına geçecektir. (*Brochhaus' Conversations Lexikon*, VIII, Leipzig 1884, s. 640-641). Ölen İsveç Kralı yerine oğlunun tahta geçirildiği ve 18 yaşına gelinceye kadar amcasının nâib olduğu hakkında bkz. BA. HH, nr. 13839.

126 BA. HH, nr. 16138 : Bu konuda kendisine sunulan Sadriazam Paşa tahriri üzerinde III. Selim'in mufassal Hatt-ı Hümayını.

127 BA. HH, nr. 12335 : Sadriazam Paşa tahriri.

128 *Cevdet Tarihi*, VI, 196.

129 BA. HH, nr. 12278 : Sadriazam Paşa tahriri.

ilerideki muhtemel gelişmelere karşı İsveç'in gücendirilmemesi ve elden çıkartılmaması ihtiyatlı bir siyâset olarak telâkki ediliyordu¹³⁰. Bu yüzden her ne şekilde olursa olsun, İsveç'in «*mâlen ikdâr*» edilmesi, üzerinde iyice düşünülmesi gereken bir konu olarak kabul edilmekteydi. Ancak Osmanlı Devleti de «*mesârifât-ı kesîresi*» yüzünden, İsveç'in işine yarayabilecek ölçüde büyük bir meblâğı verecek durumda değildi¹³¹. Az bir miktar vererek mes'elenin geçiştirilmesi ise, verilen paranın hiçbir işe yaramayıp, «*telef ve heder*» olmasına¹³² ve verilen «*akcanın aralığa gitmesine*»¹³³ yol açacağı ve hattâ «*deryâya atmak mesâbesinde olacağı*»¹³⁴ ve herhangi bir fâdesinin görülemeyeceği düşünülmekteydi.

Bu düşünceler içinde olan Bâbüâlî, İsveç'e herhangi bir şekilde para verilmesini ve hele bunun «*sefer-i sâbuktan bekaya kalan meblâğı mahsûb*» sayılmasını kabul etmemekteydi¹³⁵. D'Ohsson, bu konunun çeşitli bahânelerle sürümce mede bırakılarak vakit geçirilmesi halinde İsveç'in nakdî yardımdan ümidini kesmiş olarak, kendi güvenliği kaygusuna düşebileceği ve bazı başka tedbirlere teşebbüs etmek zorunda kalıp, Rusya tarafına meyî etmeğe mecbur olacağını, «*dostâne ve mahremâne*» olarak ifade etmiştir¹³⁶. D'Ohsson'a göre İsveç'in donanmasını «*teksîr ve kesb-i kuvvet eylemesi*» Osmanlı Devleti'nin vereceği bu paraya bağlı idi¹³⁷.

D'Ohsson'nun bu uyarısı Bâbüâlî'de zihinlerin biraz daha karışmasına yol açmıştır. Mes'ele III. Selim'in emri ile «*İsveç ahvâline vâkıf*» ricâl tarafından tekrar müzâkere edilmiştir. Sadriazamın idaresinde, Valde Kethüdası Yusuf Ağa, Reis Efendi, Kethüda Bey, Mustafa Reşid Efendi ve Reis-i sâbık Râşid Efendinin dahil oldukları bir meclis mes'eleyi «*hakîmâne müzâkere*» etmişlerse de kesin bir karara varılamadığı anlaşılmaktadır¹³⁸.

130 BA. HH, nr. 12344 : Sadriazam Paşa tahriri.

131 BA. HH, nr. 12964 ve 13074.

132 BA. HH, nr. 12344.

133 BA. HH, nr. 12335.

134 BA. HH, nr. 13074 : Sadriazam Paşa tahriri.

135 BA. HH, nr. 12278.

136 BA. HH, nr. 8640. Kezâ, BA. HH, nr. 13074 ve 12964.

137 BA. HH, nr. 12278.

138 BA. HH, nr. 13074.

Toplantıda, içinde bulunulan siyâsî durum muvacehesinde, İsveç'in elden çıkartılmaması, ancak bunun için de nakdî yardımda bulunulmasının kaçınılmaz olduğu görüşü ağırlık kazanmış olmakla beraber; devletin yüklü ve işe yarayacak bir meblâğı ödeyemeyecek durumda olduğu, az bir şey verilmesinin ise her iki tarafa da fayda getirmeyeceği yolundaki, daha önce belirlenen görüşler de tekrar edilmiş bulunuyordu. Ayrıca Rusya'nın her sıkıştırmasında İsveç'in para gücü ile celb edilmesinin bir alışkanlık haline gelmesi de mahzûrlü görülmekteydi. Öte yandan D'Ohsson'un «*surren*» ifade ettiği nokta da nazar-ı dikkate alınarak, İsveç'in «*me'yûsen*» Rusya tarafında yer alması önlenmek istenmekteydi. Bu durumda, İsveç'e bir miktar «*akça*» verilmesi ve bu devletin memnun edilmesi ve böylece zarûret icâbı Rusya tarafına geçecek olsa bile, hiç olmazsa daha evvel görüldüğü gibi yapılacak anlaşmalara Osmanlı Devleti aleyhine bir madde ilâve ettirmemesinin sağlanması, gerekli bir tedbir olarak düşünülmekteydi. Ancak bu durumda da Rusya'dan çekinilmekte ve bu devletin İsveç'e para verilmesi hususunu istismar etmesinden korkulmaktaydı. Böyle bir duruma meydan vermemek için şöyle bir çözüm yolu düşünülmekteydi: İsveç 1789-1790 yıllarında Osmanlı Devleti ile müttefik olarak Rusya ile harb etmiş ve ittifâk anlaşması mücebince kendisine, ilk harb yılına mahsûben iki bin kese verilmiş, ancak ikinci harb senesi için herhangi bir ödemedede bulunulmamıştı. İsveç'e şu anda herhangi bir şey ödemek gerekcekse, bu 1790 harb senesine mahsûb edilmiş gibi gösterilerek verilebilirdi. Böylece Rusya'nın bu konuyu istismâr etmesinin de önüne geçilmiş olacaktı. Ancak böyle bir çözüm yolunun da mahzûrdan âri olamayacağı düşünülüyüdüğünden ve serdedilmiş bulunan diğer mülâhazalar yüzünden toplantıda yine de bir karara varılamamıştı. Mes'elenin bu sefer de «*düvel ahvâline vukûfları me'mûl*» ricâlden Defter Emîni Hakkı Bey Efendi, Tersane-i Âmire Emîni El-hâc İbrahim Efendi ve Şikk-ı sâlis Ebu Bekir Râtıb Efendi tarafından incelenmesine karar verilmiştir¹³⁹.

Mes'ele bu şekilde bir çözüme kavuşturulmamış olarak komisyonlara havale edilirken, bu konuda İsveç Kralı adına yapılan müracaâtların da arkası kesilmemekteydi. Osmanlı Devleti'nin İsveç'in ittifâk anlaşmasına aykırı olarak Rusya ile barış akdetmesi ile an-

139 BA. HH, nr. 13074.

laşmanın feshedilmiş sayıldığı noktasında yoğunlaşan haklı itirazına karşı makûl açıklamalar bulmak zorunluluğunu hisseden ve konuyu kendi açısından ele alıp tekrar tartışılmasını faydalı gören İsveç temsilcileri D'Ohsson ve D'Asp, 12 Aralık 1794 tarihli mufassal bir «takrîr» ile Bâbîâli'nin iknâ edilmesine çalışmışlardır¹⁴⁰. İsveç'in geçen harpte Osmanlı Devleti'ne yaptığı hizmet ve fedakârlığı uzun uzun dile getiren ve Rus filosunun Baltık'tan dışarı çıkarılmadığına ve dolayısıyla Akdeniz'e girmesinin önlenmiş olduğuna değinen bu takrîrde, özellikle Rusya ile Verela Barışı'nın yapılmasına yol açan zorlayıcı şartlara geniş bir şekilde yer verilmekte ve bu anlaşmada Osmanlı Devleti'nin menfaatlarına aykırı herhangi bir maddenin yer almaması için sarf edilen gayretler gözler önüne serilmekteydi. Böylece Osmanlı Devleti'nin esas itiraz noktası olan, İsveç'in tek taraflı olarak anlaşmaya riâyet etmediği ve ittifak anlaşmasının kendiliğinden münfesihi sayıldığı, dolayısıyla anlaşma şartlarınınca gerekli nakdî yardımın hukûkî mesnedi kalmadığı noktasındaki haklı görüşü çürütülmeye çalışılmaktaydı.

İki devlet arasındaki dayanışmanın kaçınılmazlığına değinen geniş izâhlardan sonra, Rus donanmasının Akdeniz'e açılmasına fırsat verilmemesinin Osmanlı Devleti'ne sağladığı maddî faydalar sıralanmakta, Akdeniz sahillerinde ve Adalarında Rusların yol açabilecekleri zararların, İsveç'e yapılacak nakdî yardımın getireceği yük ile mukayese edilemeyecek kadar büyük olacağı görüşü savunularak, İsveç'in askerî durumunun takviyesi ve özellikle donanması için gerekli masrafların bir kısmının Osmanlı Devleti'nin vereceği para ile karşılanmasının, bizâtihi Osmanlı ordu ve donanmasına sarf edilmiş olmasından farksız olduğu ileri sürülmekteydi. Ayrıca krallığın bu konuda kesin bir cevap beklemekte olduğu da belirtiliyordu¹⁴¹.

1 Haziran 1794 tarihli sözlü ve yazılı müracaatlarıyla aynı konudaki ısrârı tekrar dile getiren D'Ohsson, İsveç donanmasının takviyesinde kullanılmak üzere ve «*mesârif-i seferiyye bekayasından olarak*» ilk hamlede sekiz bin kese verilmesini talep etmiş, ayrıca «*İsveç tersanesine yapılacak masrafların Devlet-i Âliyye tersanesine*

140 BA. HH, nr. 16138-A : «İsveç Elçisi dâ'ilerinin mumzâ ve memhûr takrîri tercemesidir». 19 Cumade'l-ülâ 1209/12 Aralık 1794.

141 BA. HH, nr. 16138-A.

sarf olunmaktan farksız olduğu» hakkındaki görüşü tekrarlanmıştır¹⁴². III. Selim ise, devletin içinde bulunduğu mâlif durumu cihahtıyla İsveç'e nakdî yardımda bulunulmasının imkânsızlığını açıkca ifade etmiş bulunuyordu¹⁴³.

Buna rağmen D'Ohsson'nun büyük bir inâdla bu işin peşini bırakmadığı görülmektedir. Kendisi bu konuda Bâbîâli'ye sık sık başvurmakta, tekrarlanan aynı sözler ve gerekçelerle mes'ele de uzayıp gitmekteydi. Râşid Efendi'nin zamanında başarı ile sürdürülen oyalama, kendisinin halefi zamanında da aynı şekilde devam etmiştir¹⁴⁴. D'Ohsson ise yeni Reis Efendi'nin riyâsetini tebrik anında bu konuyu tekrar gündeme getirmiş bulunuyordu¹⁴⁵.

Bâbîâli'nin mes'eleyi «*red ve kabûl ma'nâsı çıkmayacak cevâb-larla*» sürümce mede bırakmaya devam etmesi üzerine D'Ohsson, yapılması istenilen nakdî yardıma dâir yazılı bir «*sened*» verilmesini talep ederek, konuya yeni bir çeşni getirmiştir¹⁴⁶. Böylece bir senedin verilip verilmemesi konusunun da uzun görüşmelere vesile teşkil ettiği görülmektedir. Ancak Bâbîâli'nin yavaş yavaş kesin ve gerçekçi bir karar varmakta olduğu da anlaşılmaktadır: Buna göre devlet malûm sebeplerle İsveç'e herhangi bir ödemede bulunacak halde değildir. Bunun dışında, Avrupa'da her devletin önce kendi öz menfaâtları doğrultusunda hareket ettiği göz önünde tutulmaya başlanmıştır. Dolayısıyla İsveç'in de kendi çıkarılarını korumakta olduğu ve bu düşünce ile hareket ettiği açıktır. Bu durumda bu devletin vaktiyle vâki olan yardımlarına dâir ileri sürdüklerine fazla itibâr etmemek lâzımdır. Ayrıca küçük bir devlet olan İsveç'in ge-

142 BA. HH, nr. 9773 : «İsveç tercümanı Muradca (مرادجا) bendeleri elçisi tarafından şifâhen ifâdeye me'mûriyeti hasebiyle kaleme alıp takdim eylediği bir kât'a kâğıdın tercemesidir». İsveç donanmasında kullanılmak üzere talep edilen para ve bu konuda nasıl bir cevap verileceğine dâir Bâbîâli'de yapılan görüşmeler için bkz. BA. HH, nr. 12321, 12335 ve 12337.

143 BA. HH, nr. 9973. Vesika üzerindeki Hatt-ı Hümayûn sûreti : «Kemâl-i saffetle muhibb-i sadakamız olan böyle bir devletten benim dirîğ eylemeyeceğim cümleye mâ'lûmdur. Bizim dahi mesârifât-ı kesiremiz olmasa meccânen verir idim».

144 Dürrî Mehmed Efendi.

145 BA. HH, nr. 14137 : Sadriazam Paşa takrîri.

146 BA. HH, nr. 13826 : Sadriazam Paşa takrîri.

rektiği anda Osmanlı Devleti'ne «*matlûb üzre*» yardımı dokunabileceği hususu da şüphe ile karşılanmaktadır. Bütün bunlara rağmen İsveç'e açıkca kesin bir red cevabı verilmesi de doğru bulunmamakta ve «*tamamen elden çıkartılması*» mahzûrlu addolunmaktaydı. Bu yüzden İsveç Elçisi ustaca oyalanmaya devam edilecek, ancak ısrârlar karşısında kendisine, «*ne denildiği kesin bir şekilde anlaşılmayacak ve sened ittihâz olunmayacak bir kâğıd itâ*» edilecekti¹⁴⁷.

Bu arada İsveç'in iki devlet arasında yeni bir ittifâk husûlü ile «*beş senelik güzeşte akçanın*» tahsili yoluna gitmek istediği görülmektedir¹⁴⁸. 20 Şubat 1795 tarihli ve İsveç Devleti adına elçisi D'Asp ve aynı senenin başında Maslahatgüzârıhğa (Chargé d'affaires) yükseltelen D'Ohsson'a¹⁴⁹ gelen «*tahrîrât*»ta bu istek resmen dile getirilmiş bulunmaktadır¹⁵⁰.

Devletlerin düşmanlarıyla tek başlarına mücâdele edebilecek kadar kuvvetli olsalar bile; mâlî yardımlarla müttefikler edinmeye çalıştıklarına değinen ve örnek olarak Fransa'ya karşı Avrupa'da Prusya, Avusturya, Sardunya ve Sicilyateyn'i destekleyen İngiltere'yi gösteren bu «*tahrîrât*»ta, III. Ahmed devrinde İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın yeterince desteklenmemesi yüzünden Osmanlı Devleti'nin ağır mağlûbiyetlere uğradığı, Çeşme faciasına marûz kalıp, Kırım'ın kaybedilmesine katıldığı özellikle zikredilmekte idi. Osmanlı ve İsveç devletleri arasında bir «*ittifâk-ı cedid ile i'ânet-i mâliyye mad-desinin*» yeniden tanzimi arzu edilmekte ve bu önemli mes'ele hakkında gerekli çalışmaların sürdürülmesi işinin İstanbul'da bulunan Şövalye Muradca D'Ohsson'a (*تولید مرادجه دوسون*) havâle edildiği ve kendisinin «*Elçi-i Murahhas*» (Ministre Plenipotentiaire)¹⁵¹ olarak tayin edildiği bildirilmekteydi¹⁵².

Osmanlı Devleti'nin İsveç ile Fransa'nın da dahil olacağı bir ittifâka çekilmesi konusunu şimdilik bir tarafa bırakacak olursak, 1792 den beri süre gelen ve sayısız yazışma ve uzun görüşmelere

147 BA. HH, nr. 13826. Tahrir üzerindeki Hatt-ı Hümayûn : «verilsün».

148 BA. HH, nr. 16142 ve 16142-A-B-C.

149 BLS, X, 207.

150 BA. HH, nr. 16142-A.

151 BLS, X, 207.

152 BA. HH, nr. 16142-A.

yol açan bu para mes'elesinin senelerce devam ettiğini hayretle görürüz. 1798 senesinde de aynı konunun hızından hiçbir şey kaybetmemiş olarak müzâkere edilmekte olduğuna şahid olmaktadır. 14 Nisan 1798 tarihinde D'Ohsson Râşid Efendi'nin ölümüyle riyâsete geçen Reisülküttâb Ahmed Atıf Efendi ile bu mes'eleyi tekrar görüşmekte ve devleti adına bu konuda yazılı bir cevâb verilmesinin te'minine çalışmaktaydı¹⁵³. 9 Mayıs 1798 tarihinde ise D'Ohsson, Reis Efendi'ye yazılı olarak başvurmakta ve bir «*tezkiire*» takdim ederek aynı konu üzerinde ısrârla durmaktaydı. Bu yazılı müracaatta D'Ohsson'un derin tarih bilgisi, mes'eleyi vaz' ve muhakeme ediş tarzı güzel bir şekilde gözler önüne serilmektedir¹⁵⁴.

Bu konudaki ısrârların devam etmesi üzerine, Osmanlı Devleti daha önce varılan ve belirttiğimiz kararına uygun olarak «*yazılı*» bir «*kâğıd*» vermek zorunda kalmıştır. Bu konuda hazırlanan «*kâğıd*», Cevdet Paşa'nın başka bir vesile ile söylediği, «*İstanbul'da yeni icâd olunan diplomatik diliyle bazı mübhem sözler serdedib, diplomat ağızı satılması*»¹⁵⁵ kaydına parlak bir örnek teşkil etmektedir. Bu «*kâğıd*»ta mes'eleye mâlûm noktalarıyla değinilmiş ve gerçekten neye karar verildiği kesin olarak anlaşılmayacak bir şekilde kaleme alınmıştır¹⁵⁶. Ancak, bir durum tesbitinden ileri gitmeyen böyle bir kâğıdın verilmesine rağmen, herhangi bir ödemede bulunmaya yanaşılmamaktaydı.

B — D'OHSSON'UN «JAKOBİNLER»LE OLAN YAKIN İLİŞKİLERİ VE «İSTENMEYEN ADAM» İLÂN EDİLMESİ

D'Ohsson 1792 senesinde İstanbul'a döndüğünde, burada bulunan Fransızlar Kral ve İhtilâl taraftarları olmak üzere iki kısma bölünmüş bulunuyorlardı. Fransa'yı İstanbul'da kralı adına temsil

153 BA. HH, nr. 13566 : Reis Efendi ile Muradca (*مرادجه*) arasında yapılan mükâleme mazbatası.

154 BA. HH, nr. 14137-A : «Sa'âdetlü Reisü'l-küttâb Efendi hazretlerine İsveç Elçisi'nin bu def'a tahrir eylediği tezkiresi tercemesidir». Tam metin için bkz. Ek-VIII.

155 Cevdet Tarihi, VI, 285.

156 BA. HH, nr. 13576 : «İsveç Elçisi'ne tahriren itâ olunacak cevâb kâğıdır».

eden Choiseul Gouffier, Fransa'da idareyi ellerinde tutan *Nationel Convent* (1792-1795) tarafından azledilmiş olduğundan, İstanbul'da «*Jakobin*»¹⁵⁷ olarak anılan ihtilâl taraftarları kendisini elçi olarak tanımamakta ve çeşitli şekillerde tehdid ve tâciz etmekteydiler. Bâbüâli, Choiseul Gouffier'in Fransa Elçisi olarak İstanbul'da kalıp kalmaması hususunda mütereddid bir tavır takınmakta, bu da elçinin şikâyetlerine yol açmaktaydı¹⁵⁸.

İstanbul'daki elçilik binası avlusunda bir «*Hürriyet Ağacı*» veya vesikadaki tabiriyle bir «*Serbestî Ağacı*»¹⁵⁹ dikmiş olan Jakobinler, üçrenkli kokardlarıyla serbestce dolaşmaktaydılar¹⁶⁰. Bunların bu hareketleri İstanbul'daki diğer kraliyet elçilerinin protestolarına yol açmakta ve bu yüzden Bâbüâli'ye devamlı olarak şikâyetlerde bulunmaktaydılar. Bâbüâli ise İstanbul'daki Jakobinlerin aşırılıklarına karşı kesin bir tavır almayı henüz uygun görmemekteydi. Bu yüzden Fransa ile dostluğu bozmamakta, tarafsız bir tutum içinde görünmekte ve Fransızların, «*kraliyet ve Cumhuriyetlerini bilmez ve karışmaz, ne kral tarafına vânet ve ne Cumhura meyl ü rağbet eder*» tarzda bir politika takib etmekteydi¹⁶¹. Bu sebepten İstanbul'daki Jakobinlerin «*Hürriyet Ağacı*» dikmelerine, elbise ve kıyâfetleriyle, «*kokorda*» takmalarına ses çıkarmamakta ve «*başlarına üzüm küfesi geçirseler*» bile, «*niçün giydiniz*» demegi üstüne vazife addetmeyen bir telâkki içinde bulunmaktaydı¹⁶². Hattâ bu yönde yapılacak bir müdâhaleyi, «*Devlet-i Aliyye tarafından Fransalı'ya verilen Ahidnâmelere*» aykırı saymakta ve İstanbul'da yaşayan kral

157 *BA. HH*, nr. 15192-G; زافو بن : *BA. HH*, nr. 12481-A

158 *BA. HH*, nr. 7123-A : Fransız Elçisi (سوادول) Choiseul'un takdim ettiği takrir.

159 *BA. HH*, nr. 12220.

160 *Cevdet Tarihi*, VI, 183; Zinkeisen, *GOR*, VI, 858 vd.

161 *BA. HH*, nr. 12481-A. Prusya Elçisi ile 17 Ocak 1793 tarihinde yapılan mükâleme mazbatası.

162 *Cevdet Tarihi*, VI, 183; İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız diplomasi münasebetleri 1789-1802*, Ankara 1964. s. 115. Bu çalışmada *Cevdet Tarihi* dışında herhangi bir Osmanlı kaynak veya arşiv malzemesi kullanılmamış olması büyük bir eksikliktir.

taraftarlarının da isterlerse ayrı bir «*alâmet*» takabileceklarini ileri sürmekteydi¹⁶³.

Gouffier'in yerine Semonville'in tayin edilmek istendiğinin 7 Ağustos 1792 tarihinde resmen bildirilmesi¹⁶⁴ geniş bir protesto hareketine yeni bir vesile teşkil etmiştir. Gerek Gouffier¹⁶⁵ gerekse diğer kraliyet elçileri Bâbüâli'ye verdikleri «*takrir*» ler ile «*Jakobin taifesinden*»¹⁶⁶ olan bu zâtın kabul edilmemesi için etkili faaliyetlerde bulunmuşlardır¹⁶⁷.

Bu durumda Bâbüâli Semonville'in kabul edilemeyeceğini Fransız hükümetine bildirmek zorunda kalmıştır¹⁶⁸. Gouffier'in İstanbul'u terk etmesi üzerine¹⁶⁹ boşalan elçilik makamına bu sefer de Descorches (sabık Marquis de St. Croix)¹⁷⁰ atanmıştır¹⁷¹. Tüccâr kılığında olarak gizlice yola çıkan Descorches Bosna tarikiyle İstanbul'a doğru hareket etmiş¹⁷² ve 7 Haziran 1793 tarihinde İstanbul'a varmıştır¹⁷³.

Bu gelişmeler esnasında ve bütün kraliyet elçilerinin Fransa aleyhine faaliyette bulunmalarına rağmen, Fransa Cumhuriyeti'nin tanınması gayesi ile el altından büyük bir etkinlik gösteren ve Jakobinleri destekleyen yegâne diplomat olarak D'Ohsson'u görmekteyiz. Prusya Elçisi Knobelsdorf'un raporlarına göre D'Ohsson, İstanbul'da bu amaç in bir «*ekip*» oluşturmuş olup, ihtilâl hükümeti-

163 *BA. HH*, nr. 12591-A : Prusya Elçisi ile yapılan 3 Nisan 1793 tarihli mükâleme mazbatası.

164 İ. Soysal, *aynı eser*, s. 110.

165 *BA. HH*, nr. 15192-B : Fransız Elçisi'nin 9 Ağustos 1792 tarihli takrir.

166 *BA. HH*, nr. 14997 : Avusturya Elçisi'nin takrir.

167 *BA. HH*, nr. 15192 C-D-E-F-G. İstanbul'daki elçilerin takdim ettikleri 9 Ağustos 1792 tarihli takrirler.

168 *BA. HH*, nr. 7213 ve 7213-C. Semonville'in evsâfi münâsib görülmediğinden yerine başkasının tayin edilmesi hakkında Fransa'ya verilen takrir sûreti.

169 Zinkeisen, *GOR*, VI, 857. Choiseul Gouffier'e 10.000 Kuruş *Yol Harçlığı* verilmesi için III. Selim'in *Beyaz Üzerine* Hatt-ı Hümayünü : *BA. CH*, nr. 231.

170 Zinkeisen, *GOR*, VI, 861.

171 *Cevdet Tarihi*, VI, 183; İ. Soysal, *aynı eser*, s. 116.

172 *BA. HH*, nr. 15252, 15265 ve 15265-A : Bu konuda III. Selim'e sunulan takrirler.

173 İ. Soysal, *aynı eser*, s. 117; Zinkeisen, *GOR*, VI, 863.

nin Bâbîâli nezdinde terâvî edilmesine aşırı bir gayretle çalışmakta idi¹⁷⁴. D'Ohsson'nun sahib çıktığı diğer bir mes'ele de Lehistan'daki gelişmelerdir. Lehistan'a yapılan saldırı ve bu ülkenin topraklarının önemli bir kısmının paylaşılması sebebiyle Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya müdahale etmesinin gerektiği Leh Elçisi tarafından ileri sürülmekte¹⁷⁵ ve bu husus D'Ohsson tarafından da desteklenmekteydi¹⁷⁶.

Descorches'un İstanbul'daki gayr-ı resmi faaliyetleri etrafa saçtığı paralarla etkili olmaktaydı. Bâbîâli nezdindeki girişimlerinde ise inisiyatif D'Ohsson'nun elinde bulunmaktaydı¹⁷⁷. Haziran ayı içinde Bâbîâli'ye müracaât eden D'Ohsson, Avrupa'daki genel siyâsî durum hakkında malûmât verdikten sonra, Lehistan'nın paylaşılmasının doğuracağı tehlikelere işaret etmiş ve Bâbîâli'nin Fransız Cumhuriyeti'nin tanınması için İngiltere nezdinde teşebbüste bulunması halinde, Fransa'nın müteşekkir kalacağını ifade etmiştir. İsveç'e ödenmesi gereken paraların te'diyesi halinde, İsveç, Lehistan, Danimarka ve Fransa ile Osmanlı Devleti arasında büyük bir ittifak husûle gelebileceğini ve bu ittifak ile Rusya-Avusturya ve Prusya'ya karşı durulabilmenin mümkün olacağını bildirmiştir¹⁷⁸.

D'Ohsson'nun bu gibi faaliyetleri Descorches'un Bâbîâli tarafından muhatab kabul edilmesi neticesini vermiştir. Fransız temsilcisi 6 Temmuz 1793 de Bâbîâli ile gizli bir görüşme yapmış, 8 Ağustos'ta ikinci bir görüşme ile özellikle Cumhuriyetin tanınması ve bir ittifak yapılması konularında müzâkerelere girişmiştir¹⁷⁹.

Öte yandan 26 Ağustos 1793 tarihinde D'Ohsson Reisülküttâb Râşid Efendi tarafından tekrar kabul edilmiştir. İki saat süren bu görüşmede D'Ohsson, İsveç'in Rusya ile olan bütün münâsebetlerini keseceğini ve Danimarka ile müttefikken Fransa Cumhuriyeti'nin yanında yer alacağını ifade etmiş ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya

174 Zinkelsen, *GOR*, VI, 861 : Prusya Elçisi Knobelsdorf'un Berlin'e yoladığı: 27 Aralık 1792, 10 Ocak ve 10 Nisan 1793 tarihli raporları.

175 *BA. HH*, nr. 14978 : Leh Elçisi ile yapılan 31 Mayıs 1792 tarihli mükâleme mazbatası.

176 Zinkelsen, *GOR*, VI, 861.

177 Zinkelsen, *GOR*, VI, 867.

178 Zinkelsen, *GOR*, VI, 867-868.

179 I. Soysal, *aynı eser*, s. 119 vd.

karşı harb açarak Fransa'yı desteklemesini istemiştir. D'Ohsson'a göre, Fransa Cumhuriyeti'nin desteklenmesi Osmanlı Devleti'nin menfaatlarına uygun bir siyâset olup, kraliyet rejiminin tekrar ihdası da ancak en çok Rusya'nın işine yarayacak bir gelişme olacaktır. Bu sebepten Bâbîâli, Fransız Cumhuriyeti'ni tanımak ve desteklemekle, kendi bekâsını da teminât altına almış olacaktır¹⁸⁰.

D'Ohsson'nun bu mülâkatından iki gün sonra bizzât Râşid Efendi, III. Selim'in özel izni ile ve ilk def'a olarak Descorches ile bir araya gelmiştir¹⁸¹. Gizli ve gece yapılan bu görüşmede; Fransa'da kraliyet rejiminin yeniden ihdasının doğuracağı tehlikeler, Cumhuriyetin desteklenmesi ve Rusya'ya karşı müttefikken karşı çıkılması gibi, D'Ohsson'nun da üzerinde durmuş olduğu konular görüşülmüştür¹⁸². 23 Eylül'de de bu ikili ve gizli görüşmelere devam edilmiştir¹⁸³. Osmanlı Devleti genel olarak Fransa'yı destekleyen bir tutum içinde görünmekle beraber, bütün Avrupa'ya karşı mücadele veren bu devletle Lehistan ve İsveç gibi zayıf müttefiklerle beraber bir ittifak dahilinde bulunmayı uygun görmemekteydi¹⁸⁴. Descorches'un D'Ohsson'nun desteği ile sürdürdüğü bu gizli ve resmi olmayan temas ve faaliyetleri ise¹⁸⁵, İstanbul'daki diğer elçiler tarafından dikkatle izlenmekte ve bu gibi faaliyetlerin neticesiz kalmasına başarılı bir şekilde çalışılmaktaydı¹⁸⁶. Buna rağmen Descorches'un 22 Şubat 1795 tarihinde Elçilik binâsına yerleşmesine izin verilmiş¹⁸⁷ ve kapısına Cumhuriyet Arması'nı asmasına, elçilerin protestolarına rağmen ses çıkartılmamıştır¹⁸⁸.

180 Zinkelsen, *GOR*, VI, 870.

181 Zinkelsen, *GOR*, VI, 871.

182 *BA. HH*, nr. 13003 ve 13058 : Descorches ile Reis Efendi'nin gizlice görüşmelerine izin verilmesi hakkında Sadrazam Paşa tahriri ve gizlice görüşmeleri hakkında III. Selim'e sunulan tahrir.

183 I. Soysal, *aynı eser*, s. 119 vd.

184 I. Soysal, *aynı eser*, s. 121, 124, 126-127.

185 *BA. HH*, nr. 13027 : Descorches ve Muradca'nın verdikleri tahrirlerin muhteviyatları.

186 Zinkelsen, *GOR*, VI, 872.

187 *BA. HH*, nr. 1542, 1542-A ve 1542-B : Descorches'un elçilik binâsına yerleşmesine izin verilmesi hakkında Reis Efendi tezkere ve tahriri ve III. Selim'in ruhsatını hâvi hattı.

188 *Cevdet Tarihi*, VI, 193; I. Soysal, *aynı eser*, s. 130-131.

Bâbüâlf'nin böyle bir karar almasında, Prusya Kralı'nın Fransa ile barış akdetmesi ve Cumhuriyeti tanıması etken olmuştur¹⁸⁹. Bununla beraber Descorches kısa bir müddet sonra geri çağırıldığından¹⁹⁰ yerini 14 Mayıs 1795 tarihinde Verninac'a bırakmıştır¹⁹¹. Yeni elçinin faaliyetlerinde de D'Ohsson önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. Verninac, 1 Haziran 1795 tarihinde Sadriazam tarafından kabul edildiğinde Fransız Cumhuriyeti de resmen tanınmış oluyordu¹⁹².

Bu arada İstanbul'da «Jakobinler»in etkinliklerine karşı bir takım zecri tedbirlerle karşı konulmaya başlandığı görülmektedir. Bunda Avrupa'da politik durumun değişmeye başlaması, Lehistan mes'elesinin halledilmekte olması ve Prusya, Avusturya ve Rusya'nın İstanbul'daki ağırlığının daha fazla hissedilmeye yüz tutmasından ziyâde, 22 Temmuz 1794 tarihinde Fransa'da mu'tedil «Thermidorienne» idaresinin başlaması ile müfsid Jakobin iktidarına bir son verilmiş olması en önemli etkiyi icrâ etmiştir¹⁹³. Böylece Jakobinlerin İstanbul'daki faaliyetleri, aşırı ve huzur bozucu hareketleri, çöşkun kutlama ve toplantıları 1794 yazında alınan polisiye tedbirlerle kesin olarak önlenmeye başlanmıştır.

Bâbüâlf'nin Jakobinlere karşı şimdiye kadar takib ettiği politikadan açık ve kesin bir şekilde ayrılması, D'Ohsson'nu da kendi tutumunu değiştirmeye sevk etmiştir. Jakobinlerle olan ilişkilerini aniden kesen D'Ohsson, bununla da kalmayarak 1794 Ekim'inde bütün devlet elçilerine birer mufassal «müdâfaanâme» göndererek, kendisini temize çıkartmak gayretine düşmüştür. Bu «müdâfaanâme»de D'Ohsson, Jakobinler ile hangi sebeplerden ötürü işbirliği yap-

189 BA. HH, nr. 15352 : İsveç ve Danimarka'nın Fransız Cumhuriyetini tanıdığı, aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin de tanınması gerektiği hakkında Muradca tarafından verilen tahrir; BA. HH, nr. 15409 : Prusya'nın Fransa ile barış yaparak, Cumhuriyeti tanıdığı ve Osmanlı Devleti'nin de tanınması hakkında Sadriazam Paşa tahriri.

190 BA. HH, nr. 1604 : Descorches'un yerine Verninac'ın tayini hakkında Fransız hükümetinden gelen tahrirat.

191 Zinkeisen, GOR, VI, 881; İ. Soysal, aynı eser, s. 134 vd.

192 BA. HH, nr. 1604-A : Verninac'ın takdim ettiği «'timâdnâme» sûreti; Zinkeisen, GOR, VI, 881; İ. Soysal, aynı eser, s. 136-137; Cevdet Tarihi, VI, 194, 199-200.

193 Cevdet Tarihi, VI, 193; Zinkeisen, GOR, VI, 880.

mış olduğunu anlatmakta ve bunlardan uzaklaşmasının nedenlerini sıralamaktaydı¹⁹⁴.

D'Ohsson'da görülen bu değişikliği Verninac ile beraber Reis Efendi ile yaptığı görüşmelerde de tesbit etmek mümkündür: Fransız Cumhuriyeti'nin resmen tanınması ve Fransa ile ittifâka gidilmesi konularının görüşüldüğü mülâkatlarda D'Ohsson; Reis Efendi'nin fikirlerine katılmakta, Fransız Elçisinin bu hususlarda acele etmemesi gerektiğini ileri sürerek, mes'eleleri Osmanlı Devleti'nin siyâsetine uygun bir şekilde yorumlamakta ve bunları, Reis Efendi'nin tabîri ile Verninac'a, «gereği gibi ifhâm ve işrâb» etmekteydi¹⁹⁵.

D'Ohsson'nun kendisini temize çıkartma gayretlerinde başarılı olduğu anlaşılmaktadır¹⁹⁶. Nitekim, kendisine 1796 senesi sonunda İsveç Kralı tarafından İstanbul Elçiliği vazifesinin tevcih edilmesi ve Bâbüâlf'nin de kendisini elçiliğe kabul etmesi bunu teyid eder mahiyettedir¹⁹⁷.

III. Selim'e, D'Ohsson'nun elçi olarak tayin edilmesi ile ilgili olarak, 15 Temmuz 1795 tarihini taşıyan ve İsveç Kralı Nâibi «Karlos» imzâsıyla gelen mektub, 5 Cumâde'l-ülâ 1211 (6 Aralık 1796) tarihinde tercüme veya Nâme-i Hümayûn Defteri'ne kayd edilmiş bulunmaktadır¹⁹⁸. Buna göre mektubun uzun bir zaman gecikmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu gecikmede, elçiliğe tayini 1795 yazında takarrur eden D'Ohsson'nun, Jakobinlerle olan yakın ilişkilerinin İstanbul'da yarattığı nâhoş havanın dağılmasının beklendiği ve mek-

194 Zinkeisen, GOR, VI, 880. D'Ohsson'nun ilgi çekici bu müdâfaanâmesi, Prusya Elçisi Knobelsdorf tarafından 25 Ekim 1795 tarihiyle Berlin'e postalanmıştır. Mufassal olan bu belgeyi Zinkeisen yer kutluğundan ötürü aynen vermemektedir. (GOR, VII, 755). Bu önemli belgeyi Arşivlerimizde bulamadığımız gibi maalesef temin de edemedik.

195 BA. HH, nr. 16142-C : «İsveç Baştercümanı Muradca (مرادجه) kullarıyla France meb'ûsu Verninac (ورنيناق) ve dâ'leri beyinde üç def'a vâkıf olan mecliste mahremâne güzêrân eden müzâkerât ve mütalaâtın tercemesidir». (Reis Efendi tarafından takdim edilen mukâleme mazbataları).

196 Zinkeisen, GOR, VII, 71.

197 Halil Nuri, Tarih, İst. Üni. Ktb. Ty. nr. 5996, v. 129 b (1211 Cumâde'l-ahir'/2-30.XII.1796); A. Vâsîf, aynı eser, İst. Üni. Ktb. TY. 5981, v. 162 b.

198 BA. ND, nr. IX, 250.

tubun bu yüzden oldukça uzun bir zaman geçtikten sonra İstanbul'a gönderilmiş olduğu ve Bâbüâli'ye takdim edilmiş bulunduğu ihtimali ağırlık kazanmaktadır. D'Ohsson için düzenlenmiş ve modern anlamıyla «*i'timâdnâme*» olarak telâkki edebileceğimiz bu mektupta; elçilik vazifesini sürdüren Per Olof D'Asp'ın geri çağırıldığı ve yerine İstanbul'da Sefâret Müsteşârı olarak vazife gören, Wasa Şövalyesi rütbesi sahibi, Kralın sadık ve mu'temed adamlarından D'Ohsson'nun (دوسون) elçi olarak tayin edildiği ve iki devlet arasındaki dostluğun muhafaza ve takviyesine muktedir olduğundan kendisinin elçiliğe kabûlü ricâ edilmekteydi¹⁹⁹.

D'Ohsson'nun elçiliğe kabul edildiği 15 Şevval 1211 (13 Nisan 1797) tarihli III. Selim adına yazılan cevâbî bir mektupla İsveç Kralı'na bildirilmiştir²⁰⁰. Bu mektupta, sabık elçi Per Olof D'Asp'ın elçilik hizmetini, «*kemâl-i edeb ve ihlâs ile*» yerine getirdiği ifade edilmekte ve kendisinden iki devlet arasındaki dostluğa katkıda bulunacağı «*me'mûl*», «*sefâret müsteşârı*» olmasından gayri uzun müddet «*Asitâne-i Sa'âdet'de ikamet hasebiyle tesviyye-i umûra liyâkati zahîr*», «*hayrâhân-i Devlet-i Aliyye'den*», «*her vech ile sulûk ve etvârî meşhûd ve ma'lûm*» olan D'Ohsson'nun (دوسون) elçiliği tasdik edilmekteydi²⁰¹.

D'Ohsson'nun iki sene devam eden İsveç Elçiliği esnasında da Fransız politikasını desteklemekten vaz geçmediği görülmekte ve tesbit edilmektedir. Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki münâsebetlerin Napoléon Bonaparte'ın Mısır'a saldırması üzerine²⁰² resmen koptuğu zaman bile D'Ohsson hâlâ Fransa'nın tarafını tutmaktaydı. Daha önce Fransa'nın Toulon'da bir filo hazırlaması ve bunun yola çıkması esnaslarında, Bâbüâli'de beliren kaygı ve endi-

199 BA. ND, nr. IX, 250.

200 BA. ND, nr. IX, 251 : İsveç Kralı adına gelen mektuba cevab olmak üzere III. Selim tarafından yazılan mektup sûretî.

201 BA. ND, nr. IX, 251; K.V. Zetterstéen, *Türkische, tatarische*, s. 16 (III. Selim'in 13 Nisan 1797 tarihli cevâbî mektubu hakkında kayıt) ve s. 54-55 (Sadriazam Mehmet İzzet Paşa'nın D'Ohsson'nun elçiliğine dair kendisine yazılan mektuba verdiği cevâp hakkında kayıt).

202 A. Vâsif, *aynı eser*, İst. Ünl. Ktb. TY. nr. 5981, v. 216 a vd.; *Cevdet Tarihi*, VI, 325; E. Ziya Karal, *Fransa, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1938, s. 52.

seleri²⁰³, Fransız Masiahâtgüzârı Ruffin ile ağız birliği ederek ve yanlış beyânlarda bulunarak gidermeye ve devleti aldatmaya çalışan D'Ohsson; Fransızların Mısır'a çıkmaları anında da, bu tecâvüzün Osmanlı Devleti'ne karşı olmadığını, Mısır'daki Memlûk Beğleri'ni te'dib ve İngiltere'nin Hindistan'daki menfaâtlarını hedef aldığını ileri sürerek, Bâbüâli'yi iknâya ve iğfale devam etmiştir²⁰⁴. Bu konuda takdim ettiği bir takrîrde D'Ohsson, Osmanlı Devleti'nin infiâle kapılarak hissi davranmamasını ve Fransa'ya savaş açmakta acele etmemesini tavsiye etmekteydi. Asırlardan beri Bâbüâli'nin dostu olan ve Osmanlı Devleti'ne sayısız yardımlarda bulunan Fransa'ya güvenilmesi ve bu devletle uzlaşmaya bakılmasını öneren D'Ohsson, böyle bir siyâsetin devletin menfaatlarına uygun olacağını ve Bâbüâli'yi tehlikelere atılmaktan koruyacağını ifade etmekteydi²⁰⁵.

Uzun zamandır D'Ohsson'nun hareketlerini takib eden ve tasvib edilmeyen davranışlarına devletin Fransa siyâsetine zararı dokunmasın diye göz yumduğu anlaşılan Bâbüâli, D'Ohsson'nun bu son cür'eti karşısında büyük ve haklı bir infiâl ile harekete geçmiştir. Bu konu ile ilgili olarak Sadriazam tarafından III. Selim'e sunulan takrîrde D'Ohsson'nun ağır bir şekilde ve açıkca suçlanmakta olduğunu görmekteyiz. Sadriazamın ifadesiyle D'Ohsson, tabiyatı itibarıyla «*müfsid*» ve «*muharrik*» bir şahıstır. Uzun müddet Paris'te kalmış olduğundan Fransa ile «*ihtilât ve i'tilâfi*» hâd safhadadır. Mısır mes'alesinde bile Fransa'nın yanında yer almış ve bu devleti mütteliklerinin elçilerinden ziyâde iltizâm etmiştir. Kendisinin bu tutumu ile, devletin Fransa'ya karşı alacağı tedbirleri önlemeye çalıştığı açıktır. Ayrıca kendisinin Fransa'dan paralar aldığı ve Fransa hesabına «*casusluk*» yaptığı da söylenmektedir. Kendisinin bu durumu İngiltere ve Rus elçileri tarafından da kaygı ile izlenmekte ve Osmanlı Devleti ile Fransa'ya karşı bir ittifâk dahiline girecek olan bu devletler, kendisinin İsveç Elçisi olarak İstanbul'da kalmasını devletin menfaatlarına aykırı addetmekte ve İstanbul'dan uzaklaştırılması için birçok def'alar müracaatta bulunmaktaydılar. D'Ohsson'nun verdiği bir takrîr ile, Osmanlı hizmetinde başarılı bir

203 A. Vâsif, *aynı eser*, İst. Ünl. Ktb. TY. nr. 5981, v. 207 b vd.

204 BA. HH, nr. 7766; Zinkeisen, *GOR*, VII, 71.

205 Zinkeisen, *GOR*, VII, 71.

şekilde faaliyet gösteren İsveçli uzmanların hemen vatanlarına dönmeleri için izin istemesi de, «*İsveçli'nün Devlet-i Aliyye sefâini hidmetinde bulunmaması sûreti ile Fransalı'ya bir nev'î hizmet etmek*» kasdında olduğu şekilde yorumlanmaktaydı. Bütün bu sebeplerden ötürü, kendisinin geri çağırılmasının temini kaçınılmaz olmaktadır. Bu konunun önce Berlin ve Londra'daki Osmanlı elçilerine yazılarak, bu şehirlerdeki İsveç elçilerinden D'Ohsson'nun geri alınmasının İsveç hükümetinden talep edilmesi düşünülmüş, ancak Berlin elçisi Ali Aziz Efendi'nin ölümü üzerine²⁰⁶ Viyana elçisi İbrahim Afif Efendi'ye durumun gizlice yazılmasına ve Viyana'daki İsveç elçiliği vasıtasıyla D'Ohsson'nun geri alınmasının teminine karar verilmiştir. Bu tahrir üzerindeki, Pâdişâh'ın tek kelimelik «*yazılsun*» hükmü, D'Ohsson'a karşı duyduğu belirli bir hayal kırıklığının ifadesini de taşımış olsa gerektir²⁰⁷.

Bu arada Fransa'ya harb ilânı ile beraber; Fransız konsoloslarının ve tebasının «*elbiselerinden mâ'adâ*»²⁰⁸ bütün mal ve binâları zâbtedilmiş²⁰⁹, İstanbul'daki elçilik binâsına da girilerek Maslahatgüzâr Ruffin ve diğer elçilik mensupları Yedikule'ye konulmuş²¹⁰ ayrıca elçilik arşivi de ele geçirilmiş bulunuyordu²¹¹. Burada zabt edilen evrâktan D'Ohsson'nun gerçekten Fransız hükümetinden paralar almakta olduğu tevsik edilmiş, ayrıca kendisine ödenen mehlağların makbûzları da ortaya çıkarılmıştır²¹².

Bu durum karşısında Bâbiâli için, elçisinin bu gibi faaliyetlerinden haberdâr olmadığına inandığı İsveç hükümetine durumun bildirilmesini ve D'Ohsson'nun geri çağırılmasının talep edilmesini isteme işlemine başlamaktan başka yapılacak birşey kalmamıştır. Bu

206 Ali Aziz Efendi 29 Ekim 1798 tarihinde ölmüştür. Zinkeisen, *GOR*, VII, 55; Buradan naklen, Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İktisat Elçiliklerinin kuruluşu ve ilk siyasi faaliyetleri 1793-1821*, Ankara 1968, s. 42.

207 *BA. HH*, nr. 7696 : Sadriazam Paşa tahriri. Tam metni için bkz. EK-IX.

208 *BA. CH*, nr. 184 : Fransızların Mısır'a saldırımları sebebiyle ilgililere yollanan talimat.

209 A. Vâsîf, *aynı eser*, İst. Üni. Ktb. TY. nr. 5951, v. 221 b.

210 *BA. HH*, nr. 5887 : Reis Efendi tarafından Paris elçisi Seyyid Ali Efendi'ye yollanan tahrirat.

211 Zinkeisen, *GOR*, VII, 71-72.

212 Zinkeisen, *aynı yer*.

konuda gerekçeli olarak tanzim edilmiş bulunan tahrirat, Viyana elçisi İbrahim Afif Efendi vasıtasıyla, Viyana'daki İsveç elçiliği maslahatgüzârına tevdi edilmiş, maslahatgüzâr böyle bir yazıyı almaktan önce imtinâ etmek istemişse de, daha sonra kabul etmek zorunda kalmış ve durumu hükümetine bildirmişti²¹³.

Bu tahrirâta, İsveç Elçisi Muradca'nın (مرادچہ) «*i'timâd-ı tâmmeye şâyân bir zât*» olmadığı; aslen Osmanlı Ermeni reayasından olan bu şahsın devlete karşı «*sadakat ve ibraz-ı âsâr-ı hayırhâh ve gayret*» göstereceği umulduğundan elçiliğe kabul edildiği, «*nukudunun*» uzun zaman kaldığı Fransa'da bulunduğu ve bu yüzden Fransa'nın gayretini güttüğü, Fransa'da ihtilâl zuhûrundan beri Cumhuriyet taraftarlarının mes'elelerini Fransa elçilerinden ziyâde iltizâm ettiği, elçilik âdâbına yakışmaz faaliyetlerde bulunduğu, hattâ Fransa'nın Mısır'a saldırması anında bile Fransız Maslahatgüzârı Ruffin ile söz birliği ederek, devleti oyaladığı ve aldatmaya cesaret ettiği, kendisinin bu tutumuna Fransa ile şu ana kadar «*sûret-i zâhiredede*» devam eden dostluğa mebnî göz yumulduğu, kendisinin elçi olarak kalmasının iki devletin de menfaatlarına aykırı olduğu ve kendisine güvenilmediğinden istişâresi elzem olan bazı konuların görüşülemediği ve İstanbul'a «*sahih İsveçli*» olan bir zâtın elçi olarak tayin edilmesi gerektiği hususlarına yer verilmiş bulunuyordu²¹⁴.

D'Ohsson'nun böyle bir tahrirat ile geri çağırılmasının talep edilmesi, Osmanlı Tarihi'nde bir elçinin bu şekilde «*istenmeyen adam*» (*Persona non Grata*) ilân edilmesinin ilk ve nâdir örneklerinden biridir. D'Ohsson 1799 Nisan'ında İsveç hükümeti tarafından geri çağırılmış ve 12 Ağustos 1799 tarihinde de Viyana'ya müteveccihen İstanbul'dan ayrılmıştır²¹⁵. Yerine tayin edilen Karl Gustav

213 *BA. AE*, (III. Selim) nr. 24407 : Viyana elçisi İbrahim Afif Efendi'nin 13 Şevval 1213/19 Mart 1799 tarihli kusmen şifreli tahriratı. Fotokopisi için bkz. EK-X.

214 *BA. HH*, nr. 7766 : «Beç'te olan İsveç Elçisi'ne ifade etmek üzere Beç'te mükim İbrahim Efendi'ye yazılacak vesâyanın sûretidir». Bu vesikanın tam metni ve fotokopisi için bkz. EK. XI. Prusya Elçisi Knobeisdorf'un 10 Aralık 1789 tarihli raporunda yer alan Fransızca tercümesi için bkz. Zinkeisen, *GOR*, VII, 755-756 : «Note remise par l'Ambassadeur de la S. Porte ottomane résidant à Vienne au Chargé des affaires de Suede, pour la faide passer à Sa Cour».

215 Zinkeisen, *GOR*, VII, 73; Otto Friedrich Winter (Yay.), *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder*, III, Graz-Köln, 1965, s. 417.

König²¹⁶ Temmuz 1799 da İstanbul'a varmış ve 27 Cumâde'l-âhır 1214 (25 Kasım 1799) Salı günü tertib olunan Divân-ı Hümâyûn'da «*enâmesini*» takdim ederek vazifesine başlamıştır²¹⁷.

D'Ohsson hayatının geri kalan kısmını Fransa'da geçirmiş ve 27 Ağustos 1807 de Paris yakınlarında yaşamakta olduğu Bièvre'de ölmüştür²¹⁸.

D'Ohsson bu devrede de büyük eserinin son cildi üzerinde çalışmış ve malzemelerini uzun zamandır topladığını bildiğimiz diğer bir eseri olan *Tableau historique de l'Orient*'i yayına hazırlamıştır²¹⁹.

D'Ohsson, bilindiği gibi *Tableau Général*'ini iki büyük kısma bölmüş ve ikinci kısmını Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihine tahsis etmiştir²²⁰. Gerektirdiği şekilde üzerine eğinilmemiş bulunan bu kısım, zannımızca eserin *Mülteke*'ya dayanan birinci kısmın gölgesi altında kalmıştır. Saray teşkilâtı, Osmanlı hanedânı, harem ve harem hayatı, harem kadınları hakkındaki bilgilerini, saray hizmetkârları ve haremde yaşayan cariyelerden alarak²²¹ aktuelleştiren D'Ohsson, devletin teşkilâtı ile ilgili konularda da özgün bilgiler vermesini bilmiştir. D'Ohsson, devletin teşkilâtı ile ilgili bilgiler verirken, yapılan bazı en son değişiklik ve düzenlemeleri, uzaktan takip edebilecek ve yakından izleyebilecek durumdadır. Meselâ, Tersâne-i Âmire hakkında bilgi verirken; 1805 de yapılan önemli bir düzenlemeyi, Tersâne Emâneti'nin ref'i ile müstakil bir Tersâne Defter-

216 BA. OH, nr. 7343 : Karl Gustav König için talep edilen yol emri. (Vesikânın arkasında İsveç Elçiliğinin mührü vardır).

217 A. Vâsîf, *aynı eser*, İst. Üni. Ktb. TY. nr. 5981, v. 162 b.

218 BLS, X, 208; *Şecere*, Bkz. EK-I. D'Ohsson'nun Bièvre'deki mezarı hakkında yapılan araştırmada, mezarın bulunduğu sahanın, kilise ve diğer mezarlarla birlikte ortadan kaldırılmış olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla D'Ohsson'nun mezarı bugün mevcut değildir. Kendisinin, 27 Ağustos 1807 de 67 yaşında iken öldüğü Kilise Defterindeki «*Vefat Belgesi*»nde (Acte de Décès) kayıtlıdır. Bkz. EK-XII. Bu bilgilerin araştırılmasına tavassut eden Prof. Dr. Semavi Eyice'ye teşekkür ederim.

219 I.M. D'Ohsson, *Tableau Général*, III, 2.

220 Bu kısım ayrıca, başlangıçtan 1774 senesine kadar getirilmiş olarak yazma halinde D'Ohsson'nun ailesinde bulunmaktadır. Bkz. I.M. D'Ohsson, *Tableau Général*, III, 1-2.

221 I.M. D'Ohsson, *Tableau Général*, I, 11j; Almanca nüsha, I, 3.

dârlığı'nın te'sisi ve bu müessesenin başına sâbık Paris elçisi Esseyid Ali Efendi'nin «*Defterdâr*» sıfatıyla getirilmiş olduğunu, dip notunda dahi olsa ilâve etmiş bulunmaktadır²²². Biz bu nâdir bilgiyi ancak Vâsîf Efendi'nin yazmalarında bulabilmekteyiz²²³.

D'Ohsson'nun eserinin çeşitli yerlerinde dile getirdiği bazı temel görüşlerini, Nizâm-ı Cedîd'e dâir verdiği lâyiha mukaddemesinde de tekrarlamakta olduğunu tesbit etmek ilgi çekicidir. Bu D'Ohsson'nun, Avrupa'da görülen terakkinin; keşif ve icâdların, ilim ve san'atın ve devlet idâresindeki usûllerin, harb taktiği ve sistemlerinin, velhâsıl lâyiha mukaddemesindeki deyimini ile Avrupa *nizâm* ve *fenleri*'nin iktibasında şer'î bir mahzur aranmaması gerektiği, hükümdârın, şahsında topladığı geniş ve mutlak otoritesi ile devletin yenilenmesi ve güçlenmesi için her türlü tedbiri almakla yükümlü olduğu hakkındaki görüşleridir²²⁴. D'Ohsson, kendisinin de durmadan tekrar ettiğini belirttiği gibi, devlete yeni bir düzen verebilmek için bir büyük adama ihtiyaç olduğu görüşündedir. Kendisine göre, ancak üstün deha sâhibi bir Pâdişâh veya genç ve halkın ihtiyaç ve hissiyatını bilen müteşebbis bir Sadriazam, devletin yenileşme işini başarabilecektir²²⁵. Lâyiha mukaddemesindeki ifâdesiyle, Pâdişâh'ın kararlılığı ve ricâlin sadakat ve gayreti ile yapılacak islahatta muvaffak olunacağına tam bir güven duymaktadır²²⁶.

Çalışmamızın sonunda D'Ohsson'u, Osmanlı İmparatorluğu'nda doğup büyüyen ve tahsîl gören, Avrupa kültür ve medeniyeti ile yoğrulan, hayat bulduğu topraklarda maddî ve manevî zenginliklere erişen *Levanten* tiplerinin ilk ve en parlak örneklerinden biri olarak tanımlayabileceğimizi sanmaktayız.

222 I.M. D'Ohsson, *Tableau Général*, III, 435.

223 A. Vâsîf, *aynı eser*, İst. Üni. Küt. TY. nr. 6013, v. 309 b-310 a.

224 I.M. D'Ohsson, *Tableau Général*, I, 11j; Almanca nüsha, I, 13-14.

225 I.M. D'Ohsson, *Tableau Général*, II, 251.

226 Bkz. S. 13.

D'Ohsson'un ilk def'a burada yayınlanan bu portresi, Stockholm Millî Müzesi'ndeki İsveç Portre Arşivi'nde (Svenskt Porträttarkiv) bulunmaktadır. Bu portrenin bir resmini te'min eden Bay Ragnar Nyberg'e (Finlandiya) teşekkür ederim.

Spriidat mitt Brev i Brev

de vetter
Sve. Kongel, Sofie Perst skänkt till
Ann. Sid 1780. . . . . Konge dekre-
taret meddelat till Sveriges medel-
borgare af Konge orden för den lifli-
ga Kongl. maj. majestäts försäkring
om den Kongl. Majestäts tillfröjande och
nyttan i Sveriges Kongl. Majestäts
företag med mitt personliga Kongl. Maj-
estäts befallning om Kongl. Maj-
estäts ordrens tillfröjande i Constans-
kivrotens i Sveriges Kongl. Majestäts
Kongl. Majestäts i Stockholm.
1781, i Brev

*Spriidat i Brev till Brev
1781
i Brev till Brev*

Sofie
1781
i Brev till Brev
i Brev till Brev
1781
i Brev till Brev
i Brev till Brev

1781

1781

1781

Ömmetkulu İsmail Paşanın Oğlunu Mouradgea d'Ohsson N° 2171.
Ömmetkulu İsmail Paşanın Oğlunu Ömmetkulu İsmail Paşa

Johannes Mouradgea
in Ömmetkulu İsmail Paşasının Oğlunu Mouradgea d'Ohsson N° 2171.
Ömmetkulu İsmail Paşasının Oğlunu Ömmetkulu İsmail Paşa

Johannes Mouradgea Nobel. Mouradgea d'Ohsson
Süleymaniye'de İstanbul'da doğdu. 1763 yılında İstanbul'da doğdu. 1763 yılında İstanbul'da doğdu. 1763 yılında İstanbul'da doğdu. 1763 yılında İstanbul'da doğdu.

Süleymaniye'de İstanbul'da doğdu. 1763 yılında İstanbul'da doğdu. 1763 yılında İstanbul'da doğdu. 1763 yılında İstanbul'da doğdu.

Johannes Mouradgea, Claire Lucie Mouradgea, Constantin Mouradgea d'Ohsson. Süleymaniye'de İstanbul'da doğdu. 1763 yılında İstanbul'da doğdu. 1763 yılında İstanbul'da doğdu.

مفتی لہ بولہ محمد صالح
۱۹۰۰

سزا
مفتی لہ بولہ محمد صالح
۱۹۰۰

EK - III

مفتی لہ بولہ محمد صالح
۱۹۰۰

بودفہ اسوع و...
بیردشی مومنانہ نون ری استرعا اید

EK - IV

مفتی لہ بولہ محمد صالح
۱۹۰۰

EK - V

عرضه لبرورد
 عرضہ لبرورد
 عرضہ لبرورد

بوفه اسوج باش وکلی توصیه نامه سیده و وعیده به
 نوار و ایدن ترجمان مروجه به بش بیک غوثی عطیه
 و بیک باندہ خط ہمایون شوکتی غرقاقتہ حدود
 او قلمہ مبلغ فرمودن خزینہ عکاک و ن اعطای شخصی
 اولیو باش صا و اولون فنون عالیہ صحتی منہ زید
 بش بیک غوث اعطای اولیو اوزرہ باش کلبہ قرا و نوب
 تذکرہ بی بیک باش اولیو فرمان و وقتو سعادت سلطانم
 حضرت بیک

تذکرہ
 عرضہ

EK — VI

Muradça (مرادچہ) bendelerinin takdîm edeceği evrâkın mukaddemesi tercemesidir¹ :

Ber-muktezâ-yi hikmet-i bâliga-i Rabbâniyye benî nev'-i insânın cüz'î ve küllî tedâbir ve a'mâlinde acz ü noksân nümâyân ve hâiz-nisâb-ı kemâl olamadıkları bedîdâr ve ayân olup, buna mebnî idâre-i umûr-ı mülk ü devlette ba'zen ekall olarak beher-hâl rekâket derkâr ve kezâlik kavânîn-i nizâmiyyenin mecmû'u mürûr-ı ezmân ile [.....] halel ü fesâd olageldikleri müstagnî-yi beyân olmağla bu sûretde şî-râze-i nizâm-ı mülke terettüb eden mazâr u hasârın hârice ihrâcî ve tedkîk ü istiknâhı tecârüb-i rûzgâr-ı ashâbî ve kıdem-i zemân erbâbî olanların sa'y ü hîmmetine muhtâcdır. Zirâ mazâr-ı mezkûre müterâkim oldukça vücûd-ı devlete ârıza-ı zâf u kelâl zuhuru lâbud olup, def'-i ta'addileri husûsunda teyakkuz u basîret ve tecvîz-i kusûr ve rehâvet olunmamak lâzime-i hâlden olmağla vakt ü hâle nazaran bir nizâm-ı cedîdîn hüsn ü kubhu ve nef'ü zarrî tarafî ba'de'l-mülâhaza ol nizâmın rüchâniyyetini tahakkuk eder ise atıkına itibâr câiz olmadığı ve vâfir maddede dahî sûret-i müstahsen derkâr iken ahsen ü ensebi mülâhaza olundukda icrâsına tereddüd olunmamak iktizâ eylediği eclâ-yi bedihiyyâtandır. Hattâ ilâ-zemân-nâ-hezâ zuhûra gelen fukaha ve kânûn sâhibleri sâirlerden iktibâs-ı nur-ı fazl u ma'rifet ve bekâ-yi nâm ü şöhrete muvaffak olan felâsefe ve hükemâ ser-menzil-i kemâle vâsıl olmak için sâirlerin âsârından tahsîl-i sermaye-i ilm ü fazilete muhtâc olmuş oldukları ve mülûk u hükkâm-ı dirâyet-irtisâ düvel-i sâireye müntefi'in-bih bir nev'-i nizâmı ayn-i ibret ile müşâhede eylediklerinde o makule nizâmı kendü mülklerinde icrâ edegeldikleri mevâdd-ı ma'lûmeden olduğundan başka, zemân-ı evvelde kavm-i Rûm'un camî'i milel ü düvel üzerlerine istilâ-yı küllî ile zafer bulmaları ancak milel-i mezkûreden tahsîl-i fûnûn u ma'ârifeye dikkat ve i'mâl-i eslihâya iktibâs-ı mahârete muvâzebetlerinden neş'et etmiş olduğu mazbût-ı tevârih ü âsârdır.

1 Noktah yerler vesikânın çürümesinden ötürü okunamamıştır.

Fi-nefsi'l-emr ahvâl-i âlemin cümlesi hikem-i takdîr-i mümteni'-
ü't-tağyire menût idüğü her ne kadar müsellemler-i enâm ise dahî,
cenâb-ı mâlikü'l-mülk-i lâ-yezâl ve hâlik-i zül'izzü'l-celâl te'âlâ-
şânehu hazretleri benî nevî âdeme [idrâk-i] cüz'iyeyi ihsân ile mu-
hâfaza-i mülk ü devlet ve vikâye-i berâyâ vü ra'iyeti selâtin ü
mülûkün uhd [e-i] ihtimâmlarına tevdi' ü sipâriş eylediği ve insân
vikâye-i nefsi esbâbına tecvîz-i zuhûl ü gaflet etmemek üzere min-
tarafî'l-Bârî me'mûr olduğu muhtâc-ı delîl ü bürhân değildir.

Fi'l-asl millet-i beyzâ-yı İslâmiyye'nin pertev-i şân ü ikbâlî
âfâk-ı âlem olup, tâ hudûd-ı Çin'den Septe Boğazı'na gelince
rub'-ı meskûnun ekserisi kuvvet-i kâhire-i millet-i Muhammediyye
ile isti'âb ve ihâta olunmak mastûr-ı levh-ezel olmaktan nâşi Hu-
lefâ-yı nesâfet-âyîn ve nice nice fuhûl ü sanâdir-i i'zâmın ahlâf ü
ahfâdî olarak zuhûra gelen ashâb-ı mi'e-i celâdet-karîn biniikiyüz
sene müddet zarfında müteşebbis oldukları kâffe-i umûr-ı destigîri-i
tevfik-i cenâb-ı ni'ami'r-refik ile netîce-pezir-i husûl olup, ol esnâ-
[larda] kavânin-i nizâm-ı devleti ve kavâ'id-i fenn-i harbi düveli
sâireden ahz eylemelerini ahkâm-ı şerî'at-ı mutahhareye menâfi' add
etmeyerek icrâ ü infâz etmiş oldukları zâhir olmağla, bu devr-i
sa'adet-eserde bulunan ashâb-ı kemâl ü dirâyet ve erbâb-ı fazl-ı
şerî'at mârrü'z-zikr kavânin ve fûnûnun bir kat dahî tanzîmine dik-
kati mugayir-i şer'-i şerîf bir hâlet ittihâz etmemek iktizâ eder.
Eyyâm-ı mâziyede müessis-i bünyân-ı mülk ü devlet olan Sultan Os-
man Hân-ı Evvel ve ashâb-ı mi'eden ma'dûd Sultan Mehmed
Hân-ı Sâni ve Fâtih-i Mısır Sultan Selim Hân-ı Evvel ve Kayasire-i
Rûm'un tac ü tahtlarını ber-keşte vü perîşân eden Suitan Süleymân-ı
Evvel ve Fâtih-i Bağdad-ı bihişt-âbâd Sultan Murâd Hân-ı Râbi'
hazerâtı bu kadar âsâr-ı celîleye muvaffak ol [arak] te'yîd-i nâm ü
şöhret etmişler iken, bu evân-ı meyâmin-iktirânda Şevketlü Sultan
Selim Hân-ı Sâlis [hazretlerinin] müceddid-i nizâm-ı mülk ü devlet
olmak üzere selâtin-i eslâfdan birkaç kat ziyâde neşri me'ser-i üb-
bühet ü iclâl edecekleri ve meftûr-ı tab'-ı hümâyûnları olan fezâil-i
ber-güzide ve himem-i aliyye-i hüsrevâneleriyle i'mâl-i seyf-i siyâ-
set etmeksizin, hemân kalem-i pürhikemleriyle icrâ-yı ahkâm-ı adl ü
dâd ederek, kâffe-i tedâbir-i isâbet-semirlerinde muvaffak olacak-
ları ve tecdid-i nizâm-ı mülk ü devlete dâir beyne'nnâs câri olan
[.....] fâside, mesâil-i şer'iyye ve delâil-i akliyye ile def' olunmak

kâbil olduğundan başka [âyet-i] kerime hükmünü beyân ederek
i'tikâdât-ı mezbûrenin nesh ü ilgâsı ve bi-tahsis nass-ı kelâm-ı ka-
dimde imâmü'l-müminin vakt ü hâle nazaran muhâfaza-i mülk ü
devlet ve vikâye-i nizâm-ı ibâd ü ra'iyet ile terkîh-i hâl-i ümmet-i
Muhammed zımında umûr-ı siyâsiyye ve kavânin-i mülkiyyede icâb
ve iktizâ eden tebeddülâtı icrâya me'mûr ve murahhas olduğu man-
sûs u musarrah olmakdar nâşi min tarafî'r-Rahman yed-i iktidâr-ı
mülûk-ânelerine mufavvaz olan şân-ı hükümeti mübârek hatt-ı meâlî
nukat-ı şehriyâneleriyle cümleye ifhâm ve i'lâmı himmet-i vâlâ-
nehmeh-i tâcdâriilerine menût olup, devlet-i kavî-şevketin ihyâsına
ta'allûk eden irâde-i lem-yezeliyyeye mebnî mübârek zât-ı übbühet-
sıfat [.....] taht-ı âli-baht-ı Osmaniiyyeyi teşrif buyurdıkları
zevi'n-nihâye gayr-ı hafidîr.

Bu sûretde heyecân-ı arak-ı gayret-i mülûkâne ve lemeân-ı
nûr-ı satvet ve besâlet-i şâhâneleri berekâtı ve bir cânibden vükelâ-
yi Devlet-i Aliyye'nin sadâkat ve istikâmet ve tesviye-i mehâmm-ı
seniyyede iktizâ eden vukûf ve mahâretleri hasebiyle eyyâm-ı sal-
tanatları şân u şevket-i Devlet-i Aliyye'ye bir kat dahî vesile-i fûrû'
olarak nuhbe-i a'sâr ü edvâr olacağı ve hâlen ve müstakbelen maz-
har-ı hayr-ı du'â olacakları mukarrerdir deyu tahrîr eder.

EK — VII

Fünûn-ı Harbiyye Ta'limhânesine dâir tertîb olunan Lâyihanın ter-
cemesidir.

Devlet-i Aliyye-i ebediyü'd-devâmında cünûd u asâkirin tertîb ü
ta'limi ne derecede mevâdd-ı vâcibetî'l-i'tinâden idüğü âyine-i ilhâm-ı
Rabbânî olan zamîr-i mekârim-semîr-i hazret-i evliyyâ-yı ni'amide
mütecellî ve rûşen olmağla bu bâbda itnâb ü tafsil hasıl tahsil ka-
bilinden olarak bu mahalde yalnız işbu emr-i ehemmin vücûde ge-
türülmesiçün istihzârı lâzım gelen vesâ'il ü esbâb alâ-tarîki'l-ihtisâr
bast ü tezkâre mübâderet kılınur:

Esbâb-ı mezkûre iki maddeden ibârettir, ki biri Avrupa câni-
binden şimdilik kadr-ı kifâye Ofiçyâl celbi ve ikincisi fûnûn-ı har-
biyyeye mahsûs bir ta'limhâne tertîbidir.

Devlet-i Aliyye'nin berren ve bahren tezâyüd-ı kuvvetine vesile olacak hâlâtın ika'ına bez-i makderet eylemeriçün istihdâm olunacak Ofiçyâllerden başka fûnûn-ı harbiyyenin ilmi ve amelisini ifâde ve ta'lim zımında dahî kadr-ı kifâye mu'allimler celb olunmak lâzimedey idüğü bi-ıştibah olup, el-hâletü-hâzihî mâ-nahnü-fihimiz ta'lim maddesi olmağla yalnız buna dâir serd-i kelâma ibtidâr olunmak iktizâ eder.

Hin-i muhârebede kuvvet ü meknet, kesret-i asâkire mevkûf olmayup fenn ü san'at ve nizâm üzre hareket olunduğu halde cenk ü cidâle suhûlet derkâr ve âsâr-ı galibiyet nümû-dâr olmağla ulûm-ı riyâziyyenin usûlüne ri'âyet fevâ'id-i adîdeyi müstelzim olageldiği ve'l-hâsıl bir devletin akdem esbâb-ı kuvveti fûnûn-ı mezkûrenin ta'allümünden ibâret idüğü tecrebe-kârân-ı ahvâl-i âlem indlerinde müsellemler ve el-hâletü-hâzihî Avrupa devletlerinde bu makûle ta'lim-hânelerinin nizâmları gayet mertebe mültezem olmağla, me'kûlât ve melbûsât ve sâir ma'unetleri devletleri tarafından verilmek üzere üçer ve dörder ve beşer yüz talebeye mahsûs ta'limhâneler icâd ü peydâ ve fûnûn-ı mezkûreye tahsil-i bizâ'e-i mehâret edenler umûr-ı harbin rûhu mesâbesinde addolunarak, ol bâbda azîm dikkat ve i'tinâ olunageldiğinden el-yevm rütbe-i kemâle vâsıl olmuştur. Devlet-i Aliyye'de dahi bu maddenin tanzimine kerreten ba'de-uhrâ irâde-i aliyye ta'allûk buyurulup Sadr-ı esbak merhûm Hamid Halil Paşa'nın zemân-ı sadâretinde dahi sarf-ı küll-i himmet olmuştiken, devam ü istikrârı müyesser olmaması talebenin adem-i isti'dad ü kabiliyetlerine mebnî olmayup, ihdâs olunan ta'limhânenin usûl-i nizâmiyyesine etraflica dikkat olunamadığından neş'et etmiş olduğu zâhirdir.

Fi'l-asl kâffe-i ulûm ü fûnûnun menşe' ü mebd'e'î zir-sâye-i hemâ-pâye-i hazret-i zillü'l-lâhîde asûde memalik-i fesiheti'l-mesâlik-i hakaniyyede ve bi't-tahsîs Akdeniz'de vâki' medâyin ü büldân-da mevcûd olageldiği ve ulûm-i âliye ü âliyenin ziyâde muhayyel olanları öteden beru evlâd-ı Arab'a mahsûs olmağla Avrupa ahâlisî ulûm-ı felekiyye ve riyâziyyeyi beş yüz seneden mütecâviz İspanya arâzisine neşr-i âsâr-ı adl ü dâd eden ümmet-i vâcibi'l-hürmet-i Muhammediyye'den ahz etmiş oldukları, hattâ çalar sâ'atin i'mâlî milel-i efrenciyyede mechûl iken târih-i hicretin yüz seksensekiz senesinde Hulefâ-yı Abbasiyye'den Hârûnu'r-Reşid tarafından Şarلمان nâm

France Kralı'na hediye olarak bir kıt'a çalar sâ'at irsâl olınalıdan beru fenn-i mezkûre tevaggule mübâşeret eyledikleri; ve asâkir-i mürettebe nizâmı maddesi dahi fi'l-asl cennet-mekân Sultan Orhan Han hazretlerinin zemân-ı saltanatlarından beru verilen Yeniçeri Ocağı nizâmından me'hûz idüğü vekâyî-nüvisân-ı âlem ve tevârih-şinâsân-ı ahvâl-i ümem indlerinde gayr-ı hafî olup, lâkin müte'har-rin-i zemân âsâr-ı ahlâfa adem-i rağbet ve fi-yevminâ-hazâ Avrupa devletlerinde usûl-i hikmete tatbîk ile cârî olan nizâmâtın menâfi'in-den sarf-ı nazâr-ı ibret eylediklerine binâen, sûret-i ahvâl-i hey'et evvelilerinden münkalib olmuştur. Kaldı ki, الناس على دين ملوكهم mefâdınca her milletin meslek ü şî'ârı ulûl-emrin irâdelerine mütevakkıf olmağla bu evân-ı meyâmin-iktirânda millet-i beyzâ-yı Osmaniyye'nin şöret-i kadîmeleri teodîd olunmak üzere ibtidâ-yı emrde mârrü'z-zikr ta'allum-ı fûnûn husûsuna sarf-ı himmet buyurulur ise, ahd-ı karibde hem ilm ü ma'rifet ve hem nizâm ü râbita cihetiyle kâffe-i ümem ü milele fâik olacağı cây-i ıstibâh değildir.

Muhassalü'l-kelâm bu irâdenin husûlü fûnûn-ı harbiyyeye mahsûs bir ta'limhânenin ihdâsına menût olmağla, ta'limhâne-i mezkûrenin devam ü istikrârını mücib bir râbita-ı kaviyye ile tanzîmi müyesser olur ise, mesârif-i cesîme ve ba'zen meşakk ü mihen-i azîme ihtiyârıyla Avrupa cânibinden celbi matlûb olan Ofiçyâllere fi-mâ-ba'd ihtiyac olmayacağından kat'-ı nazâr nice nice fevâid zuhûru derkâr ve ba-husûs ale'd-devâm cânib-i saltanat-ı seniyyeye gayret ve sadâkatla merbût vâfir müsta'id kimesneler fûnûn-ı mezkûreye tahsil-i mehâret ederek, Donanma-yı Hümâyûn ve asâkir-i nusret-nümûn hizmetlerine ve kilâ'-ı hakaniyyenin istihkâmı ve sūfün-ı donanma-yı hümâyûnun inşâsı ve top i'mâlî ve asker ta'limi husûslarına ve'l-hasıl devâm-ı ferr ü şevket-i devlet-i ebed-müddete medâr olacak kâffe-i umûra medâr-ı küllî olacakları âşikâr olmağla bu def'a ta'limhâne-i mezkûrenin ihdâsına ve müceb-i devâmı olacak esbâbı istihsâl ile bir râbita-ı kaviyye ile tanzimine irâde-i aliyye ta'alluk buyurulması nizâm-ı mülk ü devletin an-karib ihyâsına fâl-i hayr ittihaz olunmağın inşe-Allahu-te'âla himem-i kûh-endâz-ı hazret-i şehinşâhî ile böyle bir eser-i celîle-i kesîrî'l-fevâididin vucûda gelmesi müyesser olur ise, zemân-ı übbühet-ünvân-ı cinândârî nuhbe-i a'sâr ü edvâr ve el-yevm serkârde olan vükelâ-yı saltanat-ı se-

niyyeye ilâ-intihai'l-zemân mûcib-i bekâ-yı nâm ü iştihâr ile vesîle-i iftihâr olacağı vâreste-i gümândır.

Ta'limhâne-i mezkûrenin tanzimi birkaç maddeye muhtac olmağa zirde yegân yegân bast ü beyân olunur :

Evvelen : Ta'limhâne bir münâsib mevki'de ihdâs oluna. Kâğidhâne'nin sâhil-i yemîni ihtiyâr olunsa hem âb ü hevâ ciheti ve hem iyâb ü zehâba suhûlet takriri ile ehven olduğundan başka, hifzu'llahi-te'âlâ illet-i vebâ zuhûru hengâmında fi'l-cümle me'mûn ü masûn olacağı ve etrâfda vâki' sahraların vüs'ati hasebiyle mesâhe ve hendesenin amelîyyâtı sunûf-ı askeriyye ta'limâtı icrâ olunabileceği bedîdâr olmağa, mahall-i merkûm ehven ü ahsen görülür ve binâ-yı mezkûr ahşâbî olmayup kârgîr ola ve derûnunda Avrupa'dan celb olunacak mu'allim ve ofîçyâliere kadr-ı kifâye talebelerin ikâmetleriçün başka başka odalar inşâ oluna.

Sâniyen : Ehl-i İslâm'dan kırkbeş nefer ve Rum tâifesinden onbeş nefer talebe cümlesi onbeş ve yirmi yirmibeş yaşında olmak üzere ta'limhânedeki tahsis oluna. Ve bunların mahlûlleri zuhûrunda yerleri hâli kalmayup beher-hâl başkaları ta'yîn olunarak, mîkdâr-ı mezbûr terâkkî ve noksan kabul etmeye.

Sâlisen : Ta'limhâne-i mezkûrda ilm-i hesâb ve'l-cebîr ve me-sâhe ve fenn-i inşâ-yı sūfûn ve fenn-i deryâ ve felekiyyât ve fenn-i resm ve tertîb-i asker ve mi'mâri ve hendese başka başka ta'lim ettirile. Kaldı ki, mühendisler beher-hâl fi'l-cümle kitâbete aşinâ olmak lâzimededen olmağa zikr olunan talebe beyninde okuyup-yazmağa aşinâ olmıyanlara lisân-ı Türki'yi ta'lim için başka mu'allimler dahi tahsis ettirile. Memâlik-i hakaniyyeye hem-civâr olan düvel, Devlet-i Aliyye ile mu'ameleleri lâzım geldiğinden Türki lisânı ta'allüm için otuz kırk talebeye mahsûs mektepler icâdına iktizâ eden mesârıfı ihtiyâr eyledikleri gibi, Devlet-i Aliyye'nin dahi ekser Avrupa devletleriyle küllî münâsebeti derkâr olduğundan elsine-i efrençiyeyi ve hiç değil ise cemî' Avrupa'ya şumûlü ve şâyeste-i mütâla'a olacak katı vâfir müellifât-ı mu'teberesi cihetiyle sâir elsine-i nasaraya tefavvuku zâhir olan Fransız lisânını gerek ehl-i İslâm ve gerek Rum tâifesine ta'lim ettirilse bu makûleler her dürlü hizmet-i Devlet-i Aliyye'de ve bi-tahsis lâzımü'l-mütâla'a olan ba'zı kütüb ü âsârın

tercemesine medâr olacakları zâhir olmağa, lisân-ı mezkûru ta'lim için ta'limhânedeki başkaca mu'allimler dahi ta'yîn oluna.

Râbian : Ta'limhânedeki kâffe-i sevâhil ü bihâr ve memâlik ü büldânın başka başka haritaları ve pusulalar ve resimler ve kılâ' ve istihkâmât-ı mütenevvi'a numûneleri ve âlât-ı hendese ve fûnûn-ı mezkûreye dâir Türki ve Fransız kitâbları mevcûd olmak lâzım olmağa, bir sâ'at evvel malzeme-i mezkûreyi tedârik ve mübâya'a zımında Ta'limhâne Nâzırı Efendi defterini takdîm eyleye. Kaldı ki, Eflâtun ve Aristo ve Sokrat gibi felâsife-i mütekaddimînin ahlâk ve a'kayilleri mutâlâ'a-i ulûm ü fûnûn ve tecârüb-i günâ-gün ile vakt vakt nice âsâr-ı cedîde istihrâcına destres olup, mürûr-ı edvâr ve kürûr-ı dühûr ü a'sâr ile refte refte mezâhib-i mütekaddimînden a'lâ olarak her bir ilmi kemâline isâl ve mü'ellifât-ı adîde inşâsına sa'y-i bi-hümâl eylediklerine mebnî bunlara dâir müte'ahhirînin âsâr-ı cedîdeleri terceme olunsa hem ta'limhânedeki ta'yîn olunacak talebeye ve hem tahsil-i ma'arife hodbe-hod heveskâr ve din ü Devlet-i Aliyye'ye hizmet-i sermâye-i iftihâr addeden sâir kimesnelere enfa' olacağı mülâbesesiyle bu makûle kütüb ve risâlât ba'de't-terceme her birinden beşer ve altıyâr yüz nüsha bulunmak için tab' ettirile.

Hâmisen : Sa'âdetlü Reisü'l-küttâb Efendi hazretleri ta'limhânenin müdir-i mutlakı olup, lâkin küllî yevmin nezâret-i mahsûsaya me'mûr olarak eshâb-ı dirâyet ü gayret ve erbâb-ı sıdk ü istikâmetten biri ta'yîn oluna. Şöyle ki, Baş-Mu'allim ve dört nefer hulefâ ve lisân-ı Türki'ye mahsûs üç nefer mu'allim ve Fransız lisânıçün diğerk üç nefer mu'allimler dahi nâzır-ı mûmâ-ileyhin zir-i idâresinde olalar.

Sâdisen : Talebenin derslerine müte'allik kâffe-i umûr u husûsâtı Nâzır Efendi ile tâife-i efrenoden Baş-Mu'allim ta'yîn olunacak kimesne bi'l-müzâkere tanzîm edeler.

Sâbi'an : Talebenin intihâbı husûsu Nâzır Efendi'nin yed-i istiklâline mufavvaz olmağa, efendi-i mûmâ-ileyh bu bâbda sıdk-ı tâm ve sa'y-i mâlâ-keâm ile bez-i küllî-i dikkat eyliye ve talebenin zabt ü rabtı ve derslerine adem-i müdâvemet ve yâhûd hilâf-i rızâ vaz' u hareketlerine mebnî müstahakk-ı te'dîb olanların terbiye ve te'dîbleri Reis Efendi hazretlerine bi'l-istizân mûmâ-ileyh Nâzır Efendi ma'rifetiyle icrâ olunup, mersûmûndan kâbil-i ıslâh ü terbiye olmi-

yanlar ve ta'allum-ı fünûna isti'dâddan bî-behre olanların ta'limhânededen def' ü te'dibleri dahi kezâlik ba'de'l-istifâh Efendi-i mûmâ-ileyhin re'yine mufavvaz ola.

Sâminen : Talebenin külli yevmin derslerine müdâvemetleri lâzımeden olmağla, tulû'-i şemsde cümlesi ta'limhânedede cem' olunup, beş sâ'at kadar ale't-tevâli mu'allimlerinden ba'de'l-istifâde kendü hânelerinde ve yâhûd yine ta'limhânedede herbiri dersini mütâla'aya meşgul ola. Yalnız Cum'a ve Pazar günleri ta'til-i ders oluna.

Tâsî'an : Ta'limhânenin tertibinden sekiz mâh mürûrundan sonra her ay başında talebenin istifâde ettikleri her bir ilm ü fen ve lisânın imtihânı olmak kâideden olup, yevm-i imtihânda ashâb-ı ma'arifden herkesin ta'limhâneye gelmesine ruhsat verile. Lâkin hem tahsil-i ma'ârifeye meşgul olanlara sermâye-i şevk ü gayret ve hem metâ'-ı ilm ü hüner bu zemân-ı meyamin-ünvânda ne derecede râyic olduğunu cümleyle i'lâna vesile ü illet olmak üzere aralık aralık eyyâm-ı imtihânda evliyâyü'n-ni'am hazretlerinin dahi ta'limhâneyi teşrifleri mümkün olur ise, bu eser-i cemîlin istikrârına sebeb-i kavî olacağı ve talebeden tahsil-i ma'ârifde kesb-i imtiyâz edenler senede bir kerre tertib olunacak büyük imtihânda kadr-ı mehâretlerine göre kitâb ve harita ve âlât-ı hendese bahâsı olarak atıyyeleri ihsânına himmet buyurulur ise, yekdiğere vesile-i şevk ü gayret olacağı hüveydâdır.

Aşiren : Ta'limhânedede hıdmet edenlere başka başka senevi ma'âşlar tertibi lâzım olmağla, Nâzır Efendi'ye beşbin ve Baş-Mu'alime üçbin altıyüz ve dört nefer hulefâya ikişerbin beşyüz kuruşdan, onbin ve altı nefer elsine mu'allimlerine binüçyüz kuruşdan yedibin sekizyüz ve altmış nefer talebeye ikişeryüzden onikibin ve üç nefer hademeye beşyüz ma'âşlardan başka hatab ve kömür bahâ beşyüz ve kâğıd ve mürekkeb ve resm için elvân mübâya'asına yediyüz, cem'an kırkbin kuruş ta'yin olunup, zikir olunan ma'âşlar Nâzır Efendi ma'rifetiyle yerli yerine tevzi' ü taksim oluna. Şöyle ki, Nâzır-ı mûmâ-ileyh her mâh hitâmında üçbin üçyüz kuruş havâle buyurulacak mahalden kabz ü hak ve adl üzere herbirine ba'de'l-i'tâ yedinde makbûz senedi ahzeyliye.

Ahad-aşeren : Ta'limhânenin mefrûşâtı ve gerek mu'allimlere gerek her bir tâlibe başka başka iktizâ eden peş-tahta mîrîden mu-

bâya'oluna ve Nâzır Efendi'nin ve Avrupa'dan celb olunacak mu'allimlere başka başka odalar tahsis ettirülüp, ol tarafda hîn-i ikâmetlerinde ta'limhâne durûnunda hiç bir kimesne duhân içmeğe me'zûn olmaya.

Sâni-aşeren : İlet-i vebânın sirâyeti bi't-tecrebe ma'lûm olmağla ma'âzallahu te'âlâ Asitane-i Sa'âdet'te zuhûru hengâmında illet-i mezkûrenin ta'limhâneye sirâyetini men' için Nâzır Efendi ile Baş-Mu'allim bi'l-müzâkere iktizâ eden esbâb-ı ihtiyâta ri'âyet edeler.

Sâlis-aşeren : Avrupa'dan celb olunacak ofıçyâlleri birkaç sene istihdâm için mukâvele oluna. Lâkin bunların beyinde hıdmete müdâvemet ve kemâl ü mehâretine nazaran ve yetiştireceği talebenin aded ü mîkdârına kıyâsen sâirlerden mümtâz olanlar mukaveleden başka atıyyeler ile taltif olunalar.

Râbi-aşeren : Talebeden derslerini tekmlî ve matlûb olan fûnûnun cihet-i ilmîsini kemâyenbağı tahsil edenler herbiri hangi fenne ziyâde mâhir ise ana göre münâsib olan hıdmete lâzime-i sadâkat ü gayretini ifâ için istihdâm oluna ve bu makûleler hîn-i hıdmetlerinde sâhib-i mehâret ü kemâl olanların ma'iyetlerinde bulunurlar ise fi'l-asl ulûma vâkif olduklarına binâen an-karîb kılâ'-i hakaniyyenin inşâsı ve top i'mâlî ve piyâde ve süvâri asker tertibi ve fenn-i deryânın ilmî ve amelîsine sâhib-i kemâl olacakları zâhirdir.

Hâmis-aşeren : Bâlâda zikir ü tafsîl olunduğu vechile Devlet-i Aliyye-i kavî-şevketin asker ve donanması nizâmı halelden masûn olmak ale'd-devâm bu makûle fûnûnda mâhir lâ-ekall yüz nefer kimesneye muhtâc olup, bu sûretde ta'limhânenin ilâ-mâşâ-Allahute'âlâ devâm ü istikrârı lâzımeden olmağla talebeden çırâğ olanlar bir müddet hıdmetde istihdâm ve bi't-tecrebe tahsil-i ulûm-ı tâm eyledikten sonra ta'limhânenin idâresine me'mûr olalar.

Sâdis-aşeren : Ta'limhânenin dersini tekmlî ile çırâğ olanlar sene-i evvelide bin ve ikincisinde binbeşyüz ve üçüncüsünde iki bin kuruş ma'âş tahsis ve taşraya irsâlleri lâzım geldikde ma'âş-ı mu'ayyenlerinden başka yevmiyye birer kuruş ve harc-i râhları i'tâ oluna ve bunlardan ba'zısına derce-i mehâret ve hıdmetlerine göre terfi'-i kadr-i şânlarını mücib olacak hâlat ile mesrûriyyetleri sâir-

lere vesile-i gayret ve bâdi-i şevk ü ibret olduğu zâhir olmağla iktizâsına göre bu kâideye ri'âyet oluna ve mühendislerin hıdmeti askere müte'allik olmağla rütüb-ı askeriyeye ihsânıyla derece-i fahr ü i'tibârları müzdâd olmak vâcibtir. Ta'limhâneden çırağ olup bervech-i bâlâ müstahhak-ı ma'âş olanlara verilecek akça, tîmâr ve ze'ametlere rabt olunur ise, yek-diğere tefâvüd cihetiyle beylerinde mücib-i gıpta ve hased olduğundan başka mahsûl-i vaktlerini mehâmm-ı Saltanat-ı Seniyye'ye sarf etmek lâzımeden iken, mutasarrıf oldukları tîmâr ve ze'âmet husûslarında dahi meşguliyetleri derkâr olacağına nazaran ma'âşları beher-hâl nakden verile.

Sâbi'-aşeren : Zikr olunan mühendislere elbise-i mahsûsa ta'yini tasvîb buyurulur ise, şimdiden elbise-i mezkûre ile telebbüse me'zûn olmayup, derslerini tekmîl ile hîn-i çırağiyetlerine ruhsat verile.

Sâmin'-aşeren : Ta'limhâne maddesi refte refte kemâle vâsil olmak lâzımeden olmağla nizâmına dâir Nâzır Efendi'nin hâtırına vakit vakit lâyih olacak kâffe-i hâlâtı müdir-i mutlak olan Reisü'l-küttâb Efendi hazretlerine arz ü ifâdeye tecvîz-i kusûr etmeyüp, ale'd-devâm bu bâbda sarf-ı zihn-i ihtimâmdan hâlf olmya.

EK — VIII

Sa'âdetlû Reisü'l-küttâb Efendi hazretlerine İsveç Elçisi'nin bu def'a tahrir eylediği tezkiresi tercemesidir.

İ'ânet-i mâliyyenin i'tâsı husûsunda Devlet-i Aliyye'nin hakâniyyetine ve şan ü übbühetine ve mesâlih-i mülkiyyesine nâ-muvaffak zuhûra gelen te'hîr ne mertebe ba'is-i istiğrabım ve mûris-i hüzn ü melâlim olduğunu ta'birât-ı lâika ile ta'rif ve tavsîf hadd-ı imkândan hariçdir. Bu husûs için bir Pâdişâh-ı azamet-destgâhın ahd ü peymânı sebkât etmiştir. Der-kâr olan mecbûriyyeti def'içün te'vile ibtidâr olunur ise, İsveç Devleti'nin hıdemât-ı cesimesine nazaran hakşinâslik levâzımına ve devleteynin mesâlih-i müşterekesine ve müstakbele sarf-ı enzârı icâb eden hüsn-i tedbîr ve kıyâset ve dûrbînlik kâ'idesine müracaât olunur. Bizim da'vâmız mesbûkü'l-misl değildir. Cemî-i milîl tevârîhi tetebbu' olunsa buna makîs olacak bir misâl bulunmaz. Belki ümmet-i Muhammediyye'nin tevârîhinde Devlet-i Aliyye ile İsveç Devleti meyânında merbût revâbit-ı mül-

kiyyeyi te'yîd eder katı vâfir emsâl bulunabilir. Fahr-i kâinât, Benî İsrâil'den ba'zı kabâile müslimine i'ânet etmeleriçün zeheb ü fızze-den vâfir ihsânları olduğu ve Bağdad'ta Hulefâ-yı Abbas'den düşmenleri olan Harzem Şahlar'ı aleyhine taslîf için Putperest ta'ifesinden Cengiz Hân'a nukud-ı vâfire teklif eyledikleri ve Mısır'da Hulefâ-yı Fâtimiyyûn dahî taraflarına celb ve Âl-i Selçuk aleyhine taslîf için Küds-i Şerif krallarına beher sene mebâliğ-i kesfire i'tâ etmek üzere müta'ahhid oldukları ve Şâh Abbas Hindistan'da Portekiz ta'ifesine senevî nakden i'ânet eylediği ve Devlet-i Aliyye'ye ba'zı selâtin-i izâm bâ-husûs firdevs-mekân-ı huld-aşiyân Sultan Süleyman Hân hazretleri Saltanat-ı Seniyye'nin maslahatına ve şan ü übbühetine mebnî Engürüs ve Erdel kralları için bi'd-defa'at bezli emvâl buyurdıkları ma'lûm olan mevâddandır. Hazm ü ihtiyât ve kıyâset usûlü bunlardır. Hisset ve nâ-be-mahal tasarruf ve sukût i'tibârı mücib olur halâtâ ve müstakbele adem-i dikkat ve fıkdan-ı hazm ü ihtiyât ve gayet-i ihtirâs sebebiyle anlardan udûl olduğu hâlde vehâmet akıbet ve peşimânî ve nedâmet der-kârdır.

Umûr-ı mülkiyyede vukû' bulan hattiyât kabûl-ı tedbîr ü ilâc etmediği ve dâimâ orduların bozgunluklarından ziyâde muzırr olduğu kurûn-ı mâziyyede sebkât eden vekâyi'den bi't-tecrebe ma'lûmdur. Devlet-i Aliyye'nin İsveç Devleti'nden kat'â dirîğ olmadığı ta'birî tekrâr olunmaktadır. Lâkin bu ana dek hiçbir güne semere müşâhede olduğu yoktur. Merhûm Râşid Efendi, muktezâ-yı hakk ü nâmûs kariben icrâ olunacağı bi'd-defa'at ber-nehc-i kat'î ifâde ettiğinden başka, bu güne cevâbını tarafından olarak İsveç Devleti'ne tahrîr eylememi sipâriş etmişdi. Bu cevâbı veren Devlet-i Aliyye'nin Reisü'l-küttâbı idi. Mâ'hezâ icrâsı bu ana dek zuhûr etmediğinden gayri günden güne te'hîr ve işbu madde ile ve sâlifü'z-zikr resmî cevâb-ı kat'iyü'l-mefâd ile kat'â münâsebeti olmayan vekâyi'e ta'lik olunmaktadır.

Taassub hasebiyle emvâl-i müsliminin bu güne i'tâsını ba'zısı tecvîz etmezse; böylece cevâb olunur ki, işbu mebâliği iddi'â edenler cenâb-ı hilâfet-me'âb-ı tâcûdârının devlet ve ikbâli için muharebeye mübâşeret ve mâlen ve bedenen izhâr-ı âsâr-ı gayret ü celâdet edüp, sefâin-i harbiyyeleriyle Devlet-i Aliyye'nin sevâhil ve cezâiri aleyhine me'mûr düşmen donanmasını tevkîf etmişler. Bu güne ifâdem mücerred kemâl-i gayretimden neş'et eder. Hazret-i sadâret-

penâhiye ve cemi' vükelâ-yi devlete tebliğ'e hımmet buyurmaları mercûdur. Bu husûs için taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye takdîm eylediğim cemi' takrîrler ve işbu arızam bir gün olur ki, tarafeynin hayırhâhı ğından başka, bu ana dek ebâ vü ecdâdının eserine iktidâen Devlet-i ve gayretkeşi olan bu dâ'îlerinin tebriyye-i zimmetine medâr olacağından başka, bu ana dek ebâ vü ecdâdının eserine iktidâen Devlet-i Aliyye'nin asdak ü ahlâs dostu olup, müstahak olduğu mukâbele bi'l-misl kâidesi üzre mu'âmeleden ve ecdâdı hakkında mebzûl hüsn-i teveccühât semeresinden ber-muktezâ-yı tâlî' mahrûm olan haşmetlû İsveç Kralı'ndan vukû'u muhtemel etvâr ü harekâtı için ma'zûr olduğunu kâffe-i âlemiyyâne isbât edeceği nümûdârdır.

EK — IX

Şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû, kudretlû, velî-ülî'metim efendim Pâdişâhım :

El-hâletü-hâzihi Asitâne-i Sa'adet'de İsveç Elçisi olan Muradca (مرادچا) bi't-tâb' müfisd ve muharrik olup ve fi'l-asl müddet-i kesîre Paris'de ikâmeti hasebiyle Françalı ile dahî ihtilât ve i'tilâfı ber-kemâl olmaktan nâşi Mısır vak'ası zuhûru esnâda ma'lûm-ı hü-mâyûnları olduğu üzre Fransalu'ya bayağı tarafgîr olarak hilâf-ı kâide-i düvel Fransalu'nun müttelikleri elçilerinden ziyâde iltizâma ve Devlet-i Aliyye'nin Fransalu hakkında vaki' olan tedâbirini men' kasdıyla ba'zı mukaddemât temhîdine ictirâ ve sâir ba'zı elçileri bu husûsda kendüye teşrik için tahrik ve iğvâ etmiş olduğundan mâ'adâ Rusya Elçisi dahî mukaddemâ mükâlemede İsveç Elçisi mersûmun hâl ü keyfiyyetini beyân ile bu tarafda ikâmeti maslahat-ı Devlet-i Aliyye'ye gayet muzırr olduğunu ve bunun def'ile yerine asıl İsveçlü olarak diğeri bir elçi ceibi lâzımeden olup, bu maddenin Prusya'da yahûd İngiltere'de olan Devlet-i Aliyye sefirleri ma'rifetiyle ol taraflarda mukîm İsveç elçilerinden birine ifâde olunması ve Berlin'de olan İsveç Elçisi erbâb-ı dirayetten olmağla ana söylenmesi münâsib idüğü inhâ etmiş olup, mersûm Muradca el-yevm Fransalu taraftarlığından fâriğ olmadığı ve menkul olduğuna göre Fransalu'nun vazife-hârı olup, anlara bayağı casusluk eylediği cihetlerden gayrı devletin rızâsına münâfi ve ta'limâtının hilâfı enva'-ı harekâta ictisâr ve taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye gûna gûn imtinân sûretleri izhâr ve hattâ bu def'a takrîr takdîm ile meâlinde bundan akdem

İsveç tarafından gelen sefine mi'mârı ofiqyâl Asitâne'de olunmak me'mûlünde iken, Rodos Ceziresi'ne gönderilüp, ol tarafta bir kıt'a Korvet inşâ ve itmâmından sonra bir kıt'a kebir sefineyi dahî kuvve-i karîbeye isâl idüp, mersûm Rodos'a gideliden berü hevâsının mizâcına muhalefeti der-kâr ise dahî gayretinden nâşi za'f-ı mizâcına bakmayarak tekmi'l hıdmete dikkat üzre iken, iştirâr-ı za'f-ı mizâcı takribiyle İzmir'e gelmeğe mecbûr olduğu ve kendisinin ve gerek bir nefer yamağı ve sâir ma'iyetinde olan İsveçlü amelenin vatanlarına avdetlerine izn talebinde idüğü beyânıyla işbu isticâsına ve iktizâ eden mesârif-i râhiyye i'tâsına müsâ'ade buyurulmasını iş'âr etmiş olmağla bu madde ile dahî bir nev'i imtinân irâe ve âdâb-ı sefârete mugayir ta'birâtı takrîr-i mezkûra dârc etmiş olduğu ve mersûmları bu vechle iâde etmekden garazı gûya İsveçlü'nün Devlet-i Aliyye sefâyini hıdmetinde bulunmaması sûretiyle Fransalu'ya bir nev'i hıdmet etmek olması dahî hâtıra geldiği ecilden, mersûmların fi-mâba'd istihdâmında şeyn olduğundan zikr olunan mi'mâr ve ma'iyetinde olanlara emsâline kıyâsen münâsibi vechle birer mikdâr harc-ı râh verilüp avdetlerine ruhsat verilmek lâzım geldiğinden başka, mersûm Muradca'nın bu güne etvâr ü harekâtına sükût olunmaktan ise üslûb-ı hakîm ile bir an akdem def'î muktezâ-yı hâlden olmak hasebiyle, mersûmun keyfiyâtı beyânıyla azl ve yerine asıl İsveçlü bir elçi irsâli tarafeyne hayırlı olacağı mezâyâlarını hâvî bir kâğıd kaleme alınıp hâk-i pâ-yi şâhânelerinden ba'de'l-istizân, kâğıd-ı mezkûrda muharrer mezâmîni Berlin'de olan İsveç Elçisi'ne ifâde etmek üzre ol tarafta olan sefir-i Devlet-i Aliyye Ali Aziz Efendi'ye gönderilmek musammem iken, Efendi-i mûmâ-ileyhin fevti haberi vârid olmağla kâğıd-ı mezkûrda mûnderic vesâyâ Beç'de olan İbrahim Efendi'ye hafice tahrîr ve anın tarafından Beç'de mukîm İsveç Elçisi'ne mahremâne tefhîm ve andan İsveç Devleti'ne tahrîr ettirilmek münâsib mülâhaza olduğuna ve zikr olunan kâğıd ile mersûm Muradca'nın marrû'l-beyân takrîri bu def'a manzûr-ı hümayûnları buyurulmak için huzûr-ı şâhânelerine arz ve takdîm kılındığı ve Rusya Elçisi mersûm Muradca'nın def'î husûsunu birkaç def'a su'âl edüp, İngiltere Elçisi dahî bu maddeyi inhâ etmekde idüğü, karîn-i ilm-i alem-arâ-yı dâverâneleri buyuruldukda, mersûmun def'î için ber-vech-i meşrûh Beç'de olan elçi İbrahim Efendi kullarına tahrîr olunması nezd-i ferd-i mülûkânelerinde dahî istisvâb buyurulur ise emr-i fermân şeketlû, kerâmetlû, mehâbetlû velî-ülî'metim efendim Pâdişâhım hazretlerindir.

bu âna dek sûret-i zâhirede câri olan muhabbete mebnî iğmaz ile mu'amele olunur idi. Lâkin Fransalular bu vechle nakz-ı ahd rezilesini kabûl ettikten sonra, elçi-i merkûmun bu tarafda ikâmeti Devlet-i Aliyye maslahatına vücûhla muzırr olacağı celi ve âşikâr ve bu eyyâmda İsveç Devleti tarafına aralık aralık dostâne ve mahremâne ifâdesi elzem nice mesâlih der-kâr iken, elçi-i mersûme adem-i i'timâddan nâşi zarûri sükût ihtiyâr olunduğu bedidâr olmağla, tarafeynin maslahatı icâb ettiği vech üzere elçi-i merkûmun tebdîli ve yerine hayr-hâh ve sadakat-kâr ve hüsn-i i'timâde sezâvâr sahîh İsveçlü bir elçinin ta'yini husûsuna İsveç Devleti tarafından himmet olunacağı Devlet-i Aliyye'nin mültemesi olduğu İsveç Devleti tarafına tebliğ eylemeniz için tarafınıza bu vechle ifâdeye ibtidâr olundu.

Da singe sein vater mit höchster Sorg
 Händigen ~~ist~~ Aile De Dieu de Suisse. ~~Handwritten signature~~
 Dessen ~~ist~~ von hiesigen vater, äge de Suisse, hiesigen, vater Constantine
 Chevalier de l'ordre de Valais, Ambassador de Suisse. ~~in~~
 Constantinople, le premier tuteur, Monsieur Gilbon, procureur
 en justice Commune; le second, Monsieur Dodin de Neuvy.
 Propriétaire de cette Commune. Sur la déclaration
 moi faite par Monsieur Jémi, Baptiste. De la garde, Curé
 de cette Commune, que a signé avec nous ainsi qu'il est
 teneur
 Constable Suisse la fin par moi Livret huit jours
 Ains de la Commune de Biver, faisant les
 fonctions d'officier Public de l'Etat Libre, soussigné
 Dodin Neuvy. De Suisse
 Gillebert
 Thualazant